

AMISOS

AMISOS

Yıl/Year: 2022 Şubat/February

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Cilt/Volume: 1 Sayı/Issue: Özel Sayı/The Special Issue
(Orta Aras Havzası/The Middle Aras Basin)

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2022 ♦ Cilt/Volume: 1 ♦ Sayı/Issue: Özel Sayı/The Special Issue

(Orta Aras Havzası/The Middle Aras Basin)

TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXS

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2022 ♦ Cilt/Volume: 1 ♦ Sayı/Issue: Özel Sayı/The Special Issue
(Orta Aras Havzası/The Middle Aras Basin)

Konuk Editör / Guest Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan YARDİMCİEL (Kafkas Üniversitesi, Kars/Türkiye)

Başeditör / Head-Editor

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)

Editörler / Editors

Doç. Dr. Fevziye EKER (Ordu Üniversitesi, Ordu/Türkiye)
Doç. Dr. Hakan ÖNİZ (Akdeniz Üniversitesi, Antalya/Türkiye)

Editör Yardımcısı / Vice Editor

Prof. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL (Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir/Türkiye)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Fevziye EKER (Klasik Arkeoloji)
Doç. Dr. Hakan ÖNİZ (Sualtı Arkeolojisi)
Doç. Dr. Harun OY (Eskiçağ Tarihi)
Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZBULUT (Antropoloji)
Dr. Öğr. Üyesi Nisa YILMAZ ERKOVAN (Mimarlık)
Dr. Öğr. Üyesi N. Tuba YİĞİTPAŞA (Sanat Tarihi)

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Language Editors

Doç. Dr. Emrah EKMEKÇİ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Doç. Dr. Alan Michael GREAVES (Liverpool University, Liverpool/England)
Dr. Öğr. Üyesi Eric JEAN (Hitit Üniversitesi, Çorum/Türkiye)

Yazı İşleri /Sekretariat

Arş. Gör. (Doktorant) Gülferi AKIN ERTEK (Ordu Üniversitesi, Ordu/Türkiye)

Kapak Tasarım / Cover Design

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Kapak Resmi / Cover Design

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan YARDİMCİEL, Orta Aras Havzası / *The Middle Aras Basin*

Dergi Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Kurupelit Kampüsü, 55139-Samsun/TÜRKİYE

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Letters, Department of Archaeology,
Kurupelit Campus 55139-Samsun/TURKEY

Tel: 00 (90) 362 312 19 19 / 4687 **Mobil:** 0 (505) 110 12 94 **Faks:** 00 (90) 362 457 60 81

E-posta: amisos.dergi@gmail.com, amisos@omu.edu.tr

Dergi Otomasyon Sistemi <http://dergipark.gov.tr/amisos>

© 2016 Uluslararası Amisos Dergisi. Her Hakkı Saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2016 *The International Journal Of Amisos*. All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

Makalelerin Tarandığı İntihal Programı

Yayın Kurulu / Editorial Board

Unvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / *Title and surname, alphabetic*

Prof. Dr. Sümer ATASOY	(Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Isabella CANEVA	(Retired Lecturer, Lecce/Italy)
Prof. Dr. Yaşar E. ERSOY	(Yaşar Üniversitesi, İzmir/Türkiye)
Prof. Dr. Sergey FAZLULLİN	(Moscow State University, Moscow/Russia)
Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ	(Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU	(Emekli Öğretim Üyesi, Kayseri/Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT	(Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE	(Oxford University, Oxford/England)
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	(Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye)
Doç. Dr. Alan Michael GREAVES	(Liverpool University, Liverpool/England)
Doç. Dr. Haydar YALÇIN	(Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir/Türkiye)

Danışma Kurulu / Advisory Borad

Unvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / *Title and surname, alphabetic*

Prof. Dr. Veli BAHSHALİYEV	(Azerbaycan Milli İlim Aka., Nahçıvan/Nahçıvan)
Prof. Dr. Nevzat ÇEVİK	(Akdeniz Üniversitesi, Antalya/Türkiye)
Prof. Dr. Adnan DİLER	(Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla/Türkiye)
Prof. Dr. Murat DURUKAN	(Mersin Üniversitesi, Mersin/Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ	(Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta/Türkiye)

- Prof. Dr. Deniz Burcu ERCİYAS (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Marcella FRANGIPANE (Retired Lecturer, Rome/Italy)
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU (Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Bilge HÜR MÜZLÜ KORTHOLT (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta/Türkiye)
Prof. Dr. Stephan KROLL (Ludwig-Maximilians-Universität München, München/Germany)

Prof. Dr. Irena LAZAR (Primorska University, Koper/Slovenia)
Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE (Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta/Türkiye)
Prof. Dr. Marina PUTURIDZE (Tbilisi State University, Tbilisi/Georgia)
Prof. Dr. Andrzej PYDYN (Nicolaus Copernicus University, Toruń/Poland)
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER (The German Archaeological Ins., İst./Turkey)
Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ (Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Blazej STANISLAWSKI (Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, Warszawa/Poland)

Prof. Dr. Michele STEFANILE (University of Naples l'orientale, Napoli/Italy)
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT (Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU (18 Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye)
Prof. Dr. Jak YAKAR (Tel Aviv University, Tel Aviv/Israel)
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN (Deutsches Bergbau-Museum, Bochum/Germany)
Prof. Dr. Levent ZOROĞLU (Batman Üniversitesi, Batman/Türkiye)
Doç. Dr. Şengül AYDINGÜN (Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye)
Doç. Dr. Hülya BULUT (Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla/Türkiye)
Doç. Dr. Murat KARADEMİR (Selçuk Üniversitesi, Konya/Türkiye)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Thomas ZIMMERMANN (Bilkent Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Güner COŞKUNSU (Autonomous University of Madrid, Madrid/Spain)

Dr. Öğr. Üyesi Eric JEAN (Hitit Üniversitesi, Çorum/Türkiye)

Amisos Dergisi Aralık ve Haziran olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın içerik, kapsam ve düzeni ile ilgili kararlar yayın kurulu üyelerinden gelen teklifler doğrultusunda yayın kurulu başkanı tarafından alınır.

Kapsam ve İlkeler

Dergi konu olarak, antropoloji, arkeoloji, arkeometri, epigrafi, filoloji, sanat tarihi, koruma / onarım, mimarlık tarihi, müzecilik gibi sosyal bilim alanlarındaki ana konular ile bunlarla ilgili, ilişkili veya yardımcı konuları ve bunlarla ilişkili yorum, yaklaşım ve kuramları kapsar. Dergi kapsamına uygun olarak bilimsel yenilik getiren, özgün araştırma ve yorum makaleleri, haberler, kazı raporları ve kitap tanıtımlarını içerir.

Makalelerin dergimizde yayınlanabilmesi için daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu taahhüt etmiş olurlar. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile dergimizde yayımlanmak üzere kabul edilir. Yayımlanmak üzere verilen makale eğer yazarın bir tezinden (lisans, yüksek lisans veya doktora) üretilmişse bunun başlığı veya ilk paragraf cümlelerinden birine konulacak dipnot ile açıklanması gerekmektedir. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir. Dergiye yazı gönderen bir yazar makalelerin yayımlanmama hakkının editör, hakem ve bilim kurulu üyelerinde saklı olduğunu ve onlardan gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.

The International Journal of Amisos

The International Journal of Amisos is a peer-reviewed and refereed international journal published biannually (June - December). Decisions regarding publication, content, scope and formation of the journal are taken by the chairman of the editorial board in line with the proposals from the members of the editorial board.

Scope and Principles

The journal includes main topics in social science such as anthropology, archeology, archaeometry, epigraphy, philology, history of art, conservation/restoration, history of architecture, history of museology and the topics related with social sciences, interpretations, approaches and theories. The journal includes original researches and reviews that bring scientific innovation, articles, news, excavation reports and book reviews in accordance with its scope.

In order for the articles to be published in our magazine, they must not have been published elsewhere or accepted for publication. The authors commit that the article they submit to the journal is unique and has not been published previously or sent to any other journal for publication even if it is on a different language. The articles presented at a scientific meeting but not published are acceptable for publication in our journal with the condition to be specified. If the article for publication is produced from a thesis of the author, it must be specified in the footnote that placed in one of the phrases in the first paragraph. The scientific responsibility of the manuscripts belong to the authors. A writer who submits a paper is considered to be committed that the editor, referee and scientific committee member's right to not publish the articles and to make future amendments, corrections and additions there to.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

Şüheda ABLAK

Doğubayazıt Ovası'nın Güneybatısı'nda Akçukur Kalesi ve Nekropolü1-8
Akçukur Castle And Necropolis To The Southwest Of Doğubayazıt Plain

Nazlı AKBAŞ

**Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteklerinde Erken Demir Çağı Mezar Tipolojisi-
Sosyal Tabakalaşma Üzerine Bir Değerlendirme9-27**
*Early Iron Age Tomb Typology On The North Skils Of Ağrı Mountain-
An Assessment On Social Stratification*

Barış GÜR

**Karasu-Aras Dağları'nın Güney Yamaçlarında Doğubayazıt Bölgesi
Erken Demir Çağı Yerleşmeleri28-36**
*On The South Slopes Of The Karasu-Aras Mountains Early Iron Age
Settlements In Doğubayazıt Region*

Atilla KARATAŞ

**Erken Demir Çağında Coğrafi Bilginin Mekânsal Organizasyonda
Kullanımı: Orta Aras Havzası Örneği37-55**
*The Use Of Geographical Knowledge In Spatial Organization In The
Early Iron Age: The Case Of The Middle Aras Basin*

Hüseyin METİN - Abdulhadi DURUKAN

Iğdır-Melekli'deki Delikkaya Yerleşimi: İlk Gözlemler.....56-63
Delikkaya Settlement In Iğdır-Melekli: First Observations

Ayhan YARDİMCİEL

Iğdır Ovası'nın Orta Tunç Çağı Ve Transhümanist Yaşamdaki Rolü.....64-75
The Middle Bronze Age And Its Role In Transhumanist Life In Iğdır Plain

Dilek YILMAZ

**Karakoyunlu (Menuahinili) Arkeolojik Merkezinin Geç Demir Çağı
Sürecine İlişkin Gözlemler 76-84**
*Observations Regarding The Late Iron Age Process Of The Karakoyunlu
(Menuahinili) Archaeological Center*

Davut YİĞİTPAŞA

Iğdır/Koruktepe II Höyüğü.....85-94

Fethi Ahmet YÜKSEL

**Orta Aras Havzasında Arkeolojik Mirasın Korunması Çalışmalarında
Arkeojeofizik Araştırmaların Önemi 95-106**

*The Importance Of Archaeogeophysical Research In Works On The
Conservation Of Archaeological Heritage In The Middle Aras Basin*

Dergi Yazım Kuralları..... 107-116

Publication Instructions

12. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 12TH ISSUE

Unvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / *Title and surname, alphabetic*

Prof. Dr. Veli BAKHSHALİYEV	(Nakhchivan Branch of the Azerbaijani National Academy of Sciences)
Doç. Dr. Akın BİNGÖL	(Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Aytaç COŞKUN	(Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilgün COŞKUN MASATCIOĞLU	(Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Ebru MANDACI	(Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar PINARCIK	(Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Müge SAVRUM KORTANOĞLU	(Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Selçuk SEÇKİN	(Mimarsinan Güz. San. Üni.)
Doç. Dr. S. Sezin SEZER	(Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ	(Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Atila TÜRKER	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Tekin YEKEN	(Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU	(Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN	(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hacer KUMANDAŞ YANMAZ	(Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ÖZDEMİR KULAKSIZ	(Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Emrah SİYAVUŞ	(Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat TURGUT	(Selçuk Üniversitesi)

Konuk Editörden...

Değerli okuyucular,

Aras Nehri, bahsi antik kaynaklarda da geçen ve bugünküne yakın bir telaffuzla (Herodot-Araxes) ismi binlerce yıldır değişmeyen bir nehirdir. Bingöl Dağlarından aldığı kaynağı ile Erzurum, Kars ve Iğdır illerinden geçerek Nahçıvan-İran koridoruna ulaşır. Sonrasında Nehir kuzeyden gelen Kura ile birleşerek Bakü civarında Hazar Denizi'ne dökülür. Nehrin, Kars il sınırlarına girip Nahçıvan'ı geçtiği bölge Orta Aras Havzası olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama bölgenin arkeolojik ve tarihsel birlikteliği ile alakalıdır. Ağrı Dağı ile Aras Dağlarının da bulunduğu Orta Aras Havzası Kafkasya, Anadolu ve İran arasındaki yol ve geçitlerin kesiştiği bölge olmasından dolayı Yukarı ve Aşağı Aras Havzalarına oranla tarihsel rolü açısından daha ön plandadır. Bu tarihsel rolü bugünkü arkeolojik manzara ile teyit etmek mümkündür. Ağrı iline bağlı Doğubayazıt ilçesi Sarısu Irmağı aracılığı ile Aras Havzası'na dâhil olan bir diğer bölgedir. Havzayı, güneyde Van Gölü Havzası ile ayarın yükseltti Tendürek Dağlarıdır. Bu dağlar kuzeye doğru aşıldıktan sonra Orta Aras Havzası'na ulaşılır. Orta Aras Havzası'nda iki önemi coğrafi kırılma bulunmaktadır. Güneyden kuzeye doğru havzayı incelediğimizde Orta Aras Havzası'nın en güneyinde Doğubayazıt Ovası bulunmaktadır. Havza bu bölümde bahsi geçtiği üzere güneyde Tendürek Dağları ile batıda İpek Geçidi ile kuzeydoğu ve doğuda Küçük Ağrı Dağı ile çevrilidir. İlk kırılma bu güney bölümünü kuzeyden ayıran Aras Dağları silsilesi ile Büyük Ağrı Dağı'dır. Aras Dağları'nın doğuda Ağrı Dağı ile birleştiği bölgede Zor ve Pamuk isimli iki büyük yükseltisi bulunmaktadır. Havzanın Doğubayazıt bölümünde rakım ortalama 1500 metre civarındayken 2200-2500 arası yükselme koduyla bu ihtişamlı dağ silsilesinin batısından geçerek, kuzeyinde bulunan ve ortalama 800 rakımlı Iğdır Ovası'na geçiş yapılır. Iğdır Ovası'nın hemen kuzeyinde Aras Nehri ve Aras Nehri'nin de kuzeyinde havzanın kuzey sınırı olan Kars bulunmaktadır. İşte ikinci kırılma Aras Nehri ile Kars Platosu arasında bulunan yükselti farkıyla oluşmaktadır. 800 ortalama rakımlı Tuzluca bölgesinden Halıkışla ve Kesko geçitleri ile ortalama 1800 metre rakım değerine sahip olan Kars Platosuna bağlantı yapılır. İşte bu kırılmalar bölgede eskiden beri transhümanist yaşamın, bir ekonomik model olarak bölgeye yayılmasına ve buna bağlı bir yaşam şeklinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Çok kısa mesafelerde ciddi rakım farklılıklarının bulunduğu bölge bugünkü anlamda köy-yayla ilişkili bir pastoral yaşam döngüsünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Coğrafyayı bir bütün olarak değerlendiren bu transhümanist gruplar; ova düzeyindeki yaşamlarına, mevsimsel döngü silsilesi içinde yüksek rakımlı yaylalarda devam etmişlerdir. Aras Dağları üzerinde bulunan ve kuzeyi Iğdır, güneyi ise Doğubayazıt'a ulaşan Sinek Yaylası bu anlamda coğrafya ile arkeolojinin birleştiği eşsiz alanlardan biri olarak göze çarpmaktadır. Bölgenin bir diğer önemli yayla arkeolojisi merkezi de Korhan Yaylası'dır. Korhan Yaylası'nın çok eski zamanlardan günümüze kadar süren uzun bir zaman diliminde kullanıldığı var olan arkeolojik ve tarihi kültür varlıkları sonucunda anlaşılabilir. İşte bu farklı yükseltilere sahip coğrafi üniteleri aynı anda kullanmayı başaran transhümanist gruplar öteden beri göçebe olarak tanımlanmış ancak bugün gelinen noktada anlaşılabilir ki; bu gruplar aslında yerleşik olup, sabit bir yerleşim yeri ve bu yerleşim yerine bileşen mezarlıklara sahiptiler. Özellikle havzanın Iğdır bölümünde Kalkolitik Çağdan itibaren yoğun bir yerleşik nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tarihi süreç içinde Orta Aras Havzası araştırmaları çok farklı disiplinlerce gerçekleştirilmiştir. Bunların başında bölgeye gelen seyyahlar yer almaktadır. Bu seyyahlar aracılığı ile bölge ile alakalı çok fazla başlıkta bilgilere ulaşmak mümkündür. Ağrı Dağı'nın kuzeybatı eteğinde (Taşburun) tespit edilen Urartu Yazıtları sayesinde bölgede başlayan arkeolojik çalışmalarda başta İvanovsky olmak üzere birçok yabancı bilim insanının etkisi görölmektedir. Günümüzde Bulakbaşı Köyü olarak bilinen köyün girişinde o zamanki adı ile Taşburun'da yapılan arkeolojik kazılar Rus işgal yıllarında gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra, Petrov'un Melekli Kültepe kazısı bulunmaktadır. (1913) Sonrasında Kemal Balkan ile devam eden araştırmalar yakın dönemde Prof. Dr. Oktay Belli, Prof. Dr. Alpaslan Ceylan ile yoğunluk kazanmıştır. Bölgede uzun süreli araştırma yapan diğer bir ekip Doç. Dr. Akın Bingöl başkanlığında sürdürölen Kars-Iğdir arkeolojik yüzey araştırmaları olup, bu araştırma 2014 yılından beridir devam etmektedir. Son olarak 2016 yılında başlayan ve hala devam eden Dr. Ayhan Yardimciel'in arkeolojik yüzey araştırması ile bölgede yeni yerler keşfedilmeye devam etmektedir. Ancak yapılan son çalışmaların tamamının arkeolojik yüzey araştırmaları olduğunu belirtmek gerekir. Bölgenin tarihsel ve arkeolojik önemine ilişkin olarak birden fazla arkeolojik kazının yapılması önemli bir sürecin de başlangıcı olacaktır. 1840'lı yıllarda başlayan bölge çalışmalarına ilham olan Urartu yazıtlarına konu olan Erikua Krallığı ve krali başkenti Luhiuni üzerine mevcut son yüzey araştırması sayesinde önemli bilgiler derlenmiştir. Luhiuni Kenti'nin keşfine ilişkin ortaya çıkan gelişmeler bölgeye olan ilgiyi oldukça artırmıştır. Ancak bu önemli tespitlerin ivedilikle arkeolojik kazı kimliğine bürünmesi gerekmektedir. Tüm bu kazı ve araştırmalar sonucunda Orta Aras Havzası'nın özellikle Iğdir Ovası ve Ağrı Dağı lav akıntıları ile lav tepelerinin keşiştiği bölümlerde Kalkolitik ağ'dan itibaren kesintisiz bir yaşamın varlığı netleşmiştir. Farklı kültürler tarafından oluşturulan bugünün arkeolojik merkezlerinin günümüze yaklaşıkça artan örnekleri nüfusun giderek arttığına işaret etmektedir. Bu yorumlamaya bir dayanak noktası da Iğdir ve yakın çevresinde bulunan kurgan lokasyonlarıdır. Ondan fazla lokasyonda tespiti yapılan binlerce mezar özellikle İlk Tunç ağı'ndan itibaren bölgede yoğun bir nüfusun varlığına işaret etmektedir. Orta Aras Havzası Türkiye ve Dünya arkeoloji açısından oldukça önemlidir. Bu önemin coğrafi dayanağı yazının başlangıcında anlatılmaya çalışıldı. Coğrafi aktörlerin belirlediği yol ağlarının bugünkü siyasi sınırlara göre, Türkiye, Ermenistan, Nahçıvan ve İran ölkeleri arasında belirleyici bir role sahip olması ve bu bahsi geçen öлке arkeolojilerin stratigrafi görüntülerinin de uyumlu olması bu ölkelerin arasında bulunan Orta Aras Havzası'nın önemini daha da artırmaktadır. Bu sebeple burada yapılacak tüm arkeolojik çalışmalar birden fazla öлке arkeolojisini de ilgilendirmektedir. Bu yol ağları aynı zamanda doğu batı ve kuzey güney doğrultulu göç ve kültür alişverişlerini de organize etmiştir. Orta Aras Havzası bir anlamda Anadolu, Kafkasya ve İran arasında katalizör görevi görmüştür. Tunç ağı'nın önemli kültürleri olan Kura-Aras I (Kura-Aras Kültürü, Erken Transkafkasya Kültürü veya yerel adlandırılmayla Karaz Kültürü) ve Kura Aras II (Aras Boyalıları Kültürü, II. Binyıl Kültürü vs.) ile Erken Demir ağı Kültürü'nün çekirdek bölgesi olması zaten bölgenin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Son zamanlarda artan arkeolojik araştırmalar sonucunda Orta Aras Havzası Araştırmaları ismiyle özel bir sayı imkânı veren Amisos Dergisi'ne yazarlar tarafından gönderilen makale konuları genellikle Erken Demir ağı üzerine neşredilmiştir. Burada yayımlanan makaleler bugüne kadar bilinen birçok bilgidен farklı bilgiler sunması açısından önemlidir. Bu özel sayı bölge üzerine özellikle Erken Demir ağı konusunda yapılan en güncel ve en derli toplu çalışma olma özelliğini kazanmış durumdadır. Orta Aras Havzası araştırmaları ile Kalkolitik ağ'dan başlamak üzere, İlk-Orta Son Tunç ağı'na ait yerleşim yerleri, savunma tesisleri, çanak çömlek kültürü ve ölü gömme geleneğine ait çok önemli keşişlere imza atılmıştır. Ancak araştırma Erken Demir ağı için daha özellikli bilgilere ulaşmıştır. Bu bilgiler Erken Demir ağı kültürünün Ağrı Dağı bölgesinden (Orta Aras Havzası) Van Gölü Havzası'na doğu geliştiğine ilişkin olup, bunu

destekleyecek ilgili dönem yerleşme ve savunma tesislerinin Ağrı Dağı bölgesinde çok daha yoğun olduğu belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte tespit edilen yerleşme yerlerinin bazılarının şehir görüntüsü veren arkeolojik merkezler olması da önemli bir tespit olmuştur. Bu alandaki çalışmaların güncel olup devam ettiğini belirtirken Amisos Dergisi nezdinde sorumlu yazar ve editörlere Orta Aras Havzası arkeoloji için bir pencere aralamalarından dolayı araştırma ekibi adına sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Konuk Editör

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan YARDIMCİEL

Kafkas Üniversitesi Öğretim Üyesi

Ağrı-Iğdır İlleri Arkeolojik Yüzey Araştırması Başkanı

AMİSOS / AMISOS
MAKALELER / *Articles*

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./pp. 1-8
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1050721

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 30. 12. 2021
Kabul Tarihi/Accepted: 16. 02. 2022

DOĞUBAYAZIT OVASI'NIN GÜNEYBATISI'NDA AKÇUKUR KALESİ ve NEKROPOLÜ

AKÇUKUR CASTLE AND NECROPOLIS TO THE SOUTHWEST OF DOĞUBAYAZIT PLAIN

Şüheda ABLAK*

Öz

Doğubayazıt; Anadolu, İran ve Kafkasya arasında bulunan konumu ve tarihi yollarla olan bütünlüğü dolayısıyla tarihin erken dönemlerinden itibaren yerleşim görmüş bir coğrafyadır. Doğubayazıt yerleşmesi ve aynı isimli ovanın oluşturduğu bu stratejik konum, kuzeyde Aras Dağları yine kuzey ve doğuda büyük ve küçük Ağrı Dağı ile güneyde Tendürek Dağları, batıda ise İpek Geçidi ile sınırlıdır. Doğubayazıt bölgesi, batıda Diyardin, Ağrı ve Patnos üzerinden güneyde ise Çaldıran ve Muradiye üzerinden Van Gölü Havzası'na bağlanır. Doğubayazıt bölgesinin kuzey ile bağlantısı ise Kafkasya Geçidi olarak da bilinen modern Iğdır yolu aracılığı ile olur. Bölge kısa mesafelerde ani yükselti değerlerine ulaşabilme imkânı ve zengin su ve ot kaynakları nedeniyle özellikle transhümanist gruplar tarafından tercih edilmiştir. Bu anlamda coğrafyanın en yoğun yerleşmesi Erken Demir Çağı'nda meydana gelmiştir. Erken Demir Çağı'nda Doğubayazıt Ovası'nın güneyinden ve şehrin kuzeyinden geçen İpek Yolu ile Iğdır bağlantısını sağlayan Kafkasya yolunu kontrol eden birçok kale ve kale yerleşmesi bulunmaktadır. Bu kale

* Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars/Türkiye. E-Posta: suheda-smsr@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8375-5198>

yerleşmelerinden bir tanesi de Akçukur Kalesi'dir. Akçukur Kalesi konumu itibariyle etrafında bulunan tarım yapılabilir alanlara ve su kaynaklarına hâkim olduğu gibi, İpek Yolu ile Tendürek Geçidi'ne de kontrol sağlayabilecek bir konumdadır. Kale yerleşmesinin bulunduğu alçak tepe aynı zamanda eski Suluçem Yolu'na hâkim bir konumdadır.

Anahtar Kelimeler: Erken Demir Çağı, Doğubayazıt, Geçit, Kafkasya, Iğdır

Abstract

Doğubayazıt is a geography that has been settled since the early periods of history due to its location between Anatolia, Iran, and the Caucasus and its integrity with historical roads. This strategic location, formed by the Doğubayazıt settlement and the plain with the same name, is bordered by the Aras Mountains in the North, the big and small Ararat Mountains in the north and east, the Tendürek Mountains in the South and the İpek Pass in the west. Doğubayazıt region is connected to Van Lake Basin via Diyardin, Ağrı and Patnos in the west and Çaldıran and Muradiye in the South. The connection of the Doğubayazıt region with the North is through the modern Iğdır road, also known as the Caucasus Pass. The region has been especially preferred by transhuman groups due to its ability to reach sudden elevation values in short distances and rich water and grass resources. In this sense, the most intense settlement of the geography occurred in the Early Iron Age. In the Early Iron Age, there are many castles and castle settlements that control the Caucasus road, which connects the Silk Road to Iğdır, passing through the South of Doğubayazıt Plain and North of the city. One of these castle settlements is Akçukur Castle. Due to its location, Akçukur Castle is in a position to control the Silk Road and Tendürek Pass, as well as dominate the arable lands and water resources around it. The low hill where the castle settlement is located is also in a position dominating the old Suluçem Road.

Keywords: Early Iron Age, Doğubayazıt, Pass, Caucasian, Iğdır

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nin dağlık kesimlerinde MÖ 1200'lü yıllarda yani Erken Demir Çağı'nda, Asur kaynaklarından da anlaşıldığı kadarıyla parçalı siyasi bir tablo bulunmaktadır. Bu dönem ile ilgili ilk bilgi Asur Kralı Salmanassar I dönemine (MÖ 1274-1245) aittir. Salmanassar I, krallığının ilk yıllarına ait kayıt altına aldığı belgede Uruatri'ye karşı yaptığı seferde 8 memleketi işgal ettiğini ve 51 kenti yıktığını anlatır. Bu kralın oğlu olan Tukulti-Ninurta zamanında da yine Nairi bölgesinin 43 kralının mağlup edildiği belirtilmektedir.¹ Bu iki yazıttan anlaşıldığı kadarıyla birçok beyliğinin Uruatri ve Nairi ismiyle iki farklı siyasi güç altında toplandıkları görülmektedir. Devam eden dönemlerde artık Uruatri ve Nairi yerine Urartu ismiyle tek bir krallıktan bahsedildiği göz önüne alındığında beylikler arasındaki siyasi oluşumun tamamlandığı anlaşılmaktadır.² Urartu Krallığı'nın başkenti Tuşpa'nın konumu ve ilgili yazıtlardaki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde olayların geçtiği coğrafyanın Van Gölü Havzası olması muhtemeldir.³ Urartu Krallığı'nın kurulup kendi yazısı ile tarihe not düştüğü dönem başladığında; kuzey ve kuzeydoğu seferleri sırasında Doğubayazıt ve Iğdır taraflarına ulaştığı noktada Erikua Krallığı'ndan bahsetmektedir.⁴ Urartu Krallığı'ndan önce var olduğu mimari tarz ve çanak çömlek tipolojisi ile rahatlıkla anlaşılan Erikua Krallığı'nın bir Erken Demir Çağı medeniyeti olduğu görülmektedir. Bu analiz bizleri Erikua Krallığı'nın Urartu'nun kuruluşunda yer almadığı bilgisine ulaştırdığı gibi tüm Erken Demir Çağı beylik ve krallıklarının tamamının birleşip Urartu'yu kurmadığı fikrine de ulaştırmaktadır. Erikua Krallığı ile ilgili ilk bilgiler bizatihi Urartu Kralı Menua tarafından not düşülmüştür. Muradiye Körzüt Kalesi Tapınak Yazıtları⁵

¹ Çilingiroğlu 1994, 5-6.

² Sevin 2018, 203-2041.

³ Pınarcık 2012, 461.

⁴ Yardimciel 2021.

⁵ Payne 2006, 5.1.4.

ve Iğdır Karakoyunlu Taşburun Yazıtları⁶ Kral Menua'nın Erikua Krallığı ve başkenti Luhiuni ile ilgili seferlerini konu almıştır. Bu yazıtlarda Kral Menua, Erikua'dan bir krallık olarak bahsederken Luhiuni şehrinde ise Krali Kent olarak bahsetmektedir. Aynı zamanda daha önce hiç kimsenin zapt edemediği ibaresi ise krallığın çok önceden var olduğuna işaret etmektedir. Urartu Krallığı'nın Doğubayazıt Ovası'na ulaştığı noktada artık kuruluş aşamasını tamamladığı ve işgal seferlerine başladığı göz önüne alındığında Akçukur Erken Demir Çağı kale yerleşmesinin farklı bir Erken Demir Çağı kültürü olduğu ve muhtemelen Erikua Krallığı sınırları içinde bulunduğu söylenebilir. Bölge; Kral Menua zamanında Urartu sınırlarına katılır.⁷ Urartu Krallığı'nın yıkılmasıyla birlikte Doğu Anadolu Bölgesi Akhemenid yayılım alanına dahil olacaktır.⁸

Akçukur Kale Yerleşmesi

Akçukur Erken Demir Çağı kale yerleşmesi,⁹ Doğubayazıt'ın 4,3 km. kuzeybatısında, Kafkasya Yolu'nun 3,5 km. batısında, İpek Yolu'nun 3,2 km. kuzeyinde ve Tendürek Geçidi'nin ise 4,3 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Bu önemli yol ve yerleşmelere olan konumu, kale yerleşmesi için yer seçimi noktasında ne kadar özenli davranıldığını da göz önüne koymaktadır. Akçukur kale yerleşmesi aynı zamanda Kalus Kalesi'nin de 2,8 km güneyinde bulunmaktadır.¹⁰ Akçukur kale yerleşmesi, Urartu Krallığı'nın Muradiye-Tendürek istikametinden geliş noktasında Doğubayazıt'ta ulaşacağı ilk noktada bulunmaktadır (Res. 1). Kalenin konumlandığı tepenin yüksekliği 1650 bağlı olduğu plato düzlüğünün yükseltisi ise 1608 m. olup kale plato düzlüğünden 42 m. yükseklikte bulunmaktadır. Bu yükselti değeri kuzeydeki tarım alanlarını ve su kaynaklarını kısa süreli zamanlarda kontrol edebilecek bir yükselti değeridir. Bir başka ihtimal dâhilinde kale, Kalus Kalesi'nin öncü bir karakolu da olabilir. Bu anlamda arkeolojik kazı başta olmak üzere farklı tekniklerle araştırmaların yapılması gerekmektedir. Arkeolojik merkezin kuzey sur duvarı ile kale içi mekân izleri ve güneydoğusunda bulunan küçük kurgan mezarlığı buranın bir kale yerleşmesi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Akçukur kale yerleşmesi, kuzeydoğu-kuzeybatı uzantılı 163 m. uzunluğunda sur duvarına sahiptir (Res. 2). Kütleli sur duvarından kale avlusuna giriş, kuzeybatı köşesinde tespit edilmiştir. Kuzeydoğudan uzayıp gelen duvar burada ana kaya ile bütünleşerek hem sonlandırılmış ve hem de giriş kapısı bu bölüme eklenmiştir.¹¹ Yarı işlenmiş taşların birbirine yakın kısımları kesilmiş olarak inşa edilmiş duvar tarzı genel olarak Erken Demir Çağı merkezlerinde sıkça görülmektedir (Res. 3).¹² Bu kapıya gelen rampalı yol çok net şekilde zikzaklar yaparak ovaya ulaşmaktadır. Akçukur Kalesi ile Kalus Kalesi arasında tarım yapılabilen düz araziye sahip alanlar bulunmaktadır (Res. 4). Kalenin batı yönü tamamen dik uçurumlarla çevrili olup, zaman zaman ana kayalar arasında duvar örgüleri görülmektedir. Kalenin güney yönü ve doğu yönü de dik uçurumlarla kaplı olup bu bölümde rakım 1790'a kadar çıkmaktadır. Kalenin güney yönündeki dik bir açıklığın ovadan getirilen andezit taşlarla kapatıldığı fakat zaman içerisinde bu duvarın güney yamacına aktığı görülmüştür. Kalede tespiti yapılan kaçak kazı çukurunda Erken Tunç Çağı Kura-Aras

⁶ Payne 2006, 5.1.3-5.3.12

⁷ Özfirat 2017, 162.

⁸ Yiğitpaşa 2015, 512; 2016, 31 vd.

⁹ Akçukur Erken Demir Çağı Yerleşmesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ve Kafkas Üniversitesi'nin desteğiyle Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Yardımcı başkanlığında sürdürülen Ağrı-Iğdır İleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri isimli yüzey araştırmasının 2020 yılı çalışmalarında tespit edilmiştir.

¹⁰ Çelik 2018, 95-98.

¹¹ Akçukur Erken Demir Çağı Yerleşmesi ilk rapor, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2019-2020 Yılı Araştırma Sempozyumu kapsamında yayın aşamasındadır.

¹² Belli 2007, 80; Yardımcı 2016, 306-307.

Kültürü'ne ait siyah parlak açkılı çanak çömlek¹³ parçaları bulunurken, kalenin genelinde Erken Demir Çağı'na ait ağız kenarı derin yivli çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır (Res. 5). Bu sur duvarının bazı kısımları 2. m'yi aşan bir yükseltiye sahipken bazı bölümlerde tek bir sıra taşın kaldığı görülmüştür. Kalenin inşa edildiği tepenin güneydoğusunda 6 adet küçük kurgan mezar tespit edilmiştir. Mezarların çapları 4-6 metre aralığındadır. Mezarlar alçak kurganlar olup zemin seviyesinin üzeri siyah andezit taşlarla doldurularak yükseltilmiştir. Eğimli bir arazide bulunan kurgan mezarların sayıca fazla olduğu ancak bazı mezarların bu eğime bağlı akıntı altında kaldığı görülmektedir (Res. 6). Burada bulunan kurgan mezarlara yapısal olarak Kars Kuzeyhan Kalesi'nin kurgan mezarlarıyla benzerlik göstermektedir.¹⁴ Kurgan tipi ölü gömme geleneği bölgenin Erken Demir Çağı'nda da yoğun olarak kullanılmıştır.

Tarihleme

Kalenin gerek konum ve rakım değeri gerek mimari ve çanak çömlek buluntuları ışığında ilk olarak Erken Tunç Çağı Kura-Aras Kültürü tarafından kullanıldığı ancak mevcut mimari yapının Erken Demir Çağı'nda inşa edildiği görülmektedir. Erken Demir Çağı Kültürü sonrasına ait mimari ve çanak çömlek izlerine ulaşılammıştır. Tarım yapılabilen ender bölgelerden birine olan hâkimiyeti kalenin bulunduğu tepenin transhümanist gruplarca kullanıldığına işaret etmektedir. Bu tanımlama kalenin güneydoğusunda bulunan mezarlık alanının varlığı ile teyit edilmiştir. Kalede tespiti yapılan çanak çömlekler Erken Demir Çağı için karakteristik form ve bezemelere sahiptirler.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Akçukur Kale Yerleşmesi, Erken Demir Çağı'nda inşa edilen sur sistemi ve yapı kalıntıları ile bir yaşam alanına sahip, bölgede etkin ve güçlü olan Erken Demir Çağı Kültürü'nün önemli yerleşmelerinden birisi olarak göze çarpmaktadır. Kale yerleşmesinin Tendürek, Kafkasya geçitlerine ve İpek Yolu'na olan konumu yer seçimi noktasında dönem kültürünün, özenli davrandığını ortaya koymaktadır. Bu anlamda Erken Demir Çağı Kültürü'nün sistematik ve örgütlü olduğunu hatta bu kale yerleşmesinin Erikua Krallığı'nın güneybatı yönündeki önemli bir istasyonu olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

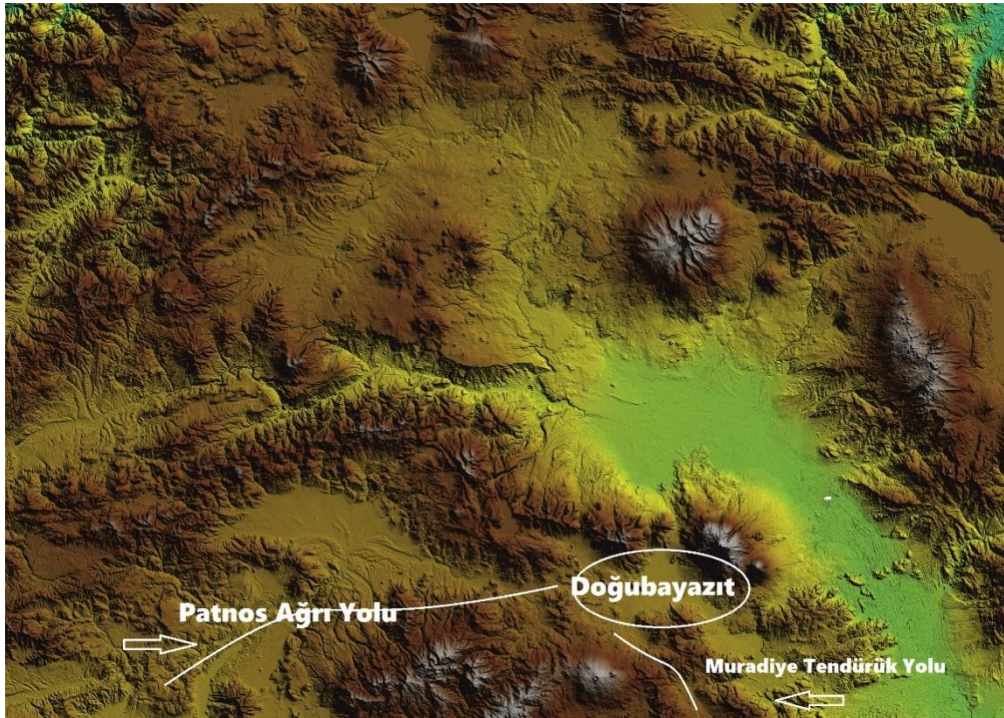
- Belli, O. 2007, "Erken Demir Çağı'nda Ani", *Kars 2. Kent Kurultayı, Kafkasya'da Orta Geleceğimiz*, Kars Belediyesi Kültür Yayınları No: 21, İstanbul, 76-90.
- Belli, O. - Yardimciel, A. 2008, "Ağrı Dağı Bölgesi'nin En Eski Savunma Tesislerinden Biri; Kuzeyhan Kalesi", *II. Uluslararası Türk Kültürü'nde Ağrı Dağı Sempozyumu, The Second International Symposium, Of Mount Ararat in Turkish Culture*, (Eds. Belli, O.-Çelik, C.-Belli, V. E.), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayın No: 6, İstanbul, 26-43.
- Çelik, C. 2008, "Doğubayazıt Platosunda Yeni Bir Urartu Savunma Tesisi: Kalus Kalesi", *II. Uluslararası Türk Kültürü'nde Ağrı Dağı Sempozyumu / The Second International Symposium, Of Mount Ararat in Turkish Culture*, (Eds. Belli, O.-Çelik, C.-Belli, V.

¹³ Yiğitpaşa-Can 2012, 280 vd.

¹⁴ Belli-Yardimciel 2018, 30-33.

- E.), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayın No: 6, İstanbul, 92-99.
- Çilingiroğlu, A. 1994, *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Özfirat, A. 2017, “Melekli-Kültepe (İğdır) Höyüğü, Urartu Kalesi ve Columbarium: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğindeki Minuahinili (Karakoyunlu) Kenti”, *Olba*, XXV, 161-182.
- Payne, M. R. 2006, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Pınarcık, P. 2012, “Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/2, 459-482.
- Sevin, V. 2018, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Yardimciel, A. 2016, “Kars-Ani'de Tespit Edilen Savunma Sistemleri Üzerine Öneriler”, *Seleucia*, VI, 301-317.
- Yardimciel, A. 2021, “Ağrı Dağı Bölgesi'nde Bir Erken Demir Çağı Krallığı: Erikua ve Başkenti Luhiuni”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Kafkasya –Orta Asya Arkeolojisi Araştırmaları Merkezi Konferansı, Arkeoloji Haber Çevrimiçi Konferans*, (15 Aralık 2021) Link <https://www.youtube.com/watch?v=zcp1mRIHM7M>
- Yiğitpaşa, D.-Can, S. 2012, “Van Müzesi Buluntuları Işığında; Van-Muş Bölgesi'nde Erken Tunç Çağı ve Karaz Kültürü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/20, 274-291.
- Yiğitpaşa, D. 2015, “Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (M.Ö. 7.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37, 512-538.
- Yiğitpaşa, D. 2016, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Gece Kitaplığı, Ankara.

Resimler

Res. 1: Doğubayazıt'ın konumu ve Urartu Krallığı'nın geliş rotaları

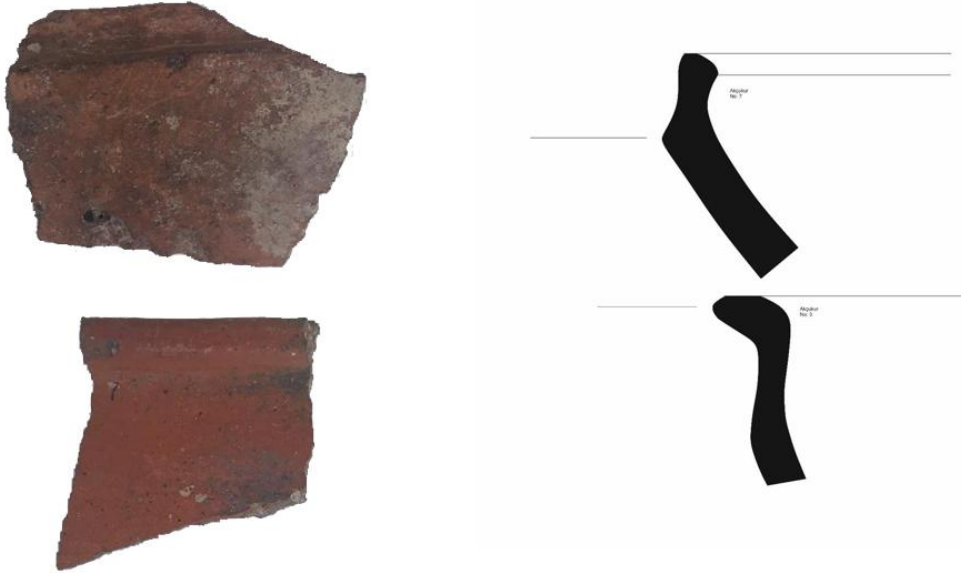
Res. 2: Akçukur Erken Demir Çağı Yerleşmesi Kuzey Sur Duvarı

Res. 3: Akçukur Erken Demir Çağı Yerleşmesi Duvar İşçiliği

Res. 4: Akçukur Erken Demir Çağı Yerleşmesi ile Kalus Kalesi arasındaki tarım arazileri

Res. 5: Akçukur Erken Demir Çağı Yerleşmesi çanak çömlekleri

Res. 6: Akçukur Erken Demir Çağı Yerleşmesine ait taş yığma kurgan mezarlar

Atıf - Citation: Akbaş, N. 2022, "Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteklerinde Erken Demir Çağı Mezar Tipolojisi-Sosyal Tabakalaşma Üzerine Bir Değerlendirme", Amisos, 1, Orta Aras Havzası Özel Sayısı, 9-27.

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./ pp. 9-27
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1048711

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 31. 12. 2021
Kabul Tarihi/ Accepted: 23. 02. 2022

AĞRI DAĞI'NIN KUZEY ETEKLERİNDE ERKEN DEMİR ÇAĞI MEZAR TİPOLOJİSİ-SOSYAL TABAKALAŞMA ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

EARLY IRON AGE TOMB TYPOLOGY ON THE NORTH SKILS OF AĞRI MOUNTAIN-AN ASSESSMENT ON SOCIAL STRATIFICATION

Nazlı AKBAŞ*

Öz

Aras Havzası içerisinde yer alan Iğdır Ovası; yüksekliği ortalama 2000 metre olan bölge içinde, 780 metrelik en alçak rakım değerine sahiptir. Ayrıca volkanik Ağrı Dağı sayesinde mineral açıdan zengin toprağı ile Aras gibi büyük bir nehrin sağladığı su kaynağı, yerleşim için en uygun koşulları sağlamaktadır. Bölge aynı zamanda tarihi İpek yolu güzergahında yer alır ve bu sayede sahip olduğu zenginlik ticaretle beraber katlanarak devam eder.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki; bölgede yerleşim sayılarının ve nüfusun arttığı en erken dönem Erken Demir Çağı'dır. Bu dönemde Doğu Anadolu Bölgesi'nde çeşitli kültürel öğeler, dinsel ve ekonomik zenginlikle beraber sosyal tabakalaşmayla da karşılaşmaktayız. Bölgenin neredeyse karakteristik olan kurgan mezar geleneğinin dışında farklı kültürel öğeleri de barındıran nekropolisler ortaya çıkmaya başlamaktadır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar arasında Van Bölgesi'nde Ernis, Dilkaya, Karagündüz, Yoncatepe, Çatak; Erzurum ve çevresinde Pulur Höyük, Güzelova; Muş ve çevresinde Belliahr, Civikan, Aşağı Marnuk, Alyar, Göztepe, Abo Höyük, Sarıpınar gibi yerleşimlerden bu süreci takip edebilmekteyiz. Bununla birlikte Aras Havzası'nın en önemli ovası olan Iğdır Ovası üzerine yetersiz çalışma vardır. Bu kapsamda ekip üyesi olduğum Ağrı ve Iğdır İlleri Arkeolojik Yüzey Araştırması gerçekleştirilmiş ve araştırma sonucunda Erken Demir Çağı alanları ve nekropollerini tespit edilmiştir. Bu sonuçlar bölgenin yerleşim açısından Doğu Anadolu'nun diğer bölgeleri kadar büyük bir öneme sahip olduğunu göstermiştir.

* Dr. Arş. Gör. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep/Türkiye. E-posta: nazakbas@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9765-9474>

Bölgede çalışmaya katkıda bulunan Ağrı ve Iğdır İlleri Arkeolojik Yüzey Araştırması kazı başkanı Dr. Öğr. Üyesi Ayhan YARDİMCİEL'e ve ekibine ayrıca oda mezarın çizimi için arkeolog Muzaffer Durdu'ya içten teşekkürlerimi sunarım.

Söz konusu bu nekropoller Yukarı Çarıkçı, Aşağı Çarıkçı, Küllük, Koruküstü ve Karakoyunlu olmak üzere beş merkezden oluşmaktadır. Bu gibi yerleşim alanlarından tespit ettiğimiz nekropollerin kapladığı alanlar, konumları ve mezar tipleri bölgede Erken Demir Çağı'ndan beri çeşitli ölü gömme geleneklerinin varlığına işaret ederken aynı zamanda ilgili topluma içinde sosyal statü farklılıklarının da var olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Tabaka, Nekropolis, Ölü Gömme Geleneği, Iğdır, Erken Demir Çağı

Abstract

Iğdır Plain, located in the Aras Basin; It has the lowest altitude value of 780 meters in the region with an average altitude of 2000 meters. In addition, thanks to the volcanic Mount Ararat, the mineral-rich soil and the water source provided by a large river such as Aras provide the most suitable conditions for settlement. The region is also located on the historical Silk Road route, and thus its wealth continues exponentially with trade.

Studies have shown that; The earliest period in which the number of settlements and population increased in the region is the Early Iron Age. In this period, we encounter social stratification along with various cultural elements, religious and economic wealth in the Eastern Anatolia Region. Necropolises, which contain different cultural elements apart from the kurgan burial tradition, which is almost characteristic of the region, are beginning to emerge. Among the studies carried out so far are Ernis, Dilkaya, Karagündüz, Yoncatepe, Çatak in the Van Region; Erzurum and its surrounding Pulur Höyük, Güzelova; We can follow this process from settlements such as Belliahır, Civikan, Aşağı Marnuk, Alyar, Göztepe, Abo Höyük, Sarıpınar in and around Muş. However, there are insufficient studies on the Iğdır Plain, which is the most important plain of the Aras Basin. In this context, the Archaeological Survey of the Provinces of Ağrı and Iğdır, of which I am a team member, was carried out and as a result of the research, Early Iron Age areas and necropolises were determined. These results showed that the region is as important as the other regions of Eastern Anatolia in terms of settlement.

These necropolises consist of five centers, namely Yukarı Çarıkçı, Aşağı Çarıkçı, Küllük, Koruküstü and Karakoyunlu. The areas covered by the necropolises we identified from such settlements, their locations and grave types indicate the existence of various burial traditions in the region since the Early Iron Age, while at the same time revealing the existence of social status differences within the relevant society.

Keywords: Social Stratification, Necropolis, Burial Tradition, Iğdır, Early Iron Age

Giriş

Ölü gömme geleneklerinin ilk ne zaman, nasıl ve nerede ortaya çıktığını tam olarak bilmiyoruz. Fakat en eski arkeolojik verilere dayanarak Neanderthal atalarımızın ölümlerini gömdüklerini söyleyebiliriz. Birçok Neandertal kalıntısı hocker (büzülmüş) pozisyonda ele geçmiştir.¹ Bu da Neandertaller'in ölümlerini belli bir pozisyona getirmek için özel bir çaba harcadıklarını gösterir. Fakat bu özel çabanın bireysel acıdan mı kaynaklandığı yoksa bir tören eşliğinde güçlü geleneksel bir yapıyla mı ilişkili olduğunu söylemek olası görünmüyor. Buna karşın İsrail'deki Skhull Mağarası'nda ele geçen Homo sapiensler'e ait 100.000 yıllık mezarlar ölü gömme geleneğinin tartışmasız en eski kalıntıları olarak kabul edilir. İskeletler hoker pozisyona getirilmelerinin dışında mezarların stratigrafik konumu ve onlarla ilişkili olduğu anlaşılmış çeşitli mekânlara yakınlığı, bireylerin kişisel ölü hediyeleriyle birlikte gömülmüş olmaları bize planlı bir törenin yapıldığını göstermektedir.² Ölünün hediyelerle birlikte gömülmesi bu dönemden başlayıp Neolitik dönemle devam ederek baskınlığını tek tanrılı dinlere kadar korumuştur. Paleolitik dönemde mağaralarda yaşayan insanlar, Neolitik

¹ Jordan 2001; Papagianni-Morse 2013.

² Pettitt 2010.

dönemle birlikte yerleşim yerleri, köyler inşa ederek ölülerini bu yerleşim yerlerinde inşa ettikleri evlerinin içine taban ve sekilerin altına gömmeye başlamışlardır.³

Neolitik dönemde evcilleştirmeye dayalı besin üretimi birçok yerde var olan konumunu korurken, bazı yerleşimler coğrafik özellikleri ve ticari avantajlarından dolayı hızlı bir dönüşüm geçirerek kent, devlet ve imparatorluk gelişimi izleyen bir sürece girilmiştir. Neolitik dönemin sonlarına doğru gelişen ticaret ve ekonomi, yerleşimleri kent toplumlarına doğru evirmiştir. Kentler yalnızca nüfusun kalabalıklaşmasıyla oluşmamaktadır. Kent demek aynı zamanda yeni bir yönetim biçiminin ortaya çıkması demektir.⁴ Toplumsal olan ölüm ritüellerin de bu durumdan etkilenmemiş olması mümkün değildir. Kent sadece yaşayanların değil aynı zamanda ölülerin de yaşam alanlarının düzenlendiği bir yer olmuştur. Gerçekten de kentin ortaya çıkmasıyla birlikte ölü gömme geleneklerinde köklü bir değişiklik gözlemlenmeye başlanır. İnsanoğlu inançsal algısında yaşam ile ölümden sonraki yaşam arasında her daim ilişki kurmuş olduğundan kentlerle birlikte politikleşen ölü gömme geleneklerini benimsemiştir. Kent yerleşimlerinde ölülerin Nekropolis adı verilen bu alanlara gömülüyor olması, kentin sosyo-ekonomik yapısını en iyi yansıtan göstergelerinden biridir. Ölen bireyler gömülmeden önceki törenlerde ve/veya gömülme esnasında ve sonrasında yaşamındaki cinsiyet, yaş, meslek, statü, güç, zenginlik gibi birtakım kimliklerini mezarlara yansıtan geleneklere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında eskiçağ toplumlarını değerlendirirken mezarlar göz ardı edilemez.

Bölge Coğrafyası

Kafkasya, İran, Mezopotamya ve Orta Anadolu ile doğal olarak komşu olan Doğu Anadolu Bölgesi uygarlıkların gelişip yükselmesinde kuşkusuz büyük önem taşımaktadır. Bölgenin doğu-batı yönünde uzanan sıradağları her ne kadar bölgeyi coğrafik açıdan ulaşılması zor kılsa da iki ana damardan oluşan yollar ve bu yolları kesen geçitler sayesinde tarih boyunca önemli bir merkez ve/veya geçiş güzergâhı olma özelliğini korumuştur.⁵ Aynı zamanda sıradağlar arasında oluşmuş küçük ovalara sahip bölge az da olsa tarıma uygun verimli topraklar sağlamaktadır. Bu özellik de bölgeyi kendi kendine yeten yerleşimler kurmak için olanaklı kılmaktadır. Ovalar, volkanik arazilerdeki besin açısından zengin mineralli toprakları sayesinde Doğu Anadolu uygarlıkların şekillenmesinde büyük öneme sahiptir.⁶ Bölgedeki en büyük ve tarım için en elverişli ova Iğdır Ovası'dır. Aras Havzası içerisinde yer alan Iğdır Ovası; yüksekliği ortalama 2000 metre olan bölge içinde 780 metre en alçak rakımı ile mikroklima özelliği gösterir. Bölgedeki sert karasal iklimine rağmen Iğdır Ovası volkanik dağlarla (Durak Dağı, Zor Dağı, Pamuk Dağı, Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı Dağı) çevrili olmasından dolayı daha yumuşak iklimsel özellikler göstermektedir. Bölge aynı zamanda kuzeyinde bulunan Aras gibi büyük bir nehir sayesinde zengin su kaynaklarına sahiptir.⁷

Iğdır Ovası'nın güneyinde yer alan Doğubayazıt Ovası ise Iğdır Ovası'nın aksine daha yüksek platodadır. Bu topografik yapı tarım için uygun olmayan karasal iklim yaratırken, geniş alanlara yayılmış otlakların oluşmasını sağlamıştır. Bölgede Murat gibi büyük bir nehri dolduran zengin su çıkışları sulak alanlar ve geniş sazlıklar yaratarak hayvancılık için ideal bir imkân sunmaktadır. Ağrı Dağının karşısında ve ovayı batıdan kuşatan yüksek dağ sıraları üzerindeki Sinek Yaylası ve Balık Gölü Suyu vadisi bölgenin en önemli yayla ve otlak alanlarını oluşturur. Balık Gölü aynı zamanda Doğubayazıt Ovası'nı sulayan önemli bir su

³ Özdoğan 2011; Mellaart 1988; 2015.

⁴ Mumford 2013, 44.

⁵ Deniz vd. 2015, 228.

⁶ Belli-Konyar 2003, 1; Atalay-Mortan 2017, 454.

⁷ Yulu 2012, 5-18; Atalay-Mortan 2017, 465.

kaynağıdır.⁸ Bölgede bulunan ve Urartulara tarihlenen Ferhat sulama kanalı da en azından Orta Demir Çağı'ndan beri tarım için gölden yararlanıldığını göstermektedir.⁹ Tüm bu özellikleriyle bölge önemli arkeolojik yerleşimlere kesintisiz olarak ev sahipliği yapacak potansiyeli barındırmaktadır.

Gözlemlenen Erken Demir Çağı Mezar Tipolojileri

Doğu Anadolu Bölgesi Erken Demir Çağı hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bunun temel sebebi bölgede yapılan çalışmaların yetersizliği ve döneme ait yazılı belgelerin azlığıdır. Var olan yazılı kayıtlar da tek yönlü olup, bölgeye yönelik askeri seferlerini anlatan Assur krallarının yıllıkları, tarihi ve krali yazıtları ile mektuplarından oluşmaktadır.¹⁰ Bu kaynaklarda Urartu Krallığı'ndan önce Nairi ve Uruatri Beylikleri hakkında bilgiler vermektedirler. Çilingiroğlu Urartu öncesi bu dönemi sosyopolitik açıdan "Beylikler Dönemi" olarak tanımlamaktadır.¹¹ Assur Kralı I. Salmanassar (MÖ 1274-1245) Uruatri'de 8 küçük ülke ve 51 kenti 3 gün içinde yendiğinden bahseder. Bir sonraki Asur kralı I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) ise Nairi'nin 43 kralı olduğunu bildirmektedir.¹² Gerçekten de bölgede zengin su kaynakları ile sulanan verimli çayırlar ve yaylaların yakınlarında bulunan yüksek tepelerde çok sayıda kale yerleşimleri tespit edilmektedir. Bu kalelerin idarecisi olan beyler yarı göçebelğe dayalı büyük hayvan sürülerini yöneten siyasi bir yapılanmaya sahip olmalıdır.¹³

Hayvancılıkla geçimini sağlayan bu halk ölü gömme geleneği açısından kurgan adı verilen yığma taş tepeli mezar anıtlarını kullanmıştır. Kurgan geleneği Orta Tunç Aras Boyalıları Kültürü ile birlikte ortaya çıkmış ve Urartu Krallığı'na kadar bölgede baskın ölü gömme geleneği olarak devam etmiştir.¹⁴ Ayhan Yardimciel başkanlığında ekip üyesi olduğum, Ağrı ve Iğdır Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları çerçevesinde yapılan çalışmalarda bölgede birçok kale ve bu kalelerle ilişkili kurgan gömü geleneğine sahip nekropol alanları tespit edilmiştir. Burada söz konusu olan yerler, Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde tespit etmiş olduğumuz Aşağı Çarıkçı, Yukarı Çarıkçı, Küllük, Karakoyunlu ve Koruküstü olmak üzere beş merkezdir (Har. 1). Bununla birlikte kurgan gömü geleneğinin dışında Karakoyunlu yerleşiminde farklı olarak tespit edilen taş sal kapaklı mezarlar ve bir oda mezar belgelenmiştir.

Yukarı Çarıkçı Nekropol Alanı

Kars-Iğdır karayolunun Çarıkçı Köyü mevkiinde ayrılan ve arkeolojik merkeze ulaşan yolun 1,5 km'si asfalt, kalan 1 km'si ise stabilize yoldan oluşmaktadır. Bu stabilize yol aynı zamanda köyden sonraki çorak araziye giden yoldur. Stabilize yolun çorak arazi ile birleştiği bölümün kuzeyinde Iğdır Havalimanı güneyinde ise ünlü Ender Kervansarayına giden asfalt yol bulunmaktadır. Yukarı çarıkçı kurgan nekropolü de kabaca bu bölgeye yayılmış durumdadır. Yüzey araştırmalarımız neticesinde 50'ye yakın kurgan tespit edilmiştir. Geniş araziye düzensiz yayılan kurganların güney sınırı kervansaraya giden asfalt yol, batı sınırı Kura Aras Dağları'nın doğusunda bulunan alçak tepelerdir (Res. 1). Yüzeyden tespit edilen keramik parçaları nekropolün Erken Demir Çağı'nda yoğun kullanımına işaret etmektedir (Res. 2). Bu kurganlarda kazı çalışması yapılmadığı için bu topluluğunun nasıl bir mezar

⁸ Özfirat 2014, 19.

⁹ Belli-Başgelen 1997, 10-19.

¹⁰ Köroğlu 1996, 53.

¹¹ Çilingiroğlu 1997, 16.

¹² Grayson 2002, 163; Belli-Konyar 2003, 90; Köroğlu-Konyar 2011, 20-21; Salvini 2015, 29.

¹³ Belli-Konyar 2003, 92.

¹⁴ Özfirat 2014, 636; Yardimciel 2015, 42.

tipolojisi kullandıkları, ölümlerin mezarlara nasıl yatırdıkları ve hangi ölü hediyeleriyle gömüldükleri hakkında şimdilik bir bilgi edinilememiştir.

Aşağı Çarıkçı Nekropol Alanı

Aşağı Çarıkçı Köyü, Iğdır-Doğubayazıt yolunun 2,5 km. güneybatısındadır. Köyün Iğdır'a uzaklığı kuş uçuşu 6 km.'dir. Aşağı Çarıkçı Köyü'ne Iğdır Merkez'e bağlı Yaycı ve Yukarı Çarıkçı Köyleri üzerinden de ulaşılabilir. Mezarlık alanı ise Aşağı Çarıkçı Köyü'nün 1 km batısındadır. Yukarı Çarıkçı Kurgan Mezarlığı'nın da 1,5 km güneyinde bulunmaktadır. 26 mezar tespit edilmiş bunlardan 21 tanesinde çalışma yapılmıştır (Res. 3). Mezarlar çok fazla tahrip edildiğinden yüzeyden oldukça az keramik parçaları ele geçmiştir. Elde edilen bir keramik parçası mezarlığın Erken Demir Çağı'nda kullanıldığını göstermektedir (Res. 4). Kesin sonuç için daha fazla buluntuya ihtiyaç duyulmaktadır. Mezarların 4 tanesi kervansaray yolu ile birleşen stabilize yolun doğusundadır. Diğerleri ise batısındadır. Kurganlar Aşağı Çarıkçı köyüne daha yakın olduğu için bu mezarlar Aşağı Çarıkçı Kurgan Nekropolü olarak tespit edilmiş ve kayda alınmıştır. Yukarı Çarıkçı köyünde bulunan kurganlar ile yapısal benzerliklerine rağmen keramik bilgisinin eksikliğinden dolayı bu kurganların tarihlenmesinin yapılması zorlaşmıştır. Ancak bölgede MÖ 3. binyıl ama yoğun olarak 2. binyıl özellikle pastoral yaşam döngüsünün kültür taşıyıcılarına ait olduğu düşünülmektedir. Buradaki kurganların Yukarı Çarıkçı kurganlarından farkı mezarların yerden yüksekliğinin gözle görülür derecede fazla olmasındadır. Keramik bilgisine ulaşılmamış olması sebebiyle de bu kurgan mezarların kaçak kazıya maruz kalmadıkları düşünülmektedir. Iğdır-Doğubayazıt karayolunun batısında bulunan ve aynı zamanda ovalık Iğdır arazisinin bitip Kura-Aras Dağları'na kadar uzanan geniş taşlık bu verimsiz arazilerde Yukarı ve Aşağı Çarıkçı ile Küllük isimli üç farklı kurgan mezarlığının varlığı bugün burada var olan modern köy yerleşmelerinin eski yerleşim yerlerine lokalize olduğu fikrini ortaya çıkartmıştır. Aşağı Çarıkçı Nekropolü de yine yukarı çarıkçı Nekropolü gibi kazı çalışması yapılmamış bir alandır. Bu nedenle ölü gömme geleneği hakkında şimdilik edinebildiğimiz bilgi yüzeyden tespit edebildiklerimize dayanmaktadır.

Küllük Nekropol Alanı

Küllük Köyü'nün batısında kalan Iğdır Havalimanına yaklaşık 3 km mesafede bulunmaktadır. Bu kurgan mezarlığı da tıpkı Yukarı ve Aşağı Çarıkçı gibi Kura Aras Dağları ile Iğdır- Doğubayazıt Karayolu arasında bulunan taşlık arazi içindedir. Toplamda 25 adet mezar kayıt altına alınmıştır. Bu mezarlardan bir tanesi 23 metre çapı ve yerden yaklaşık 1 metre yüksekliği ile dikkati çekmektedir. Bunun dışındaki mezarların ortalama çapları 15 m civarındadır (Res. 5). Yukarı Çarıkçı Kurgan Mezarlığı'ndaki gibi buradaki keramik bilgisi de Erken Demir Çağı ağırlıklı bir malzemeye işaret etmektedir (Res. 6). Yüzeyden tespit edilebilen ölü gömme geleneği sadece kurgan mezar geleneğinin olduğu yöndedir. Kazı yapılmadığı için bunun dışında ölü gömme geleneğine dair veri elde edilememiştir.

Koruküstü Nekropol Alanı

Iğdır, Karakoyunlu İlçesi sınırları içinde bulunan Koruküstü Mevki olarak adlandırılan bölgede, taş yığma kurgan mezarlığı tespit edilmiştir. Abbasindüzü olarak bilinen bölgenin hemen güneyindeki alçak tepeler üzerinde bulunan kurgan mezarların arazideki konumları düzensizdir. Koruküstü Kurgan Mezarlığı, Koruktepe II Höyüğü'nün 150 m. güneyinde bulunmaktadır. Bu sebeple yön ve mesafe ilişkili olarak Koruktepe II yerleşmesinin mezarlığı olma ihtimali yüksektir. Koruküstü mevkiindeki 5 kurgan mezarda çalışma yapılmıştır. Bu mezarların en küçüğü 10.40 m. en büyüğü 15.30 m çapında olup form olarak daireye yakın elips formundadırlar (Res. 7). Mezarların kaçak kazıya maruz kalıp kalmadıkları anlaşılamamış olup, ancak bir mezar üzerinde Eski Tunç Çağı keramiği parçasına

rastlanmıştır. Koruküstü Kurgan Mezarlığı bölgede önemli bir transhümanist grup tarafından kullanılmış bir mezarlıktır. Bu anlamda bölgenin göçebe yerleşik yaşam modelinin anlaşılması için önemli bir arkeolojik merkezdir. Yüzeyden yapılan araştırma sonucunda ölülerinin tam olarak nasıl gömdüklerine dair yeterli veri toplanabilmesi mümkün olmadığından, ölü gömme geleneği üzerine şimdilik söyleyebileceklerimiz bu kadarla sınırlıdır.

Karakoyunlu Erken Demir Çağı Şehir Nekropolü

Karakoyunlu kale ve nekropolü, Iğdır'ın Karakoyunlu ilçe merkezinin 3,5 km güneydoğusunda bulunmaktadır (Har. 2). Alçak bir lav tepesi üzerinde bulunan Erken Demir Çağı'na ait bu nekropol alanı, kaleler arasındaki düzlüklere konumlanmıştır ve aynı döneme ait şehir kalıntılarının hemen güneyindedir. İki ayrı bölgede bulunan mezarlığın oldukça fazla mezara sahip olması, dönem için ciddi bir nüfusun var olduğuna işaret eder. Batı ve doğu olarak adlandırdığımız iki mezarlık alanda 100'den fazla mezar tespit edilmiştir. Bu mezarların tamamına yakını, maalesef kaçak kazıcılar tarafından çok fazla tahrip edilmiştir. Bununla birlikte kaçak kazıcıların açtığı bazı mezarlar üzerinde sadece yüzeyden değil aynı zamanda mezar çukurlarından da veri alınabilmiştir.

Bu veriler doğrultusunda Karakoyunlu Erken Demir Çağı şehir mezarlığında üç tip mezar tipolojisi tespit edilmiştir (Har. 3). Şehrin Doğu mezarlığında daha çok kurgan mezarlar, şehrin batı mezarlığında ise sal taş kapaklı mezarlar bulunur. Ayrıca kale yerleşimine en yakın olan ve teknik bakımından diğerlerinden oldukça farklı ve gösterişli görünen bir oda mezar yer alır. Kurgan mezarlar Erken Demir Çağı için klişe olmakla birlikte, Bulakbaşı bölgesi Erken Demir Çağı mezarlarıyla kıyaslandığında, görece daha az sayıdadır. Kaçak kazıcıların özellikle yoğunlaştığı ve maalesef çok fazla tahrip ettikleri kurgan mezarların yükseklikleri tespit edilmemiştir fakat çaplarının 3 metreyi bulduğu söylenebilir (Çiz. 1). Son derece alçak yığma tepeleri olan bu mezarların yanı sıra kromlekle çevrilmiş olanları da vardır. Tespit edilebildiği kadarıyla yığma tepelerin altında taş sandık mezarlar bulunmaktadır (Res. 8). Mezarların içinden iskelet kalıntısı ve/veya keramik kalıntısı ele geçmemiştir.

Sal taş kapaklı mezarlar tipoloji olarak iki sal taşı ile örtü yapılmıştır (Res. 9). Yerleşimin batısında yoğunlaşmış düzenli bir doğrultu vermeyen mezarlardır. 2 metre uzunluğunda ve 1 metre genişliğindedir (Çiz. 2). Kaçak kazıcılar tarafından henüz açılmamış ve yüzeyden tespit edilebilen mezarlar olmakla birlikte çok daha fazlası kaçak kazıcılar tarafından tahrip olmuştur. Tahrip edilmiş mezarlardan elde edilen veriler daha çok mezarın tipolojisi yönündedir. Bu mezarların içlerinden herhangi bir iskelet kalıntısı veya mezar buluntusu tespit edilmemiştir. Fakat mezarların etrafına saçılmış keramik parçaları mezarının Erken Demir Çağı'na tarihlendirmemizi sağlamıştır (Res. 10). Erken Demir Çağı için oldukça yaygın olan sal taş kapaklı tekli mezarlar tipolojik olarak açılan çukurun içine küçük veya orta büyüklükte taşlarla örülerek yapılmış ve üstü iki büyük sal taşlarla kapatılmıştır. Taşların işçiliği oldukça basittir. Dikdörtgen planlı olan mezarların yoğun olarak sıradan halk tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Bu tip mezarları Doğu Anadolu'da Yoncatepe,¹⁵ Dilkaya¹⁶ ve Karagündüz¹⁷ nekropol kazılarında bilmekteyiz. Yoncatepe'de tek kişinin gömülmüş olduğu mezara karşın, Dilkaya'da yedi gömünün yapılmış olduğu taş sandık tipinde büyük boyutlu bir örnek mevcuttur. Karagündüz nekropolünde de boyutları ve gömü sayısı ile oda mezar anlayışına yakın ama mimari kuruluşu ile taş sandık tipini yansıtan K2 mezarında çoklu gömü saptanmıştır.

¹⁵ Belli-Konyar 2001, 185.

¹⁶ Çilingiroğlu 1999, 30.

¹⁷ Sevin-Kavaklı 1994, 338; 1996, 30.

Yerleşimin kuzey-doğusunda bir adet de oda mezar bulunmuştur. Bu oda mezar Iğdır'da şimdiye kadar tespit edilen tek oda mezar olma özelliğini taşımaktadır (Res. 11). Doğu-batı doğrultusunda olan mezar, yapısal özellik bakımından dromosuz ve kromleksizdir. Mezar odası dıştan 3 metre, içeriden 2,5 metre uzunluğunda yine dıştan 1,5 metre, içeriden 1 metre genişliğinde ve 2 metre derinliğindedir. Yer altına açılan çukur içine taşlarla örülerek yapılmış ve üstü ağır kapak taşlarla kapatılmıştır. Yan duvarları bindirme taş tekniğiyle inşa edilmiştir. Taşlar iyi işçiliktir. Yapı dikdörtgen planlı, orta ve büyük boy kiklopik taşlarla örülmüştür. 1,5 metre genişliğinde 1 metre uzunluğunda kalın iki adet taş kapakla örtülüdür. Üst yapısı düz tavanlıdır (Çiz. 1). Literatürde *yeraltı örme oda mezar* olarak geçer. Mezar odası içinde niş veya sekiye rastlanmamıştır. Erken Demir Çağı'nda şimdiye kadar ele edilen veriler doğrultusunda Karagündüz¹⁸ ve Çatak'da¹⁹ ele geçen birkaç oda mezarda dışında ölünün veya mezar hediyelerinin konduğu niş veya sekilere genellikle rastlanmamıştır.

Anadolu'da ilk olarak Tunç Çağı'nda görülmeye başlayan bu mezarların Demir Çağı'ı boyunca neredeyse kesintisiz olarak devam ettiği söylenebilir. Doğu Anadolu'da en erken Erken Demir Çağı'nda karşılaşılan oda mezar daha sonra gelişmiş örnekleriyle Orta Demir Çağı'nda (Urartu) yaygınlaşmıştır.

Mezarlar soyulduğu ve büyük oranda tahrip edildiği için hiçbir iskelet kalıntısına rastlanmamıştır. Bu nedenle tekli gömü mü yoksa çoklu gömü mü yapıldığı bilinmemektedir. Fakat bölgede yapılan çalışmalarda kalabalık aile mezarları daha çok Van havzasında görülmektedir. Yoncatepe,²⁰ Karagündüz,²¹ Ernis Evditepesi,²² Dilkaya²³ ve Çatak²⁴ çoklu gömü uygulamasının gözlemlendiği Erken Demir Çağı oda mezarlarına sahip yerleşmelerdir. Kuzeybatı İran'da üst üste gömü içeren Geoy Tepe K²⁵ ve Dinkha Tepe²⁶ mezarları dışında daima tek kişilik inhumasyon gömüler söz konusudur. Sal taş kapalı mezarlar boyutları itibarıyla daha çok tekli gömüler olduğu düşünülmektedir. Fakat oda mezar için bir yorum yapmak yanıltıcı olur.

Karakoyunlu nekropollerinde görülen mezar türü çeşitlilik açısından Ernis yerleşimine benzetilebilir. Bölgede Urartu öncesine tarihlenen ve kazısı yapılmış tek ve en büyük mezarlık alanı bulunan Ernis nekropolünde üç farklı mezar mimarisi dikkati çekmektedir. Bunlardan en yaygın olanı, bindirme tekniğinde, örgülü duvarlara sahip, ağır kapak taşlı oda-mezarlardır. Bu tür mezarlar Karagündüz oda mezarındaki gibi üstten girilmektedir. Bu mezar tipi Karakoyunlu'daki oda mezara benzemektedir. Bir başka mezar tipolojisi de; duvarları düzensiz iri taşlardan bindirme tekniğiyle örülmüş, üzeri ağır kapak taşlarıyla örtülmüştür. Girişi güneye bakacak şekilde kuzey-güney yönlerinde uzanan yapının önünde kuyu biçimli bir dromos olduğu anlaşılmaktadır. Burada ele geçen bir oda mezarın yapımına MÖ 7. yüzyılda Urartular tarafından başlanmış olduğu düşünülmektedir.²⁷ Ernis'de nekropolün erken dönemden başlayıp Urartu'lara kadar kullanıldığı düşünülmektedir.²⁸ Karagündüz oda mezarlarının dromoslu bir girişi olmaması Urartu öncesiyle ilişkilendirilmesine neden

¹⁸ Belli-Konyar 2003.

¹⁹ Kuvanç vd. 2016, 153.

²⁰ Belli-Konyar 2001, 169-212.

²¹ Sevin-Kavaklı 1996, 1-35.

²² Belli-Konyar 2003, 167-203.

²³ Çilingiroğlu 1999, 29-38.

²⁴ Kuvanç vd. 2016, 149-94.

²⁵ Brown 1948; 1951, 142; Dyson 1965, 196; Sevin-Kavaklı 1994, 341.

²⁶ Rubinson 1991, 376; Sevin-Kavaklı 1994, 341.

²⁷ Sevin 2014, 356.

²⁸ Belli-Konyar 2003, 40; Sevin 2014, 357.

olmuştur. Urartu oda mezarlarında mutlaka dromoslu bir giriş bulunur. Bununla beraber dromoslu oda mezarları sadece Urartu mezarlarıyla ilişkilendirmek de hatalı olur. Çatak'da Urartu öncesine tarihlenen dromoslu bir oda mezar tespit edilmiştir.²⁹

O. Belli ve E. Konyar 1997 yılında Ernis'de gerçekleştirdikleri bir yüzey araştırmasında, üstten girilebilen ağır kapak taşlı basit oda mezarların yanında üçüncü bir mezar türünün varlığını duyurmuşlardır. Daha erken bir tipolojiyi yansıttığı düşünülen bu yeni türde, mezarların etrafını halka şeklinde bir taş dizisinin (kromlek) çevirdiği ifade edilmiştir.³⁰ Biz bu yapıda mezarlarla Karakoyunlu nekropol alanında da karşılaşmış bulunmaktayız.

Sonuç

MÖ 2. binyıl başlarından beri süregelen, hayvan besiciliğine dayalı transhümanist yaşam biçimi, Erken Demir Çağı'nın da karakteristik özelliğini oluşturmaktadır. Zengin su kaynakları, dağ çayırları ve otlakları bol olan yaylalara yakın yüksek yerlerde kurulan kalelerin beyleri, hayvan besiciliğine dayalı yarı göçebe yaşam biçimi başarılı bir şekilde sürdürülmüştür. Bu ekonomik döngü içerisinde oluşan yerleşimler, güvenlik amaçlı yönetici sınıf kayalık tepe üzerine kurulurken, eteklerinde de sivil yerleşme alanları ve nekropoller vardır.³¹

Orta Aras Havzası'nda Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde tespit etmiş olduğumuz Aşağı Çarıkçı, Yukarı Çarıkçı, Küllük ve Koruküstü nekropollerini Erken Demir Çağı'nın baskın kültürü olan hareketli transhümanist topluluklara da ev sahipliği yatığını göstermektedir. Kurganların gerek büyüklüğü gerek yayılım alanının genişliği bölgede hatırı sayılır bir transhümanist nüfusa işaret eder. Bununla birlikte Aras Havzası günümüzde olduğu gibi Eski Çağ'da da yerleşik yaşamı destekleyecek tarımsal faaliyetlere imkân sağlamış olduğunu unutmamak gerekir.³² Bölgenin sağladığı imkânlardan Erken Demir Çağı yerleşimlerinin de faydalanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çilingiroğlu (1997) Van Bölgesi için Erken Demir Çağı'nda oda ve taş sandık mezarların görülmesini örgütlenmenin ve ekonomik yapıdaki gelişmenin belirtisi olarak değerlendirmekte ve ciddi bir nüfus artışına işaret etmektedir.³³ Aynı zamanda mezarlardan çıkan zengin ölü hediyeleri bölgedeki statü ve zenginliğin ilk göstergeleri olarak yorumlanır.³⁴

Van Bölgesi'nde tarımsal faaliyetlerin artması ile ölü gömme geleneklerinde de farklılaşmalar görülmeye başlar. Bölgede kurgan türü anıt mezarların yerini, oda biçimli çoklu gömü uygulanan mezarlara bırakmaya başlamıştır. Oda mezar anlayışının kurganlardan gelişip gelişmediği, iki türün birlikte aynı geleneğin devamı olup olmadığı veya başka bir kültürün varlığına işaret edip etmediği gibi sorunlar tam anlamıyla çözülememiş olmasına rağmen, bunların önemli bir kültürel değişimin belgeleri olduğu açıktır. Keza Assur yazıtlarının Doğu Anadolu'da Uruatri ve Nairi adlı bölge ve toplumlarının ortaya çıkışına tanıklık ettiği MÖ 13. yüzyıl sonrasına ilişkin arkeolojik veriler, Kurgan kültürlerini yaratan toplumlardan farklı grupların Doğu Anadolu'ya gelişine işaret etmektedir. Bu süreçte mezar mimarisinde bireysel gömü için kullanılan kurganlar yerine, içine çok sayıda gömü yapılan oda mezar anlayışı ortaya çıkmıştır.³⁵ İşte Karakoyunlu'da tespit edilmiş olduğu mezar geleneği de Van Bölgesi'ndeki değişime benzer bir ivmeyle şekillenmiş olmalıdır.

Urartularla birlikte kullanımı yaygınlaşan oda mezarlar, bu dönem en çok kullanılan mezar tipidir. Bu tip mezarlar yönetici sınıfın özelliği olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte kral ve soylular için anıtsal kaya mezar

²⁹ Kuvanc vd. 2016, 149-94.

³⁰ Belli-Konyar 2003, 173; 2003, 40.

³¹ Belli-Konyar 2003, 92.

³² Yardımcıel 2014, 127.

³³ Çilingiroğlu 1997, 18.

³⁴ Erdem 2018, 6.

³⁵ Köroğlu-Konyar 2011, 21-22.

geleneğini geliştirmiştir. Yönetici sınıf kent veya önemli yerleşim yerleri yakınında kaya mezarlarına, sıradan insanlar da yer altı oda mezarlarına ve basit toprak mezarlarına gömülmüştür.³⁶

Erken Demir Çağı'nda taş sandık mezarlarına da rastlanmaktadır. Bu tür mezarlarda kremasyon gömü geleneğini yansıtan kanıtlarda bulunmuştur. Özellikle Van Gölü çevresinde bulunan mezarlıklarda kremasyon uygulamasından bahsedilmektedir.³⁷ Her dönemde olduğu gibi Erken Demir Çağı'nda da kremasyon geleneği azdır. Fakat bölgede yapılan çalışmaların az olması ve çoğu mezarın kaçak kazıcılar tarafından ağır tahribata uğramış olması da bunun sebebi olarak düşünülebilir. Karakoyunlu nekropolünde kremasyon geleneğinin olup olmadığını henüz bilmiyoruz. Mezarlar çok fazla tahrip olmuş, hatta kemik ve mezar hediyesi olabilecek hiçbir parçaya rastlanmamış. Bununla birlikte sal taş kapaklı mezarlar için; sayılarının fazla olması ve basit yapım tekniği, yaygın olarak sıradan halkın kullanımında olduğunu düşündürmektedir. Oda mezarla çağdaş olduğu düşünülen sal taş kapaklı mezarların bir arada görünmesi Karakoyunlu'da sosyal statü farklılığına işaret ediyor olabilir.

Bölgede tarımsal faaliyetlerin artmasıyla gelişmiş zengin kentlerin varlığı henüz tartışmalı bir konu olsa da Aşağı Çarıkçı, Yukarı Çarıkçı, Küllük ve Koruküstü nekropollerini ile kıyaslandığında Karakoyunlu nekropolü bize kentleşmeye doğru gelişen bir tabakalaşmanın ortaya çıkmaya başladığının ipuçlarını sağlar. Birden fazla gömü geleneği karma toplumun var olduğunun işareti olabilir. Yani Karakoyunlu'da kurgan mezar önceki geleneğin devamı olarak varlığını korurken, yeni siyasi yapılanmayla birlikte sal kapaklı taş mezarlar ve oda mezarların da görülmeye başlanması yönetici sınıfa işaret etmektedir.

³⁶ Yiğitpaşa 2010, 192; 2011; 111-153; 2016, 410.

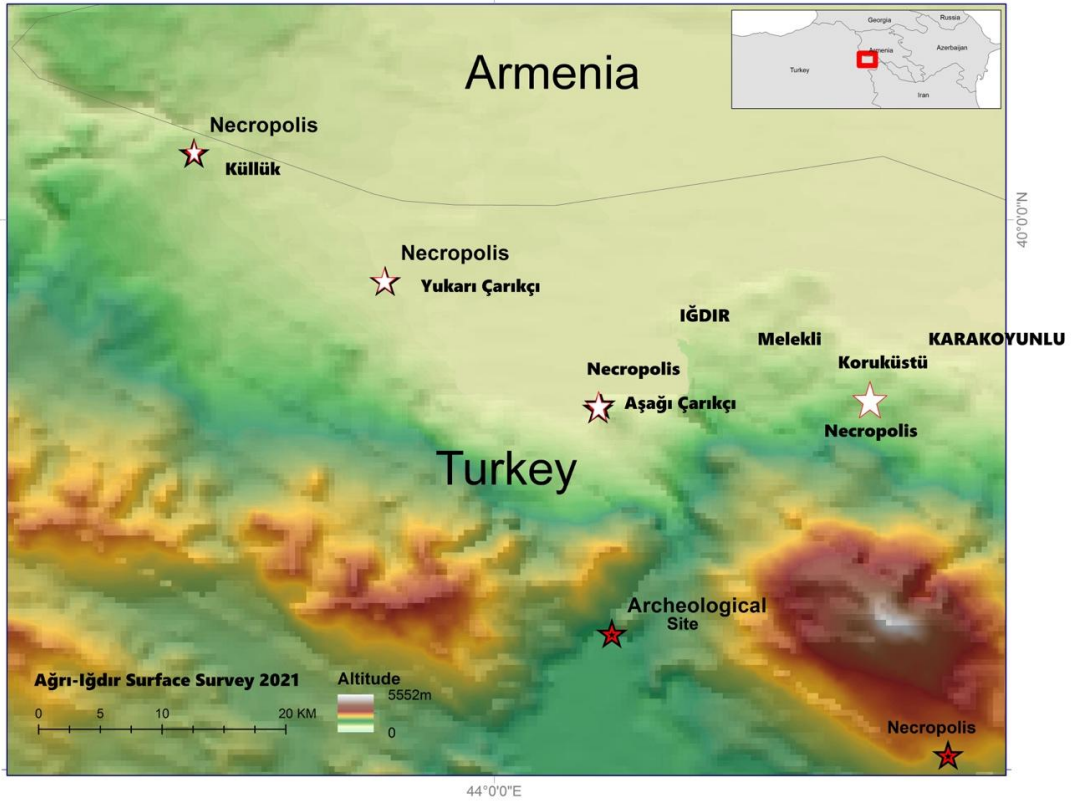
³⁷ Belli-Konyar 2003, 77.

Kaynakça

- Aktüre, S. 2003, *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Atalay, İ.-Mortan, K. 2017, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 2. bs., İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Belli, Oktay-Başgelen, N., *Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları Urartian Irrigation Canals in Eastern Anatolia*, İstanbul, 1997.
- Belli, O.-Konyar, E. 2001, "Excavations at Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis", *Tel Aviv Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University*, 2/28, 169-212.
- Belli, O.-Konyar, E. 2003a, "Ernis-Evditepe: The Largest Early Iron Age Necropolis in Eastern Anatolia", *Tel Aviv Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University*, 30/2, 167-203.
- Belli, O.-Konyar, E. 2003b, *Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Brown, T. B. 1951, *Excavations in Azerbaijan, 1948. T. Burton Brown.*, J. Murray, London.
- Çilingiroğlu, A. 1999, "The Early Iron Age at Dilkaya", *Anatolian Studies*, 49, 29-38.
- Çilingiroğlu, A. 1997, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir.
- Deniz, A.-Tuysuz, Ş. C.-Yardımcıel, A. 2015, "Orta Aras Havzası'nda Tarihi Yollar: Bölgedeki Kültürel ve Ekonomik Etkileşimler", *KAÜ İİBF Dergisi*, 6/9, 225-34.
- Dyson, R. H. 1965, "Problems of Protohistoric IRan as seen from Hasanlu", *Journal of Near Eastern Studies*, 24, 193-217.
- Erdem, A. Ü. 2018, "A consideration of Status and Wealth in the Lake Van Basin According to the Early Iron Age Burials", *TÜBA-AR*, Özel Sayı, 1-8.
- Gtaylor, A. K. 2002, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*, University of Toronto Press, Toronto.
- Jordan, P. 2001, *Neanderthal: Neanderthal Man and the Story of Human Origins*, 1st edition, Sutton.
- Koroğlu, K. 1996, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.
- Koroğlu, K.-Konyar, E. 2011, "Urartu: Krallık ve Aşiretler", *Urartu Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, 12-55.
- Kuvaç, R.-Ayaz, G.-Işık, K.-Erdoğan, S.-Genç, B. 2016, "A New Iron Age Chamber Tomb near Çatak, south of Van Lake", *ANES*, 53, 149-94.
- Mellaart, J. 1988, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Mellaart, J. 2015, *Çatalhöyük Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Mumford, L. 2013, *Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca, Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Özdoğan, M. 2011, "The Tigris Basin", *The Neolithic in Turkey*, (Eds. Başgelen, N-Kuniholm, P.), Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Özfirat, A. 2014a, "Ağrı Dağı ve Van Gölü Havzası Yüzeysel Araştırması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırmaları*, (Eds. Özfirat, A.-Çoşkun, N.), Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Özfirat, A. 2014b, "Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı (2007-2013)", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 36.
- Papagianni, D.-Morse, M. A. 2013, *The Neanderthals rediscovered: how modern science is rewriting their history*, New York: Thames & Hudson, London.
- Pettitt, P. 2010, *The Palaeolithic Origins of Human Burial*, Milton Park, Abingdon, Oxon. New York.
- Rubinson, K. S. 1991, "A Mid-Second Millennium Tomb at Dinkha Tepe", *American Journal of Archaeology*, 95, 373-94.
- Salvini, M. 2015, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Sevin, V. 2014, "Van/Ernis-Evditepe ve Alacahan Mezarlık ve Yerleşimleri Işığında Kimi Düşünceler: Demir Çağlar Sorunu", *Anadolu Kültürlerine Bir Bakış-Hayat Erkanal'a Armağan*, ed. Nazlı Çınardalı Karaaslan v.dğr., Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 355-67.

- Sevin, V.-Kavaklı, E. 1994, “Van-Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü Kurtarma Kazıları 1992-1993”, *I. Kazı Sonuçları Toplantısı*, XVI, 331-50.
- Sevin, V.-Kavaklı, E. 1996, “Van/Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü”, *Bellekten*, LX/227, 1-35.
- Yardimciel, A. 2014, “Orta Aras Havzası'nın Tarihi ve Kültürel Zenginliği”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 121-128.
- Yardimciel, A. 2015, “Güney Kafkasya'da Kurgan Kültürü (Yığma Taş Mezarlar)”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı-II*, 72, 42-46.
- Yiğitpaşa, D. 2010, “Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, XXV/8, 177-202.
- Yiğitpaşa, D. 2011, “Van/Altıntepe Urartu Nekropolü Sunu Kapları”, *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, XXVI, 111-153.
- Yiğitpaşa, D. 2016, “Tuşpa/Altıntepe Halk Mezarlığı ve Çanak Çömleği”, *İdil*, 5/21, 409-434.
- Yulu, A. 2012, *İğdir'da Şehrsel Gelişme ve Mekansal Değişim*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

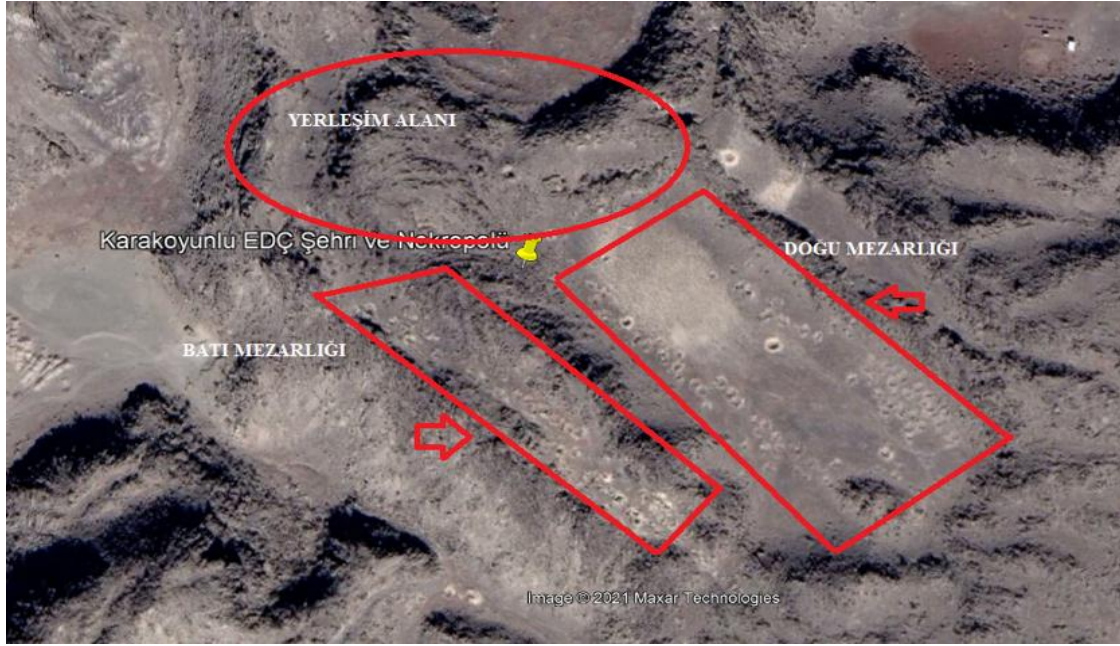
Resimler

Har. 1: Ağrı Dağı kuzey eteklerinde Yukarı Çarıkçı, Aşağı Çarıkçı, Küllük, Koruküstü ve Karakoyunlu merkezleri ve nekropolleri

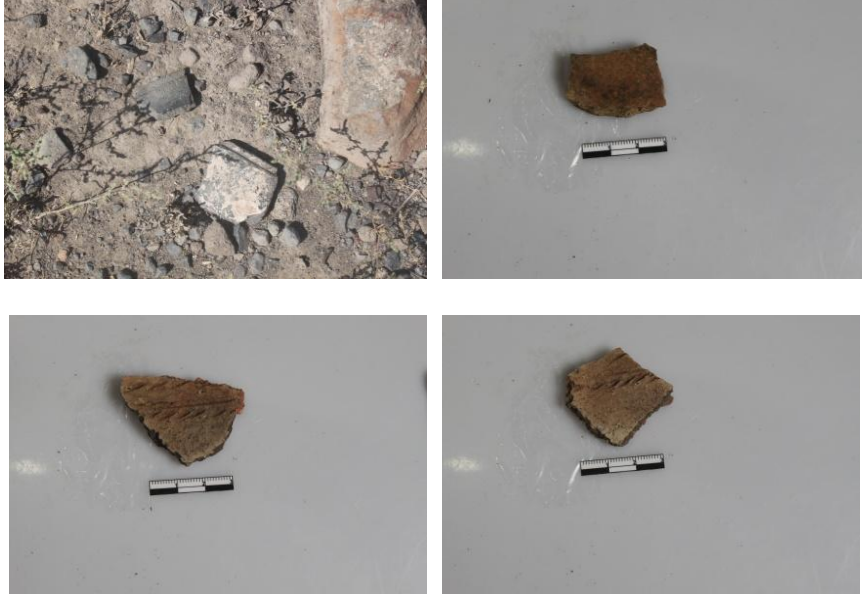
Har. 2: Karakoyunlu kale ve nekropol alanı

Har. 3: Karakoyunlu EDÇ şehri ve nekropol alanları

Res. 1: Yukarı Çarıkçı nekropolü

Res. 2: Yukarı arıkı'da ele geçen keramik buluntular

Res. 3: AŖađı arıkı nekropol alanı

Res. 4: Aşağı Çarıkçı nekropol alanında ele geçen keramik buluntular

Res. 5: Küllük nekropol alanı

Res. 6: Küllük nekropolünden ele geçen keramik buluntular

Res. 7: Koruküstü nekropol alanı

Res. 8: Karakoyunlu'da doğu nekropolünde yer alan kurgan mezar

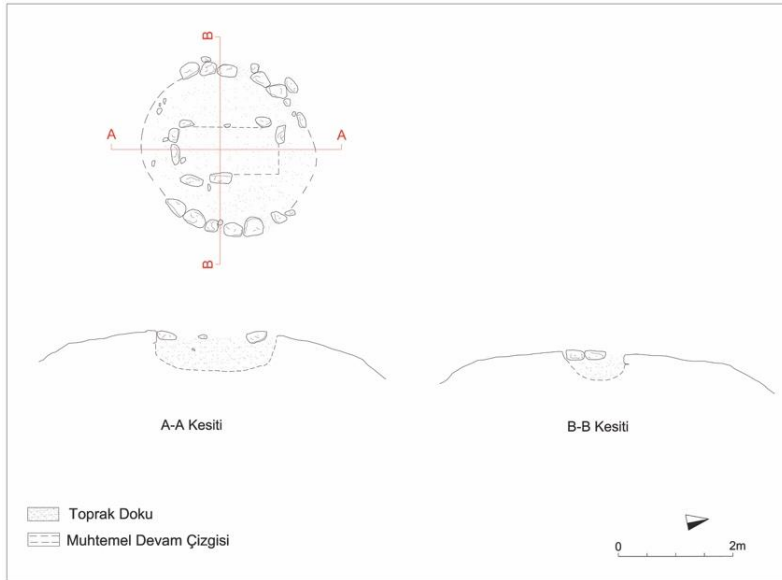
Res. 9: Karakoyunlu'da batı nekropolünde yer alan sal taş kapaklı bir mezar

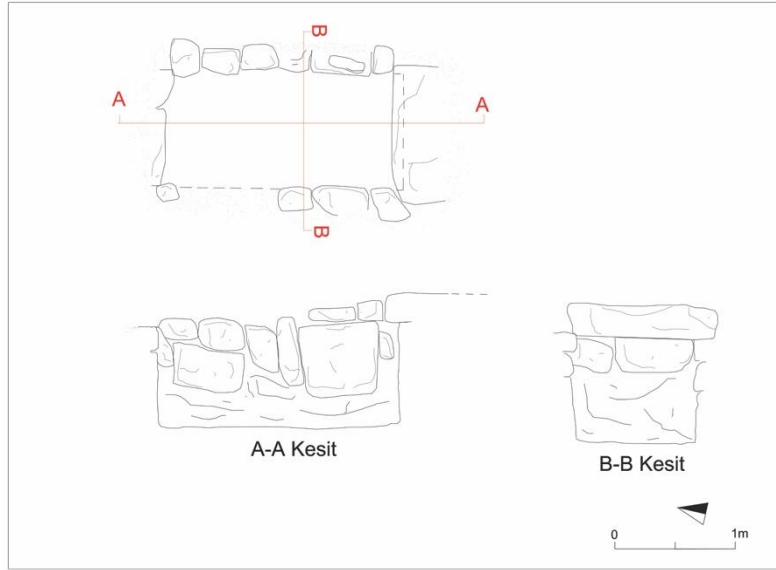
Res. 10: Karakoyunlu'da ele geçen EDÇ keramik buluntular

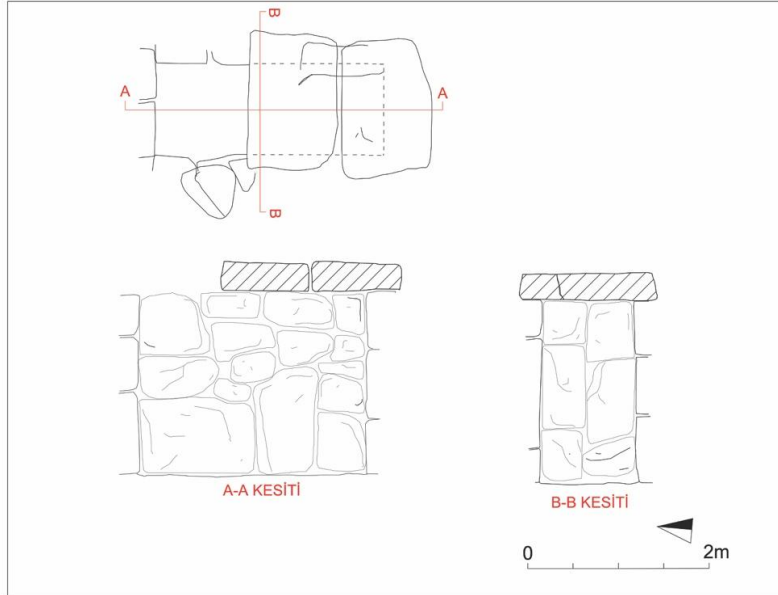
Res. 11: Karakoyunlu'da tespit edilen oda mezar

Çiz. 1: Karakoyunlu'da tespit edilen kurgan mezarının planı

Çiz. 2: Karakoyunlu'da tespit edilen sal taş kapaklı mezarının planı

Çiz. 3: Karakoyunlu'da tespit edilen oda mezarının planı

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./ pp. 28-36
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1047613

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 26. 12. 2021
Kabul Tarihi/ Accepted: 19. 01. 2022

KARASU-ARAS DAĞLARI'NIN GÜNEY YAMAÇLARINDA DOĞUBAYAZIT BÖLGESİ ERKEN DEMİR ÇAĞI YERLEŞMELERİ

ON THE SOUTH SLOPES OF THE KARASU-ARAS MOUNTAINS EARLY IRON AGE SETTLEMENTS IN DOĞUBAYAZIT REGION

Barış GÜR*

Öz

Karasu-Aras Dağları, Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli yükseltilerinden biri olup, Erzurum hattından gelerek Ağrı ve Kars sınırlarını geçtikten sonra, Ağrı Dağı'nın batısında son bulmaktadır. Batı-doğu uzantılı bu dağ silsilesi geçtiği coğrafyayı da kuzey-güney doğrultusunda ikiye ayrılmaktadır. Bu dağ silsilesinin birçok yüksek tepesinin özel isimleri bulunmaktadır. Aras Havzası'ndaki en önemli yükseltileri Zor ve Pamuk dağlarıdır. Makaleye konu Doğubayazıt bölgesi, Karasu-Aras Dağları'nın güneyinde kalırken Iğdır ise kuzeyinde kalmaktadır. Dolayısıyla Eski Çağ tarihi için önemli olan bu iki bölge Karasu-Aras Dağları'nın üzerinden veya yamaçlarından geçen antik yol veya geçitlerle arkeolojik ve tarihi kültürel bir geçmişe sahiptirler. Doğubayazıt bölgesinde Sinek Yaylası ve Balık Gölü bölgeleri Karasu-Aras Dağları'nın en önemli arkeolojik alanlarıdır. Geniş otlaklarla ve bol su kaynaklarıyla kaplı bu bölgelerde özellikle Erken Demir Çağı'nda çok önemli yerleşim faaliyetlerinin olduğu bugünkü arkeolojik miras yoluyla göze çarpmaktadır. Buradaki arkeolojik merkezler Erken Demir Çağı toplumlarının yer seçimi

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, Tınaztepe Kampüsü, Buca-İzmir/Türkiye. E-Posta: baris.gur@deu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-9159>

noktasında ne kadar özenli olduklarını ortaya koymakla birlikte toplumun benimsemiş olduğu ekonomik döngü ile alakalı da fikir edinmemizi sağlamaktadır. Otun ve suyun bol olduğu aynı zamanda korunaklı bu bölge özellikle Erken Demir Çağı'nda yoğun bir yerleşime sahne olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karasu-Aras Dağları, Doğubayazıt, Iğdır, Erken Demir Çağı, Transhümanist

Abstract

The Karasu-Aras Mountains are one of the important elevations of the Eastern Anatolia Region, coming from the Erzurum line and ending in the west of Mount Ararat after crossing the borders of Ağrı and Kars. This mountain range with West-East extension divides its geography into two in the north-south direction. Many high peaks of this mountain range have special names. The most important elevations in the Aras Basin are the Zor and Pamuk mountains. The Doğubayazıt region, which is the subject of the article, is in the south of the Karasu-Aras Mountains, while Iğdır is in the north. Therefore, these two regions, which are important for Ancient History, have an archaeological and historical cultural background with ancient roads or passages passing over or on the slopes of the Karasu-Aras Mountains. Sinek Plateau and Balık Gölü regions in Doğubayazıt region are the most important archaeological sites of the Karasu-Aras Mountains. It can be seen with today's archaeological heritage that there were very important settlement activities especially in the Early Iron Age in these regions, which are covered with large grasslands and abundant water resources. The archaeological centers here reveal that the Early Iron Age societies were as careful as they were in choosing a place, but also provide us with an idea about the economic cycle that the society adopted. This sheltered area, where grass and water abound, was densely populated especially in the Early Iron Age.

Keywords: Karasu-Aras Mountains, Doğubayazıt, Iğdır, Early Iron Age, Transhumanist

Giriş

Erken Demir Çağı'nda genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde ama özelde ise Van Gölü ve özellikle de Ağrı Dağı bölgesinde nüfusun arttığı, bugün tespiti yapılan ve Erken Demir Çağı'na ait arkeolojik merkezlerin fazlalığından anlaşılmaktadır. Ancak önceki dönem kültürlerinin aksine stratejik geçiş ve geçitlerdeki yüksek rakımlı alanların yaşam alanları olarak seçilmesi şüphesiz hayvancılık ağırlıklı bir ekonomik modelin benimsenmiş olmasıyla bağlantılı görülmektedir. Özellikle geçitlere hâkim tepeler veya dağ eteğindeki bu yerleşim yerleri aynı zamanda su ve ot kaynakları bakımından da zengin coğrafi bölgelerdir.¹ Hayvancılık ağırlıklı ekonomik model Erken Tunç Çağı'ndan beridir bölge kültürleri tarafından benimsenmiştir.² Bu anlamda ekip üyesi olarak görev aldığım arkeolojik araştırma³ kapsamında Karasu-Aras Dağları'nın Doğubayazıt bölgesindeki güney yamaçlarında yapılan araştırmalarda Erken Demir Çağı'nın genel tipolojisini ortaya koyması açısından son derece önemli arkeolojik keşifler yapılmıştır.

Elde edilen bilgilerin Ağrı Dağı bölgesindeki diğer Erken Demir Çağı yerleşmeleriyle uyumlu olduğunun altını çizmekte fayda bulunmaktadır. Balık Gölü bölgesinin güney kısmı ile bu alanın batısında kalan Derik Deresi bölgesi (Res. 1), Erken Demir Çağı kale ve sivil yerleşimleri açısından oldukça zengindir. Burada örgütlü bir toplum yapısının izlerinin net olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu arkeolojik merkezin rakım değerlerinin

¹ Belli-Konyar 2003, 3.

² Yiğitpaşa 2012, 276.

³ İlgili araştırma; Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni Kafkas Üniversitesi ile Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile devam eden Ağrı-Iğdır İleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri yüzey araştırmasıdır. Bu makalede söz konusu araştırmaya ilişkin sonuçları yayınlamama izin veren Araştırma Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Ayhan YARDİMCİEL'e teşekkürlerimi bildiririm.

oldukça yüksek olması bu tür arkeolojik merkezlerin yaylak olarak kullanılmış olma ihtimalini de akla getirmektedir. Bu bağlamda ileride yapılacak araştırmalarla bu sorunun cevabının ortaya çıkabileceğini önermek de mümkündür.

Araştırma Bölgesinde Bulunan Arkeolojik Merkezler

Arkeolojik merkezlere en yakın kültür coğrafyası Doğubayazıt Kenti'dir. Doğubayazıt Kenti ve ovasına, kuzeyde Pamuk batıda ise İpek Geçidi aşıldıktan sonra ulaşılabilir. Bölgenin kuzeyinde Karasu-Aras Dağları ile Ağrı Dağı, güneyde ise sarp yükseklikler bulunmaktadır.⁴ Karasu-Aras Dağları'nın güney yamaçlarında bulunan arkeolojik merkezlerden ilki Balık Gölü'nün bulunduğu bölgedir (Res. 2).⁵ Balık Gölü; Doğubayazıt ile Taşlıçay ilçeleri arasında olup, göle en yakın modern yerleşim yerleri gölün güneydoğusundaki Doğubayazıt ilçesine bağlı Aktarla ve Suluçem köyleridir.⁶ Bugün Doğubayazıt ilçe merkezinden modern bir karayolu ile Balık Gölü'nün güneyine kısa sürede ulaşılmaktadır. Burası aynı zamanda Orta Demir Çağı Urartu Krallığı döneminde Balık Gölü suyunun yapılan kanal ile Doğubayazıt Ovası'na aktarıldığı Ferhat Kanalı'nın da başlangıç bölümüdür (Res. 3).⁷

Arkeolojik merkezlerin bulunduğu Sinek Yaylası genel olarak 2400-2800 rakıma sahip olup oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Eski Çağlardan beri bölge nomadik ve transhümanistlerin hayvancı grupları tarafından kullanılmaktadır. Zengin su kaynaklarına sahip yaylanın kuzeye Aras Nehri'ne doğru sularını akıttığı bölüm Ön Sinek Yaylası, Murat Nehri'ne doğru sularını akıttığı güney bölüm ise Arka Sinek Yaylası olarak adlandırılmaktadır.⁸ Sinek Yaylası'nın bulunduğu yükselti yılın neredeyse 7 aylık zaman diliminde karla kaplıdır. Yayla genellikle Iğdır, Tuzluca ve Musun (Suluçem) halkı tarafından kullanılmaktadır.⁹ Sinek Yaylası Orta Tunç Çağı'nda da önemli bir yaşam alanı olmuştur.¹⁰ Gölün güneyinde ve Doğubayazıt tarafından bulunan yarımada tespit edilen arkeolojik kalıntılar bölgenin Erken Demir Çağı'nda yoğun bir yerleşmeye sahne olduğunu göstermektedir. Oldukça estetik duvarlara ve usta bir işçiliğe ait olan buradaki merkez yapıların, kısmen kaçak kazılarla tahrip edilmiş olduğu görülmüştür.¹¹

Yarımadanın en yüksek yerindeki kayalık, merkez alınarak kayalığa eklenen sur duvarı doğuya doğru sahilde bulunan ana kaya ile birleştirilerek anıtsal bir savunma duvarı elde edilmiştir (Res. 4). Bu uzunluk 185 metredir. Bu haliyle yarımada, uygulanan inşa tekniği ile bir adaya dönüştürülmüştür. Adaya dönüştürülen yapının girişi ise doğudaki ana kayaların tıraşlanması ile oluşturulmuştur. Genel olarak arkeolojik alandaki çanak çömlek tipolojisi ve tarihlemesi mimari yapıyla uygun olup Erken Demir Çağı'na aittir (Res. 5).¹²

Anlaşıldığı üzere genel olarak Erken Demir Çağı ile birlikte nüfus artışına bağlı olarak ve aynı zamanda hayvancılık ağırlıklı bir yaşam çatısı altında böyle yüksek rakımlı sulak ve otlak merkezlerde yerleşim merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Bu sebeple Erken Demir ve belki Orta Demir Çağı'nda dönem insanların coğrafyaya tam bir hâkimiyetinden söz edebilmek mümkündür. Hayvancılık temelli bir ekonomik modelin seçimi doğrultusunda belirlenen stratejiyle uyumlu olan bu tür arkeolojik merkezlerin bir yönetici kontrolünde

⁴ Yardimciel-Gizlenci 2018, 60.

⁵ Gür 2021.

⁶ Belli 1997, 26.

⁷ Çelik 2018, 191.

⁸ Belli 2012, 19-22.

⁹ Saraçoğlu 1989, 267.

¹⁰ Özfırat 2004, 119.

¹¹ Gür 2021.

¹² Doğan vd. (Baskıda).

organize edildiği anlaşılmaktadır.¹³ Transhümanist veya yaylacı yaşam şekli köy temelli yerleşim düzeni ile ilişkilidir.¹⁴ Bu tür yaşam şekillerinde ana hedef kendi kendine yeterlilik ekonomisidir. Bulunduğu konum itibarıyla izole bir yaşam şekli olan Balık Gölü Erken Demir Çağı arkeolojik merkezinin sitadel görüntülü yapısına ek olarak sivil halkın yaşadığı ayrı bir yerleşme yerinin olup olmadığı belli değildir.¹⁵ Ancak çok sayıda kaçak mezar kazısı burada kalabalık bir grubun yaşadığına işaret etmektedir.

Sinek Yaylası'nın güney ucunda bulunan diğer bir arkeolojik merkez Derik Deresi'nin bulunduğu alandır (Res. 6a-6b). Derik Deresi'ne en yakın modern yerleşme Ortayokuş ve Yalnızkonak köyleridir. Arkeolojik merkez aynı zamanda Balık Gölü'nün yaklaşık 14 km. batısında yine aynı rakım değerinde Sinek Yaylası'nın güney bölümündedir. Arkeolojik merkezin hemen kuzeyinde bulunan göl tabanının 25-30 yıl önce canlı olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu bölüm su kaynakları açısından son derece zengindir.

Gölün güneyinde bulunan ve güneye uzanan bir burun doğu ve batısından gelen iki su kaynağı Küpkıran Çayı'nı oluşturmaktadır. Ancak bu çay yöre halkı tarafından Derik Deresi olarak bilinmektedir. Arkeolojik merkez topluluğunun ilki bu burun en güney ucunda bulunmaktadır. Alan 1 olarak adlandırdığımız arkeolojik merkez sitadelli ve surlu bir yapıya aittir (Res. 7). Derik Deresi'nin ana kollarından birinin batısındaki alçak tepe üzerinde sitadel surla çevrili yaşam alanı ve bu kompleksin doğu eteklerinde bulunan sivil konutlardan oluşmaktadır. Kiklobik taşlarla inşa edilmiş olan sitadel kısmı ile dış sur sistemi, yapının oldukça gösterişli olduğuna işaret etmektedir.

Alan 2 olarak tanımladığımız arkeolojik merkez ise bu merkezin 4 km. güneydoğusundaki 2493 rakımlı tepe üzerinde bulunmaktadır. Daha karmaşık bir yapıya sahip olan arkeolojik merkezde bulunan büyük boyutlardaki sivil konut yapıları ile mezarlar, bu bölümde ciddi bir nüfusun yaşadığına işaret etmektedir (Res. 8). Kaleden ziyade alçak bir tepe üzerinden surla çevrili sitadel olarak tanımlanabilecek yönetici merkezi, tipoloji olarak birinci merkez ile aynıdır. Ancak burada bulunan sitadel duvarları 3 m.'yi geçen yüksekliği ile oldukça heybetli görünmektedir (Res. 9). Bu bölüm de su bakımından oldukça zengindir. Hatta yerleşim yeri içinden bugün dahi küçük bir derenin aktığı gözlemlenmektedir. Bu bölüm diğerinden farklı olarak Ortaçağ döneminde de oldukça yoğun olarak kullanılmış olup, 2 metreye yaklaşan tek parça andezit kayalardan oyulmuş haçlı mezar taşları bulunmaktadır. Bu bölüm kaçak kazının oldukça yoğun yapıldığı bir merkez olup, kaçak kazıyla ulaşılmış sivil mimari duvarlarda 7-8 sıra taş örgüsü tespit edilmiştir. Buradaki yerleşim alanı daha yoğun bir yapılaşmaya sahiptir. Uydu bir sitadel etrafında kümelenen yapılar topluluğu Derik Deresi'nin neredeyse ana kaynağına konuşlanmıştır.¹⁶

Sonuç

Karasu-Aras Dağları'nın güney yamaçları yüksek konumuna rağmen sahip olduğu su kaynakları ve dağ çayırıları sebebiyle Erken Demir Çağı'nda yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Derik Deresi mevkiinde bulunan arkeolojik merkezlerdeki su zenginliği iki kaynaklıdır. Bunlardan ilki yüksek rakıma bağlı yoğun kar yağışının bahar ayları ile birlikte erimesine bağlı oluşan sular, diğeri ise yer altından çıkan kaynak sulardır. Su zenginliğine ek olarak uçsuz bucaksız otlakların varlığının bölgenin Balık Gölü'nde olduğu gibi transhümanist gruplar tarafından tercih edilmesine imkân sağladığını söylemek mümkündür.

¹³ Koroğlu 2009, 384-386.

¹⁴ Erdem 2009, 31.

¹⁵ Gür 2021.

¹⁶ Derik Deresi bölgesi ile ilgili bulgular, Ağrı-İğdir İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri 2021 Yüzey Araştırması ile tespit edilmiştir.

Bu bölge aynı zamanda kuzeye doğru gidildiğinde Iğdır ile bağlantı sağlamaktadır. Gerek Derik Deresi bölgesinde bulunan iki arkeolojik merkez ve gerekse bu merkezlerin 14 km. doğusunda bulunan Balık Gölü'nün güneyindeki yarımada bulunan arkeolojik merkez Erken Demir Çağı kültürünün yayılım alanı olarak görülmektedir. Bunlar mimari olarak çağdaş yapılar olduğundan kendi dönemlerinde büyük ihtimalle birbirleriyle bağlantılı merkezler olmalıydılar. Burada bulunan yapılar kompleksinin mimarileri incelendiğinde yönetici bir sınıf ile entegre halk topluluğunun varlığı ortaya çıkmaktadır. Gerek Balık Gölü ve gerekse Derik Deresi mevkiinde bulunan iki ayrı arkeolojik merkezde de bey konağı olarak tanımlanabilecek yapılar topluluğuna bağlı sivil mimari yapılar kompleksi bulunmaktadır. Ancak kış aylarının uzunluğu ve zorlu şartları göz önüne alındığında bu arkeolojik merkezlerin daha aşağı rakım değerine sahip başka merkezlerle yaylak-kışlak bağlantısı olma ihtimali de bulunmaktadır.

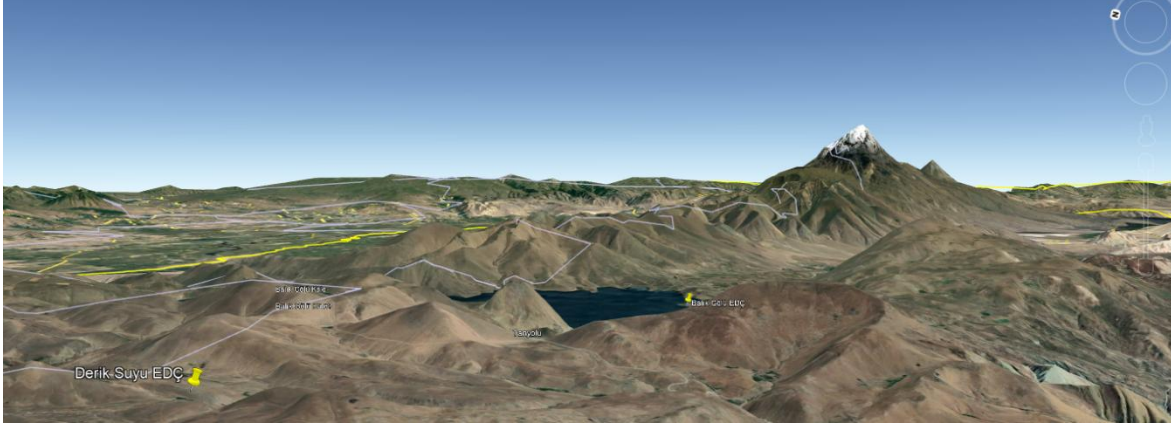
Kaynakça

- Belli, O. 1997, *Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Belli, O. 2012, "Ağrı Dağı Bölgesi'ndeki Sinek Yaylası'nda Yeni Keşfedilen Urartu Sulama Kanalları", *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, Iğdır Valiliği, İl Özel İdaresi Yayını, No: 1, Erzurum, 18-49.
- Belli, O.-Konyar, E. 2003, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Çelik, C. 2018, "Doğubayazıt Şehri'nin Turizm Yönünden Kalkınmasında Tarihi ve Kültürel Değerlerin Önemi", *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 7, Ağrı Valiliği Yayını, No: 2, Erzurum, 189-198.
- Doğan, A.-Gür, B.-Yardimciel, A. (Baskıda), "Ağrı-Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri 2019-2020 Yüzey Araştırması", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma Sonuçları Yayınları*.
- Erdem, A. Ü. 2009, *Doğu Anadolu'da Demir Çağı Yivli Keramik Geleneği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Gür, B. 2021, "Bir Erken Demir Çağı Yerleşmesi: Balık Gölü Arkeolojik Merkezi", *III. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu / The Third International Symposium of Aras Basin*, (18-19 Mart 2021), Kars.
- Koroğlu, K. 2009, "Urartu Dönemi Bey Konakları", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan: Yukarı Deniz'in Kıyısında Urartu ya Adanmış Bir Hayat / Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu: A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, (Eds. Sağlumtimur, H.-Abay, E.-Derin, Z.-Erdem, A. Ü.-Batmaz, A.-Dedeoğlu-Konakçı F.-Erdalkıran, M.-Baştürk, M. B.-Konakçı, E.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 383-394.
- Özfirat, A. 2004, "Aras Boyalıları", *Arkeo Atlas*, 3, 119.
- Saraçoğlu, H. 1989, *Doğu Anadolu Bölgesi*, Öğretmen Kitapları Dizisi, İstanbul.
- Yardimciel, A.-Gizlenci, E. 2018, "Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Ağrı-Doğubayazıt Bölgesi'nin Orta Tunç Çağı Kültürü", *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve*

Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 7, Ağrı Valiliği Yayını, No: 2, Erzurum, 59-63.

Yiğitpaşa, D.-Can, S. 2012, "Van Müzesi Buluntuları Işığında; Van-Muş Bölgesi'nde Erken Tunç Çağı ve Karaz Kültürü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/20, 274-291.

Resimler

Res. 1: Karasu-Aras Dağları ve Arkeolojik Merkezlerin Konumu

Res. 2: Balık Gölü Arkeolojik Alanı

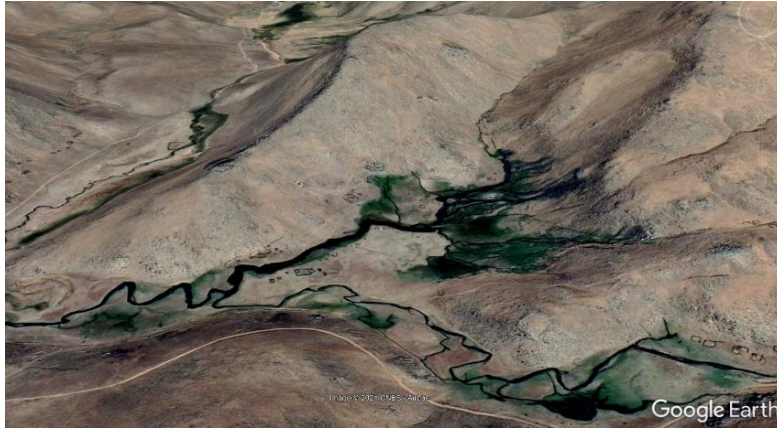
Res. 3: Ferhat Kanalı

Res. 4: Balık Gölü EDÇ Anıtsal Duvar

Res. 5: Balık Gölü EDÇ Çanak Çömlek

Res. 6a: Derik Deresi Bölgesi Uydu Görüntüsü

Res. 6b: Derik Deresi

Res. 7: Alan 1 Sitadel

Res. 8: Alan 2 Sivil Mimari

Res. 9: Alan 2 Sitadel

Atıf - Citation: Karataş, A. 2022, "Erken Demir Çağında Coğrafi Bilginin Mekânsal Organizasyonda Kullanımı: Orta Aras Havzası Örneği", *Amisos*, 1, Orta Aras Havzası Özel Sayısı, 37-55.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./ pp. 37-55
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1051755

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 31. 12. 2021
Kabul Tarihi/ Accepted: 23. 02. 2022

ERKEN DEMİR ÇAĞINDA COĞRAFİ BİLGİNİN MEKÂNSAL ORGANİZASYONDA KULLANIMI: ORTA ARAS HAVZASI ÖRNEĞİ

THE USE OF GEOGRAPHICAL KNOWLEDGE IN SPATIAL ORGANIZATION IN THE EARLY IRON AGE: THE CASE OF THE MIDDLE ARAS BASIN

Atilla KARATAŞ*

Öz

Doğal ortam koşulları insanların yaşamsal aktivitelerini sürdürebilmeleri için göz önünde bulundurmaları zorunda oldukları faktörlerin başında gelmektedir. Tarih boyunca mekânsal organizasyon konusunda doğru yaklaşımları benimseyen toplumların başarı oranları artmış ve ayakta kalma süreleri uzamıştır. Orta Aras Havzası'nda Erken Demir Çağının kargaşa ortamında hüküm süren devlet yapılarının da bu gerçeğin farkında oldukları sahada elde edilen her yeni bulguyla daha iyi anlaşılmaktadır. Son ekspedisyonlarda devrin medeniyetlerince mekânın sofistike bir biçimde organize edildiğine dair şaşırtıcı örnekler rastlanmıştır. Günümüzdeki genel coğrafi koşulların anlaşılması ve söz konusu dönemde bu koşulların ne şekilde idrak edilerek kullanıldığının ortaya konulması bölgede yürütülen çalışmalar açısından yeni pencereler aralayacak ve mekân bilinci açısından bugüne ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Aras Havzası, Erken Demir Çağı, Mekânsal Organizasyon, Coğrafi Planlama, Arazi Kullanımı

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Göztepe-İstanbul/Türkiye. E-posta: atilla.karatas@marmara.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9159-6804>

Abstract

Natural environmental conditions are one of the factors that people have to consider in order to maintain their vital activities. Throughout history, societies that have adopted the right approaches to spatial organization have increased their success rates and prolonged their survival times. It is better understood with each new finding in the field that the state structures that ruled in the turmoil environment of the Early Iron Age in the Middle Aras Basin were also aware of this fact. Surprising examples of the sophisticated organization of space by the civilizations of the period have been found in recent expeditions. Understanding the general geographical conditions of today and revealing how these conditions were perceived and used in the said period will open new windows in terms of the studies carried out in the region and will shed light on the present in terms of spatial awareness.

Keywords: The Middle Aras Basin, Early Iron Age, Spatial Organization, Geographical Planning, Land Use

Giriş

Coğrafi faktörler tarih boyunca medeniyet serüveninin seyri üzerinde doğrudan ve kesin bir etki ortaya koymuştur. Zaten genel bir ifadeyle tarih; bir ayağını fiziki, bir ayağını da beşeri ve iktisadi parametrelerin oluşturduğu coğrafi olay ve olgularda geçmişte meydana gelen değişikliklerden ibarettir. Celal Nuri (İleri) “tarih, zaman içinde coğrafya; coğrafya ise, hal-i hazırda bir tarihtir” ifadesiyle herhalde bunu vurgulamak istemişti.¹ Dolayısıyla hangi yönüyle ele alınıralsa alınsın, coğrafyadan soyutlanmış bir tarih anlayışının kadük, kifayetsiz ve mesnetsiz kalacağı aşikardır. Bu sebeptendir ki, tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen hadiselerin, dönemin coğrafi nitelikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi bir zorunluluktur. Bilhassa belge ve doküman bazında kaynakların yok denecek kadar az olduğu arkaik dönem tarihinin yorumlanması coğrafyanın muhafaza ettiği verilerin tetkiki ile mümkündür. Coğrafyanın sakladığı bazı verileri gün yüzüne çıkaran arkeolojik çalışmalarda da, bulguların yorumlanması ve kültürel sürecin mekânsal dağılışı perspektifinden analizi kapsamında, elde edilenlerin coğrafya ile ilişkilendirilmesi halinde daha etkili ve sağlıklı nihai sonuçlara ulaşma şansı artmaktadır.

Coğrafi bilgi ve metodların arkeolojik çalışmalara katkı sağladığı alanlar çok çeşitlidir. Herhangi bir sınır çizmek mümkün olmasa da başlıca sistematik kesişme alanları dört başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki, paleocoğrafya çalışmaları ve ilgili coğrafi çevrenin odaklanılan tarihteki fiziksel durumunun ortaya konmasını içermektedir. Tarihi hadiselerin nasıl bir mekânda gerçekleştiğini anlayıp, mekânla ilişkili süreçleri anlamlandırmak bu bilgilerle kolaylaşmaktadır. İkincisi, yine mekânsal dağılışa dair uzaklık, yön, topografik ve hidrografik koşullar, jeostratejik nitelikler gibi parametrelerin haritalandırılarak doğru ölçekte mekânsal organizasyonun ortaya konduğu kartografik çalışmalardır. Böylelikle kültürel etkileşime yön veren doğal çevre koşulları kavranarak sahanın kullanışlılığı üzerinden bulguların kıymetlendirmesi yapılabilmektedir. Üçüncü irtibat noktası ikincinin teknik ve teknolojik gelişmelerle desteklenmesinin neticesinde ortaya çıkan coğrafi bilgi sistemleri ve uzaktan algılama uygulamaları temelinde şekillenmektedir. Bu imkânların çalışmalarda etkin kullanımı sayesinde çok detaylı, yüksek hassasiyete ve doğruluğa sahip saha verileri toplanabilmekte, istenilen nitelikteki ölçüm ve analiz işlemleri gerçekleştirilebilmektedir. Coğrafya ile arkeolojinin temas ettiği dördüncü alan ise beşeri ve iktisadi verilerle şekillenmektedir. Nüfusun nitelikleri, yerleşme karakteristikleri, ekonomik faaliyet türleri ve uygulama biçimlerine dair coğrafi bilgiler, arkeoloji çalışmalarına sebep-sonuç ilişkisi, benzerlik, bağlantılılık ve değişimin seyrini ortaya koyan analizler sayesinde önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle zamanın etkilerine direnç gösterebilen bir yapı malzemesi olan taşın

¹ İleri 1918.

yoğun kullanıldığı kültürler söz konusu olduğunda coğrafi veri derleme potansiyeli artmaktadır. Bu çalışmada odaklanılan alan da taşın etkin kullanıldığı mimari-kültürel yapısıyla dikkat çeken bir saha karakterini yansıtmaktadır. Dolayısıyla topografya, su kaynakları, iklim özellikleri ve toprak yapısı başta olmak üzere genel fiziki coğrafya elemanlarının anlaşılacak eski uygarlıklara ait kalıntılarla ilişkilendirilmesi çalışma sahasının geçişinin yorumlanabilmesi adına önemli katkılar sağlayacaktır.

Anadolu ile Kafkasya'nın birleşme kesiminde, topografik zıtlıkların dikkat çektiği rölyef özellikleriyle karakterize olan çalışma sahası bu haliyle yüksek kütleler, alçak oluklar ve olukları bağlayan geçitlerin jeo-stratejik önemi üst seviyeye çıkardığı bir bölge görünümündedir (Har. 1). Hama Dağı ile Pamuk Dağı arasındaki Çilli Geçidi, Büyük Ağrı Dağı ile Küçük Ağrı Dağı arasındaki Serdarbulak Geçidi ve Büyük Ağrı Dağı ile Pamuk Dağı arasındaki Pamuk Geçidi Karasu Aras silsilesinin kuzeyindeki Iğdır Ovası ile güneyindeki Doğubayazıt Ovası arasındaki geçişlerin yapıldığı bu önemli hatlardan bazılarıdır.² Orta Aras Havzası olarak tanımlanabilecek bölge tarih boyunca devrinin büyük güçleri arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. MÖ II. bin yılın başlarında Kura–Aras Kültürü'nün yerini almaya başlayan Aras Boyalıları Kültürü Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Orta Aras Havzası'nda belirgin bir yer edinmeye başlamıştır.³ Erken Demir Çağı itibariyle (MÖ I. bin yılın başları) yerel güçlerin hâkimiyet mücadelesinin yaşandığı sahada, Urartuların hükümran oluşuyla birlikte eski küçük yerleşim birimleri Urartu şehirlerine dönüşmüştür.⁴ Bölgede söz konusu devirlerin bütün yönleriyle aydınlatılması için son yüzyılda çok sayıda çalışma yapılmış olup⁵ bu çalışma da aynı amaçla gerçekleştirilen ekspedisyonların ilk bulgularını içermektedir.

Genel Coğrafi Yapı:

Çalışma sahasında genel jeolojik yapının ana hatlarını tektonik sıkışma ürünü kıvrım sistemleri ve yine bu kapsamda cereyan eden volkanik faaliyetlere bağlı unsurlar şekillendirmektedir. Bölgenin jeolojik özelliklerinin tam olarak ortaya konması yapısal elemanlarının ve tektonik karakterinin anlaşılmasına bağlıdır. Ana hatlarıyla Avrasya ve Arabistan levhaları arasındaki Doğu Anadolu sıkışma bölgesinde yer alan sahada GGB–KKD yönlü kompresyona bağlı olarak BKB–DGD istikametli yapısal birimler gelişmiştir. İç Doğu Toros kıvrım kuşağının iç kavisine karşılık gelen⁶ silsilenin doğu uzantısı görünümündeki yükselimler ile Karasu Aras Dağları ve nihayetinde en doğudaki Ağrı volkanik kütleleriyle temsil edilen bu kıvrım hattı ana omurgayı oluşturmaktadır. Bu yüksek kuşağın güneyindeki Aladağ-Tendürek dağları (İç Doğu Toros dış kavisi) ile kuzeyindeki Alagöz kütlesi arasında ise senklinal/senklinoryum görünümlü oluklar yer almaktadır. Şiddetli sıkışma tektoniğinin jeolojik mazinin büyük bölümünde etkili olduğu sahada orojenik kuşaklara volkanik kütleler eşlik etmektedir.

Yükseklerdeki volkanik sahreler, eski kıvrım bakiyesi ağırlıkla metamorfik adalar, Kaluz Dağı'ndaki gibi Eosen–Miyosen aralığına ait karbonatlar⁷ ve depresyonlar ile çöküntülerin tabanlarını tesviye eden sedimanter depolar bölgenin umumi litolojik yapısını özetlemektedir (Har. 2). Bu depolar sıklıkla sahada geniş yayılış alanlarına sahip olan bazaltlarla geçişli bir görüntü sunmaktadırlar. Ayrıca, andezitik, trakitik ve granitik malzeme ağırlıklı asidik magma ürünleri, gölsel ve evaporitik çökeller, bataklık çökelleri, tüf, cüruf ve

² Kılıç 2020, 212.

³ Yardimciel 2018, 123.

⁴ Özfırat 2017a, 64.

⁵ Kökten 1943; Kuftin 1944; Barnett 1963; Çilingiroğlu 1982; Sevin 1987; Belli-Sevin 1999; Marro-Özfırat 2003.

⁶ Altınlı 1964.

⁷ Blumenthal 1959.

morenler bölgede daha mütevazı ölçekli mostralara sahip litolojik birimler olarak ifade edilebilir.

Jeomorfolojik yapının ana çerçevesini kuzey ve güneydeki flüvyo-tektonik kökenli iki oluk ile bunlar arasında bir set oluşturan orojenik omurgalı, volkanik beslemeli bir dağ silsilesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışma sahasının jeomorfolojisini dağlar, platolar, ovalar ve elemanter jeomorfolojik birimler olarak dört başlık altında toplamak yerinde olacaktır (Har. 3). Karasu Aras Dağları'nın yüksek volkanik zirvelerle ziyadeleşen engebeli görünümü en doğuda 5137 metrelik Büyük Ağrı doruğunda en yüksek düzeye erişir. Bu dağın 4300 m den sonrası daimi kar sınırının üzerinde kalmakta olup, zirve kesimi yaklaşık 10 km²'lik takke buzulu ile kaplıdır.⁸ Büyük Ağrı Dağı'nın hemen doğusunda ise kendisi ile aynı magma sorgucuna istinat eden Küçük Ağrı Dağı (3896 m) bulunur.

Sahada bazik lavların yayıldıkları alanlarda, bilhassa etek düzlüklerinin buldukları kesimlerde lav platoları teşekkül etmiştir. Genç volkanik materyalin henüz belirgin bir çözülme göstermediği bu bölgeler arızalı yüzeyler ve çıplak görünümüyle dikkat çeker. Ayrıca, andezitik ve bazaltik lavların çokça gaz boşluğu içermesi sızmayı artırmış, yüzeysel drenajın gelişerek net vadi yarmaları meydana getirmesini engellemiştir. Bu sebeple söz konusu platoların morfolojisi, lavların ilk soğuma sürecinde aldıkları şekle göre inşa edilmiş olup ciddi bir deformasyona uğramamıştır. Bölgede plato vasfını haiz topografyalara bir diğer örnek ise çoğunlukla faylı yamaçlar boyunca dikkat çeken basamak görünümlü eski aşınım satırlarıdır.

İki önemli ovanın bulunduğu çalışma alanında daha büyük olan Iğdır Ovası kuzeyde, Doğubayazıt Ovası ise güneyde yer almaktadır. Yüzölçümü 650 km²'yi bulan Iğdır Ovasının ortalama yükseltisi 800–1000 m arasında iken, 145 km² yüzölçümüne sahip Doğubayazıt Ovası 1500–1700 m aralığındaki düzlüklerden ibarettir.⁹ Karasu Aras Dağları'ndan inen akarsular ile Aras Nehri'nin getirdiği alüvyonların Ağrı Dağı kütesinin yamaçlarından seyelan sularıyla taşınan volkanik tuf ve küllerle birleşmesi neticesinde ortaya çıkan verimli topraklar Iğdır Ovası'nı meydana getiren dolguları oluşturur. Önceleri batı ucundaki eski Sürmeli yerleşmesine atfen Sürmeli Çukuru olarak da adlandırılan Iğdır Ovası, Karakoyunlu civarındaki lav akıntıları tarafından kısmen daraltılarak doğu ve batıdaki iki geniş düzlük görünümü kazanmıştır (Har. 4).¹⁰ Öte yandan özellikle Tendürek Dağı'ndan kuzeye akış gösteren lavlar ile Ağrı Dağı'ndan kuzeybatı, güney ve güneydoğuya akan lavların oluşturduğu lav dilleri sahada çok geniş bir alan kaplamaktadır. Bu tip lav akıntılarının bilhassa Doğubayazıt Ovası'nda alüvyonlarla geçişli bir istiflenmeye sahip oldukları bilinmektedir. Flüvyal süreçlerin etki alanında kalan çalışma sahasında değişik evsafı vadilere rastlanmaktadır. Büyük Ağrı Dağı'nın kuzey yamacında 1840 yılındaki heyelanla (muhtemel lahar akması) şekillenen, çentik vadi görünümündeki Cehennem Dere vadisi,¹¹ Aras Nehri boyunca izlenen tabanlı vadi yapısı ile birikinti konileri üzerindeki örgülü drenaja bağlı ortaya çıkan vadiler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Azonal, zonal ve intrazonal topraklara ait edafik yapıların bulunduğu sahada alüvyal, kolüvyal, hidromorfik alüvyal topraklar, litosoller ve regosoller azonal toprakları temsil etmektedir.¹² Iğdır Ovası ve geniş vadi tabanlarının bazı kesimleri verimli alüvyal toprakların genel yayılış ortamını oluşturmaktadır. Ancak, kireç fazlalığı, oksidasyonun yüksek oluşu ve tuzlu–alkali sahalarda bitki örtüsünün cılız olması gibi sebepler bölgedeki alüvyal topraklarda

⁸ Klaer 1965; Arkel 1973; Kurter-Sungur 1980.

⁹ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni 1938.

¹⁰ Saraçoğlu 1956.

¹¹ Blumenthal 1959.

¹² Dizdar 2003; Atalay 2011; Karaoğlu-Çelime 2018.

organik madde miktarı düşük seyretmektedir. Hatta şiddetli buharlaşmanın görüldüğü bazı kesimlerde toprağın halomorfik karakter sergilediği söylenebilir. Ağrı kütlesinin stratovolkan karakteri sebebiyle dağ eteklerinde kolüvyal toprakların, Iğdır şehir merkezinin batısına doğru ise regosollerin görünürlüğü artmaktadır. Uygun sulama ve drenaj koşullarında verimliliği yüksek olan bu topraklar elverişli tarım alanları arasında sayılabilmektedir. Öte yandan genel nitelimesinde kil oranı ve pH seviyesi yüksek olan litosoller topografik eğim ve engebe koşullarının denetiminde sığ veya orta derinlikte katmanlar oluşturmaktadırlar. Anakaya, jeomorfolojik koşullar ve drenaj denetiminde şekillenen intrazonal topraklar genellikle kötü drenajlı sahalarda ortaya çıkan hidromorfiklerle temsil edilir. Ayrıca her ne kadar kolüvyal topraklar ve regosoller arasında çok net tefrik edilemese de bilhassa Küçük Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde volkanik orijinli kumullara da rastlanmaktadır.

Genel bir tanımlamayla karasal iklim koşullarının hüküm sürdüğü çalışma alanında ılıman ve sert karasal iklimi yansıtan koşullar topografyanın denetiminde etkili olmaktadır. Yükselti başta olmak üzere bakı ve dağların uzanış doğrultuları iklim özelliklerinin sahadaki durumu üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu kapsamda Karasu Aras Dağları ile Ağrı ve Tendürek kütleleri, Iğdır Ovası ve Doğubayazıt-Diyadin çöküntü oluğu üç farklı iklimik karakteri yansıtmaktadır. Sıcaklık, nemlilik ve yağış ile basınç ve rüzgârlar başlıkları altında işlenecek iklim elemanları bölgesel farklılıkların daha net anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Sahadaki iki ana meteoroloji istasyonuna (Iğdır ve Doğubayazıt) göre yapılan sıcaklık değerlendirmeleri göz önüne alındığında, gerek yükseltisi gerekse doğudaki alçak basınç koşullarına daha açık bir topografik ortamda konuşlanmış olması sebebiyle Iğdır'ın uzun dönem yıllık sıcaklık ortalaması 12,1 °C düzeyindedir. Bu değer Doğubayazıt'ta 9,2 °C'ye kadar düşer. Şüphesiz Karasu Aras Dağlarının kuzeyinde Iğdır, güneyinde ise Doğubayazıt, sahanın en düşük yükseltiye sahip kesimlerine karşılık geldiği için çok büyük bir bölümü 2000 m'nin üzerindeki dağlık alanlara karşılık gelen bölgenin genelini temsil eden iklimik verileri yansıtmamaktadır. Ancak bu iki istasyonda yapılan ölçümler bile sert karasal iklim ile ılıman karasal iklim özelliklerini yansıtan alçak kesimlerden itibaren yükseldikçe sert karasal iklim koşullarının baskın duruma geçtiğini anlamak için yeterlidir. Özellikle Büyük Ağrı Dağı'nın zirveye doğru yaklaşık 800 m lik bölümünün daimi kar sınırının üzerinde yer aldığı düşünüldüğünde, yükseltiyle beraber sıcaklığın ne denli düşebileceği ortaya çıkmaktadır. Kafkaslar ve Hazar Havzası'nda yerleşen yüksek basınca maruz kalan bölgede, çevresine göre çukur görünümdeki alanlar alçalıcı hava hareketlerinin kontrolünde kışların geçmesine neden olmaktadır. Bu durum yağışın da az olduğu düşük sıcaklıkları beslemektedir. Öte yandan, yaz mevsiminde zaman zaman Basra alçak basınç merkezi etkisi İran içlerinden gelen hava kütleleri yaz sıcaklıklarını yükseltmektedir. Her ne kadar düşük rakım sebebiyle sınırlı bir ısınma gerçekleşse de, fön etkisi ve sıcak havanın Iğdır ve Doğubayazıt Ovası gibi çanaklarda sıkışması özellikle Iğdır Ovası'nın bulunduğu olukta sıcak ve kurak karakterli bir mikroklima bölgesinin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Şüphesiz bunda mikro ölçekli daimi yüksek basınç alanı gibi çalışan Ağrı, Tendürek ve Alagöz Dağları gibi yükseltilerden inen hava kütlelerinin fön karakteri kazanmasının da rolü vardır. Bu durumun genel karasallıkla da desteklenmesiyle yıllık ortalama toplam yağış Iğdır'da 259,1 mm, Doğubayazıt'ta ise bir nebze daha artmakla birlikte 330,4 mm seviyesinde kalmıştır. Her ne kadar iki merkez de çanak görümlü çöküntüler içerisinde yer alsın da, özellikle kış mevsimine has sıcaklıkların ilkbahar ve sonbahar aylarına da sirayet etmesi sebebiyle yağışın oluşması beklenen aylarda maksimum nem düşük seviyelerde kalmakta ve yağış oluşsa bile hacmi yüksek olamamaktadır. Bu duruma bir de yaz sıcaklığı ve karasallığın tetiklediği şiddetli buharlaşma eklenince kuraklık daha da belirgin hale gelmektedir.

Tarihin akışını suyun akışından bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Bütün medeniyet tarihi boyunca çalışma alanındaki su kaynakları yerleşmelerin kuruluş ve

gelişmesinde belirleyici olmuştur. Bu sebeple sahanın hidrografik özelliklerini yeraltı suları ve kaynaklar, akarsular, göller ve sulak alanlar şeklinde üç başlık altında toplamak isabetli bir yaklaşım olacaktır. Hidrojeolojik açıdan gerek bolca gaz boşluğu ihtiva eden andezit ve bazaltlar, gerek alüvyal ve kolüvyal depolar, gerekse karbonatlar iyi akifer özelliğini haizdir. Bununla birlikte, Ağrı ve Tendürek gibi volkanik kütlelerden çıkan lavlar da, tüf ve ignimbrit gibi volkano-klastikler de bu tip yüksek sahalar ile yakın çevrelerinde yüzeylenmektedirler. Ancak bu kapsamdaki birimlerin bilhassa Kuvaterner depoları altında da bu depolarla ara geçişli olarak yerleşmiş durumda buldukları unutulmamalıdır. Her iki birimin de genel bir nitelikle iyi akiferlere karşılık gelmeleri; bu birimlere eşlik eden daha yaşlı karbonatların da katılımıyla çalışma alanının çok büyük bir bölümünün yeraltı suları açısından avantajlı litolojik ve hidrojeolojik koşullara sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Ancak düşük gözenekliliğe sahip masif volkanik kayalar, alüvyal dolgular içerisindeki kil bantları ve kil boyutundaki volkanik küllerin yeraltı sularının hareketine mani olduğu ve kabuk birimlerine akifüj karakteri kazandırdığı bilinmektedir.¹³ Sahada yağışlar, dolayısıyla da meteorik su potansiyeli açısından daha elverişli bir görünüme arz eden yüksek dağlık alanlar bu doğrultuda en önemli su tedarikçisi durumundadırlar. Ancak buralara düşen önemli oranda yağışın kar şeklinde olması ve erime döneminde sızmaya fırsat verecek şekilde zemine yayılması yörede bulak olarak tanımlanan birçok kaynağın altyapısını hazırlamaktadır. Bazalt akiferlerden beslenen bu kaynakların bazıları yerleşme adlarına da yansıyan halleriyle Bulakbaşı, Karabulak, Ombulak, Gürbulak, Kutlubulak şeklinde sıralanabilir (Res. 1). Bu kaynakların birçoğu tarih boyunca önemli yerleşmeleri etraflarında toplamışlardır.

Çalışma alanında her ne kadar yağış miktarları çok düşük seviyeleri gösterse de, özellikle gür kaynaklar ile yüksek kesimlerdeki kar erimelerinin desteklediği yüzeysel akış sayesinde küçük akarsular ortaya çıkmıştır. Bu akarsuların birleşmesiyle Aras Nehri gibi önemli bir akarsu meydana gelebilmiştir. Aras Nehri kaynağını Erzurum'un güneyindeki Bingöl Dağları'ndan alarak Ermenistan sınırına kadar doğuya doğru akar. Tuzluca kuzeyinden Dilucu arazisine kadar önce güneydoğu, sonra doğu, sonra tekrar güneydoğu istikametinde Türkiye-Ermenistan (140 km), ardından da Türkiye-Azerbaycan (N.Ö.C.) (15 km) sınırını çizerek Azerbaycan-İran sınır hattına geçer. Azerbaycan sınırları içerisinde, Şirvan batısında Kura (Kür) Nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülen nehrin toplam uzunluğu 1071 km'yi bulmaktadır. İğdir Ovası'nın batısına kadar genellikle dar vadiler ve boğazlardan geçerek gelen Aras Nehri, bu kesimde Sürmeli Çukuru¹⁴ olarak bilinen çöküntü oluşuna giriş yapar. Bu oluşun kabaca orta hattını takiben Dilucu arazisine kadar devam eder. Sürmeli Çukuru'nda Aras Nehri Türkiye-Ermenistan sınır hattını oluşturmaktadır. Bu hattın güneyinde, Türkiye sınırları içerisinde kalan alüvyal-kolüvyal depolar İğdir Ovası; kuzeyinde, Ermenistan sınırları içerisinde kalan düzlüklerden oluşan Revan Ovası'nın bulunduğu kesim ise Sahat Çukuru olarak tanımlanmaktadır. Nehir, bütün bu ökümen düzlüklerin temel su kaynağı durumundadır. Tuzluca batısında 55,4 m³/s seviyesinde gerçekleşen akım yıllık ortalama 1 milyar 749 milyon m³'lük akışı desteklemektedir.¹⁵ İlkbaharda ortalamanın dört katı düzeyine erişen akım, yaz sonlarına doğru kurumaya yüz tutan bir yatakta minimum değerlere inmektedir. Sahada Şeyhli Gölü, Kuş Gölü, Karagöl ve Bulakbaşı Sazlığı gibi sulak alanların yanı sıra, günümüzde tamamen ortadan kalkmış olan Erhacı Gölü Sulak Alanı gibi alüvyal/kolüvyal boğulma kurbanı paleo göllerden de söz etmek mümkündür. Yapılacak paleocoğrafik-sedimentolojik araştırmalar sayesinde sulak alanlar açısından paleo-ortam yorumlamaları daha isabetli bir şekilde ortaya konulabilecek ve gerek eski gerekse güncel göl sahalarının ötrofikasyon süreçleri hakkında kapsamlı çıkarımlar yapılabilecektir. Öte yandan,

¹³ Karataş 2017; 2019.

¹⁴ Saraçoğlu 1956

¹⁵ EİE, 2003; dsi.gov.tr

yapay göller açısından son yıllardaki projelerle zenginleşen çalışma alanında yapımı süren ve tamamlanma aşamasına gelen Ünlendi Barajı sayesinde Iğdır Ovası'nın içme ve sulama suyu ihtiyacının uzun vadede karşılanması amaçlanmaktadır. Balık Gölü ile bu gölün batısındaki Ombulak Kaynakları'ndan beslenen Acı Çay üzerinde kil çekirdekli kaya dolgu tipinde yapılan baraj, Iğdır'ın 40 km güneybatısında yer almaktadır.¹⁶ Ayrıca, bölgede daha küçük ölçekli sulama göletleri ve Gaziler, Bayra, Kiti Hidroelektrik Santralleri gibi su yapıları da bulunmaktadır.

Ağrı ve Tendürek volkanik kütlelerinin kabaca 3000 m'nin üzerindeki bölümlerinde iklimik koşullar ile henüz ayrışmamış lav örtülerinin yüzeye hâkim durumda olması sebebiyle buralarda topografya sathı tamamen çıplak durumdadır. Bölgede orman formasyonunun yayılış sahası antropojenik faktörlerle yok denecek kadar daralmıştır. Sadece Ağrı Dağı kütesinin kuzey yamaçlarındaki çok küçük koruluklar ile seyrek ağaç topluluklarının korunması mümkün olmuştur. Genel manzaraya hâkim olan bozuk çalılıklar otlakların yanı sıra, Iğdır Ovası çevresinde ve Tuzluca civarında halofitlere de rastlanır.¹⁷

Tarihsel Süreçte Yerleşmenin Başlangıcı ve Günümüz Yerleşmeleri:

Tarih boyunca doğal özellikleri ve önemli geçiş güzergâhları üzerinde bulunması gibi sebeplerle kesintisiz bir yerleşme sahası statüsünde olan çalışma alanında ilk yerleşme izleri Geç Kalkolitik (MÖ 3750–3400) dönemine aittir.¹⁸ Bununla birlikte Erken ve Orta Demir Çağı'nda (MÖ VIII. yy.) ortaya çıkan Urartu kaleleri¹⁹ bölgenin, stratejik ve ekonomik değerine binaen daha o dönemlerde müstahkem mevkiiler oluşturularak kontrol altında tutulmaya çalışıldığını göstermektedir. Tarihi seyir içerisinde zaman zaman artıp azalmakla birlikte, saha bu niteliklerini hiçbir zaman kaybetmemiş ve daima beşeri aktivitenin yoğun olarak izlendiği yapısını korumuştur. Toplamda 350 bini aşan nüfus barındıran çalışma alanında Iğdır (140 bin), Doğubayazıt (120 bin), Diyadin (42 bin), Tuzluca (24 bin), Aralık (21 bin) ve Karakoyunlu (14 bin) nüfusun büyük bir bölümünün yaşadığı önemli merkezlerdir. Sürekli yerleşmeler 800–2300 m aralığındaki 1500 m lik bantta bulunmaktadır. Bu sınırın dışına çıkan yerleşmeler geçici statüde olup, yayla ve ağıl gibi zirai temelli birimlerdir. Esasında nispeten yüksek seyreden nüfus artışını bölge dışına olan göçler dengelemekte ve düşük hızda artışı yansıtan bir grafik ortaya çıkmaktadır. Toplu fakat birbirinden uzak konumlanmış olan kır yerleşmelerinde bilhassa kış mevsiminde nüfuslanma çok düşük düzeylerde iken yazın artış eğilimine girmektedir. Şehirlerde ise kışın standart bir nüfus düzeyi yakalanmış olmakla beraber, mevsimlik iç nüfus hareketliliği ve işçi göçleri, turizm faaliyetleri ve transit geçişlerin arttığı yaz dönemi nüfus belirgin şekilde yoğunlaşmaktadır.

Bölgenin ana ekonomik faaliyet türü ziraattir. Aras Nehri tarafından getirilen alüvyonların Ağrı Dağı yamaçlarından inen volkanik tüf ve küllerle birleşmesi neticesinde ortaya çıkan verimli topraklar Iğdır Ovası'nın ekonomik değerini artırmaktadır. Bu sebeple pamuk ve pirinçten sebze-meyveye kadar çok geniş bir yelpazede tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir. Doğubayazıt Ovası'nda ise yüksek rakım ve ağır kış koşulları sebebiyle daha ziyade hayvancılık ön plana çıkmaktadır. Öte yandan, sınır ticareti, turizm ve taşımacılık sektörleri bölgesel ekonomide canlılık yaratmaktadır. Sulamalı tarım alanlarının artırılması, hayvancılığa yönelik teşvik ve imkânların geliştirilmesi, komşu ülkelerle olan münasebetlerin ilerlemesi ve turizm yatırımlarının artmasıyla ilişkili olarak ekonomik faaliyetlerde de artış ve çeşitlenme sağlanabilecektir.

¹⁶ enerjياتlasi.com

¹⁷ Atalay 1994.

¹⁸ Özfirat 2014.

¹⁹ Özfirat 2017b, 163.

Arazi Kullanımı ve Mekânsal Planlama Yaklaşımları:

Eğer sırtı görünümünde bir dağ silsilesi ile bunun kuzeye ve güneye doğru irtifa kaybeden yamaçlarının genel manzarayı oluşturduğu çalışma alanında, düşük kotları temsil eden alüvyal dolgular ile bataklık/sulak alanlar bu bölgelerin arazi kullanımı açısından çoğunlukla zirai faaliyetlere ayrılmasını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar hızla artan nüfus ova tabanlarındaki yerleşmelerin genişlemesine yol açsa da, son yarım asra kadar nüfusu 10 bin sınırını geçen yerleşmelerden söz etmek mümkün değildir. Tarih boyunca önemli bir geçiş bölgesi niteliğini koruyan bölgede önceleri güvenlik ve aşağı kotlardaki sulak alanlarda yaygınlaşan sıtma hastalığından korunma gibi gerekçelerle yerleşmeler lav platoları başta olmak üzere nispeten yüksek kesimlerde kurulmuştur. Bu durum hayvancılığın ana ekonomik faaliyet olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Ancak zamanla daha alçak bölgelere doğru da yerleşilmeye başlanmıştır. Günümüzde sulanabilir verimli toprakların daha fazla olduğu Iğdır Ovası'nda tarım ön plana çıkarken, toprak yapısı ve iklim şartları bakımından tarıma elverişliliği mahdut olan Doğubayazıt Ovası'nda hayvancılık yaygın zirai faaliyettir. Bu sebeple Karasu Aras Dağları ile bu dağların güneyindeki düzlüklerde mera arazileri, kuzeydeki düşük rakımlı sahalarda ise tarım alanları en geniş yayılışlı arazi kullanım desenini oluşturur. Geçmişte ise günün koşullarına binaen çok daha farklı önceliklerle mekânın yorumlanması yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda müstahkem mevkilere ve hâkim tepelere konuşlanma, ziraata uygun alanları doğrudan zirai faaliyetlere tahsis etme, epizodik akarsu yataklarını tespit ederek buraları rezervuar alanı olarak kullanma, olağan dışı doğal unsurları toplumsal etki oluşturacak şekilde uhrevî açıdan değerlendirme ile geçit ve yolları görüş mesafesi içerisinde/kontrol altında tutma şeklinde özetlenebilecek beş farklı yaklaşım öne çıkmaktadır.

Müstahkem mevkilere ve hâkim tepelere konuşlanma:

Çalışma alanında Erken Demir Çağına tarihlenen birçok kale kalıntısı bulunmaktadır. Bu kalelerin buldukları sahalarda görece 100–300 m yüksekte bulunan doğal tepe ve sırtlar üzerinde konuşlandıkları görülmektedir. Özellikle Ağrı volkanik kütesinin eteklerinde bazalt platoları ile ova tabanlarındaki alüvyal dolguların temas hattındaki lav dillerinin cephe yığınları üzerinde askeri mimari unsurlarını görmek mümkündür. Bununla birlikte, söz konusu sahalardaki son saha çalışmalarında elde edilen bulgular buralarda sivil yerleşimlerin de bulunduğunu ortaya koymuştur. Melekli güneydoğusundaki Gelincik Tepe (Gre Herşe) ve Örgülü Tepe'nin hemen dış çeperlerinde yer alan Kasım Tığı Tepe ve Hazine Tepe askeri yerleşmeleri tarafından korunan sivil yerleşme sahaları olabileceğine dair deliller elde edilmiştir.

Ancak bu kapsamdaki en önemli keşif şüphesiz Çilli şehir yerleşmesidir. Coğrafi yer seçimi açısından mükemmel bir örnek olarak tanımlanabilecek bu yerleşme bir volkan konisinin üzerindeki kalderanın içerisinde gelişen andezitik bir domun/ikincil koninin zirvesine konuşlanmıştır. İki sıra sur sistemi ile çevrelenen bu şehir aynı anda hem Iğdır hem de Doğubayazıt Ovasına hâkim olunan bir noktadadır (Res. 2). Çilli Geçidi'nin de üzerinde bulunan şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere kaldera içerisindeki iki gölden birinde ayak kısmındaki sedde ile kısmi iyileştirme yapılmıştır. Devrin kale yerleşmelerinin aksine çok iyi kamufle olan bu şehrin kalderanın içine girildiğinde bile ancak görülebilmesi sayesinde kolaylıkla tespit edilip erişilemeyen bir yerleşme olarak değerlendirilmesi doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Ziraata uygun alanları zirai faaliyetlere tahsis etme:

Başlıca ekonomik faaliyet türü hayvancılık olan Erikua Krallığı ve Urartular gibi devrin siyasi yapıları, bölgenin hayvancılığa dair potansiyelini optimum kullanım imkânı verecek şekilde mekânsal organizasyonlarını gerçekleştirmişlerdir. Yerleşmeler, istihkâm

noktaları ve ağıllar için bazalt platoları ile çıplak kayalık ve tepeleri tercih eden anlayış, özellikle Sürmeli Çukuru, Doğubayazıt Ovası ve kısmen ayrışmış piroklastik malzeme ağırlıklı volkanik sahreleri otlak vasfıyla korumuş ve kullanmıştır. Bu kapsamda Ağrı volkanik kütesinin yüksek yamaçları, Zor Dağı kütesinin üst seviyeleri ve Korhan Yaylası gibi yüksek düzlükler yaz döneminde, daha aşağı düzeylerdeki vadi boyları ve ovalar ise kış döneminde yarı göçebe hayvancılığın sürdürüldüğü alanlar olmuştur. Şüphesiz yaz kuraklığı söz konusu olduğunda su kaynaklarına ve taze ota ulaşabilme ihtiyacı böyle bir tercihin yapılmasının temel sebebidir. Çilli şehir yerleşmesi dışında yüksek kesimlerdeki yerleşmelerin hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için oluşturulmuş barınak ve ağıllar ile buralarda güvenliği sağlamak için teşekkül ettirilen kalelerden ibaret olması da bu kanaati desteklemektedir.

Epizodik akarsu yataklarını tespit ederek rezervuar alanı olarak kullanma:

Ağırlığını hayvancılığın oluşturduğu yaşam biçiminin verimli otlaklar ve su kaynaklarıyla doğrudan münasebet halinde bir mekânsal planlama gerektirdiği muhakkaktır. Özellikle su kaynaklarının yaz kuraklığıyla birlikte azalması veya bir bölümünün yok olması bölgede yaşamın sürdürülebilmesi açısından bir tehdit oluşturmaktadır. Orta Aras Havzası'nı mesken tutan Erken Demir Çağı medeniyetleri başlangıçta büyük kaynaklar ve akarsular ile bu sorunun üstesinden gelmeye çalışsalar da, artan nüfus ve büyüyen hayvan sürülerinin de etkisiyle su kaynaklarının azaldığı yaz dönemi için tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Urartular'ın birçok yerleşim alanında karşılaşılan barajlara Büyük Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde de tesadüf edilmektedir. Uzun süre merak konusu olan Kasım Tığı, Örgülü, Gelincik ve Hazine Tepe yerleşmelerinin yaz döneminde artan nüfuslarının ve büyük hayvan sürülerinin su ihtiyacını nasıl karşıladıkları konusu da benzer planlamayla oluşturulmuş su yapılarının (göletler, rezervuarlar, su alma amaçlı terfi bentleri) tespiti ile açıklığa kavuşmuştur (Res. 3). Söz konusu yerleşmelerin hemen güneyinde çok sayıda baraj/bent kalıntısına ve tahrip olmuş seddelere rastlanmıştır. Bu sistematik su yapılarının tamamı tepesi takke buzulu ile örtülü Büyük Ağrı Dağı'ndan hemen tüm yıl boyunca eriyerek akışa geçen kar/buzul sularının takip ettiği yataklarda ve yağışları takiben aniden ortaya çıkan ve sonrasında yok olan epizodik akarsuların güzergâhlarında konumlanmıştır. Baraj/gölet rezervuarına doğru içbükey inşa edilen ve ciddi mühendislik bilgisini yansıtan seddeleri her ne kadar tahrip olmuşlarsa da, bu rezervuarlarda günümüzde bile yağışlı veya kar erimelerinin fazla olduğu dönemlerde sınırlı miktarda suyun birikmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen yataklardaki su ihtiyacı yüksek bitki toplulukların varlığını sürdürebilmesi ve rezervuarların kıyı şeridinde yeni fırtına setlerinin görülmesi bu görüşü ispat eder niteliktedir.

Olağan dışı doğal unsurları uhrevi açıdan değerlendirme:

Çalışma alanındaki uzun tarihsel sürecin de etkisiyle birçok efsane ve rivayet nesiller boyunca aktarıla gelmiştir. Değişik din ve inanç sistemlerinin izleri sürülebilen bölge eski pagan geleneklerinden Mecusilik'e, Hristiyanlıktan İslamiyet'e kadar birçok inanişe sahne olmuş ve değişik toplumlara ev sahipliği yapmıştır. Bilhassa Erken Demir Çağı gibi eski dönemler söz konusu olduğunda sıra dışı doğal unsurların insanların inançlarında daha fazla yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Bölge açısından Büyük Ağrı Dağı başlı başına bir olgu ve saygı duyulması gereken güç odağı durumundadır. Bu dağın zaman zaman volkanik aktivitesinin artması, su kaynaklarını beslemesi, heyelanlar ve ani çamur selleri/laharlar ile afetlere gebe olması gibi hususiyetleri hakkındaki efsane ve mitleri çoğaltmıştır. Ayrıca, dağın eteklerine doğru uzanan bazalt akıntılarının oluşturdukları yüksek sırtlar ile tümülüs, hornito ve hummok olarak tanımlanan volkano-katastrofik şekiller de arazinin kullanımı konusunda dikkate alınan unsurlar olarak öne çıkmaktadırlar. Yine sahadaki bu lav dillerinin bazılarının içerisinde en azından volkanizmadan sonraki belli bir döneme kadar fümerol aktivitenin (volkanik gaz çıkışı) sürdüğü lav tünellerinin bulunabileceğine dair işaretlere rastlanmıştır.

Karakoyunlu güneydoğusundaki kalelerin arasındaki bir tepe üstü yapısı bu kapsamda sıra dışı unsurlar barındırmaktadır. Yüzeyi tamamen bazaltların yontulmasıyla düzleştirilen ve kalın duvarlarla çevrilen lav akıntısının sırt görünümlü üst kısmında çevresinde sunakların yer aldığı doğal bir çukur bulunmaktadır (Res. 4). Çok dayanıklı bir yapıya sahip olan bazaltların bile özenle tıraşlandığı bu tepe üstü düzlüğünde böylesi bir çukurun doldurulmadan bırakılmış olması zaten şayanı dikkat iken, çukurun içerisinde rastlanan gaz çıkışına dair izler ve etrafındakilerle bariz farklılık gösteren kayaç dokusu yapıyı daha da ilginç bir hale sokmuştur. Çukurun iç duvarlarını oluşturan kayaçlarda demir ve alüminyum oksitler ile toprak alkali bileşenlerin muhtemelen yoğun yanma süreçlerine bağlı olarak kaybolduğu, bununla birlikte çukuru çevreleyen kısımdaki kaya bölütünün büyük oranda silikat ve demir cürufundan ibaret bir yapıya büründüğü görülmüştür. Hatta lav akıntısının geldiği yöne doğru benzer durumdaki daha küçük iki çukurun daha bulunması, devrin insanları tarafından yanıcı niteliği de olan hidrojen sülfür ve hidrojen gibi gazların çıkış yerleri olan bu çukurları sürekli yanan ateşlerle kutsiyet atfedilen yerler şeklinde tasavvur etmeye ve burada bir tapınak inşa etmeye yönelttiği düşünülebilir. Hemen dış çeperini kuşatan sunaklarla birlikte değerlendirildiğinde ilk izlenimler yapının bir ateş gede olabileceği yönünde olsa da detaylı mineralojik incelemelerin yapılarak bu konunun netliğe kavuşturulması gerekmektedir.

Geçit ve yolları kontrol altında tutma:

Tarih boyunca en önemli geçiş bölgelerinden birisi olma özelliğini koruyan çalışma alanında yarı göçebe hayvancılık gibi geniş alan kullanımına yönelik eski toplulukların başlıca yolları ve geçitleri kontrol altına almadan uzun süre ayakta kalamayacakları aşikârdır. Özellikle akın ve istilaların çoğaldığı dönemlerde söz konusu geçitlerin tehlikenin gelişi veya güvenli yerlere çekilmenin gerçekleşmesi açısından gözetim altında tutulması zaruridir. Bu gözetimi sağlayacak, birbiri ile görüş hattına sahip kale ve karakol yapıları sayesinde hızlı haber alma ve duruma vaziyet etme imkânlarını geliştirmek de devrin siyasi yapıları açısından ilk işlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Çilli şehir yerleşmesinin eşsiz görüş açısına sahip konumu da düşünüldüğünde durumun ne denli ciddiyetle ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, sahadaki askeri yapıların daima kendinden önceki ve sonraki askeri yerleşmeyi görebilecek şekilde önemli hatlarda sıralandığını görmek şaşırtıcı olmamaktadır. Ağrı volkanik kütesinin bir yüzündeki tehlikeden birkaç dakika içerisinde diğer yüzündeki birliklerin haberdar olmasını mümkün kılan bu sistem güvenliğinin bel kemiği olarak değerlendirilebilir. Zamanın devlet yapıları değişse de kurulan karakol sisteminin kusursuz mekânsal organizasyonu bu sistemin halef-selef devlet yapıları tarafından kullanılmaya devam etmesiyle rüştünü ispat etmiş durumdadır.

Değerlendirmeler ve Sonuç:

Erken Demir Çağı Orta Aras Havzası için hızlı gerçekleşen değişiklikler, akın, yağma ve istilalar ile hareketli bir dönem niteliğindedir. Bu yoğun kargaşa ortamında gerek hayatın idame ettirilebilmesi, gerekse saldırılara karşı konulabilmesi için mekânın en doğru ve etkili bir biçimde kullanılması mutlak gerekliliktir. Devrin askeri ve sivil yerleşimlerinin kendileri de, bu kapsamda inşa edilen yapılar ve arazinin planlanması da devrin insanları tarafından tam anlamıyla sofistike bir anlayışla ve mekanın bütün niteliklerinin optimum fayda sağlayacak şekilde kullanılması anlayışıyla tanzim edilmiştir. Otlaklara ve su kaynaklarına zarar verilmeyecek şekilde, aynı zamanda da bataklıklardan ve taşkın sahalarından uzak durulacak biçimde tayin edilen yerleşme alanları, açık görüş kabiliyeti ve savunma kolaylığı sağlayacak noktalarda konuşlandırılmıştır. Sulh zamanı büyük hayvan sürülerinin kontrolünde avantaj sağlayan bu tarz yerleşim stratejisi, harp koşullarında da savunma kolaylığı ve hızlı haberleşme imkânı gibi hayati roller üstlenmektedir. Öyle ki, çalışma sahasında odaklanılan devirlerdeki mekânsal planlamanın bölgenin günümüzdeki durumuna nazaran çok daha başarılı bir arazi kullanımına karşı geldiği daha ilk bakışta anlaşılmaktadır. Zor doğa koşulları

ve mücadele ortamında kısıtlı imkânlarla ayakta kalabilmeyi başaran Erken Demir Çağı toplulukları bu başarılarını en başta araziden doğru şekilde faydalanmalarına ve doğal ortamın sunduğu fırsatları en iyi şekilde değerlendirmelerine borçludurlar. Bu toplumların mekân anlayışlarından öğrenecek çok şeyimiz olduğu muhakkaktır.

Kaynakça

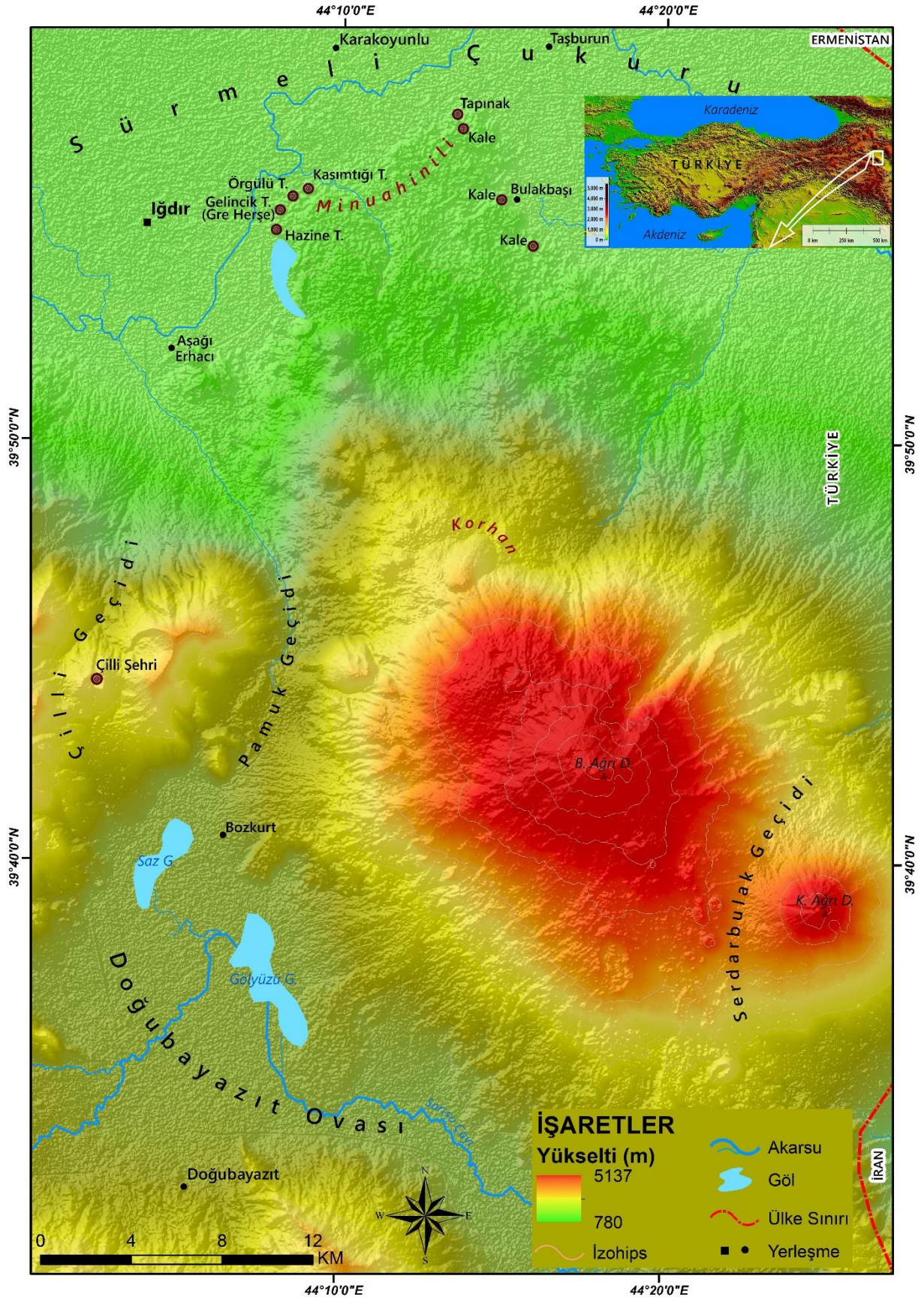
- Altınlı, İ. E. 1964, *1/500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Açıklaması, Van Paftası*, MTA Yayınları, Ankara.
- Arkel, N. A. van 1973, “Die Gegenwartige Vergletscherung des Ararat”, *Zeitschrift für Gletscherkunde und Glazialgeologie*, 9, 89-103.
- Atalay, İ. 1994, *Türkiye Vejetasyon Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Atalay, İ. 2011, *Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası*, Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir.
- Barnett, R. D. 1963, “The Urartian Cemetery at Igdyr”, *Anatolian Studies*, XIII, 153-198.
- Belli, O.-Sevin, V. 1999, *Nahçıvan'da Arkeolojik Araştırmalar / Archaeological Survey in Nakhichevan*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Blumenthal, M. 1959, “Ağrı Volkanı ve Sedimanter Çevresinin Dağları”, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, XXIII/3-4.
- Çilingiroğlu, A. 1982, “Diauehi'de Bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe (Kalortepe) (5 levha ile birlikte) An Urartian Fortress in Diauehi: Umudum Tepe (Kalor Tepe)”, *Anadolu Araştırmaları*, 8, 191-204.
- Dizdar, M. Y. 2003, *Türkiye'nin Toprak Kaynakları*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Teknik Yayınlar Dizisi, No: 2. Kozan Ofset, Ankara.
- EİE, 2003, *Su Akımları Aylık Ortalamaları (1935-2000)*, Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü Hidrolik Etütler Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, 1938, *Doğu Anadolu Coğrafyası Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytarî*, 7, Genelkurmay Matbaası, Ankara.
- İleri, C. N. 1918, *Coğrafya-yı Tarih-i Mülk-i Rum*, Cemiyet Kütüphanesi, I. Baskı, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul.
- JAXA/METI ALOS PALSAR L1.0 2007. Accessed through ASF DAAC 20 December 2021.
- Karaoğlu, M.-Çelim, Ş. 2018, “Doğu Anadolu Bölgesi ve Iğdır'ın Jeolojisi ve Toprak Özellikleri”, *Journal of Agriculture*, 1/1, 14-26.
- Karataş, A. 2017, *Karasu Çayı Havzasının Hidrografik Planlaması*, Çantay Yayınevi, İstanbul.
- Karataş, A. 2019, *Ofiyolit Hidroğrafyası ve Hidrojeolojisi*, Çantay Yayınevi, İstanbul.
- Kılıç, S. 2020, “Iğdır Yer Adı Üzerine Arkeotoponimik Bir İnceleme”, *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 208-230.
- Klaer, W. 1965, “Geomorphologische Untersuchungen in den Randgebirgen des Van-See (Ostanatolien)”, *Zeitschrift für Geomorphologie, N.F.*, 9/3, 346-355.

- Kökten, İ. K. 1943, “Doğu Anadolu Kars Bölgesi tarih öncesi araştırmalarına dair ilk not”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1/2, 119-121.
- Kuftin, B. A. 1944, *Urartskij “Kolumbarij” u podosvy Ararrata i Kuro-Araksskij eneolit /An Urartian “Columbarium” on the slopes of Ararat and the Copper Age of the Kuro-Araxes basin*, Vestnik Gosudarstvennogo muzeja Gruzii 13.
- Kurter, A.-Sungur, K. 1980, “Present glaciation in Turkey. In: World Glacier Inventory”, *Proceedings of the workshop at Riederalp, Switzerland*, 17-22 September 1978, International Association of Hydrologkal Saiancas, 126, 155-160.
- Marro, C.-Özfirat A. 2003, “Pre-classical survey in eastern Turkey. First preliminary report: The Ağrı Dağ (Mount Ararat) Region”, *Anatolia Antiqua*, 11, 385-422.
- Özfirat, A. 2017a, “Eriqua and Minuahinili An Early Iron Age-Nairi Kingdom and Urartian Province at the Northern Slope of Mt. Ağrı (Settlement Complexes at Melekli and Karakoyunlu)”, *TÜBA-AR*, 21, 63-92.
- Özfirat, A. 2014, “Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı (2007–2013)”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2–6 Haziran 2014, Gaziantep. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3446-2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 167-2, 209-226, Ankara.
- Özfirat, A. 2017b, “Melekli-Kültepe (İğdır) Mound, Urartian Fortress and Columbarium in Minuahinili (Karakoyunlu) on the northern slope of Mt Ağrı - Melekli-Kültepe (İğdır) Höyüğü, Urartu Kalesi ve Columbarium: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğindeki Minuahinili (Karakoyunlu) Kenti”, *OLBA*, XXV, 161-182.
- Saraçoğlu, H. 1956, *Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler Doğu Anadolu*, 1, Maarif Basımevi, İstanbul.
- Sevin, V. 1987, “Urartu Oda-Mezar Mimarisinin Kökeni Üzerine Bazı Gözlemler”, *Anadolu demir çağları. Anatolian iron ages. Papers presented to the I. Anatolian Iron Ages Symposium*, Izmir 24th - 27th April 1984, (Edt. A. Çilingiroğlu), 35-55.
- Sümengen, M. 2009, *Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü 1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları, Erivan – H51 Paftası*, No: 109. Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- Sümengen, M. 2013, *Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü 1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları, Doğubayazıt – İ52, İ53 ve H52 Paftaları*, No: 177. Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- Tuncay, E.-Sümengen, M. 2018, *Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü 1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları, Doğubayazıt – İ51 Paftası*, No: 254. Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- Yardimciel, A. 2018, “İğdir’da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi”, *Seleucia*, 8, 123-138.

İnternet Kaynakça:

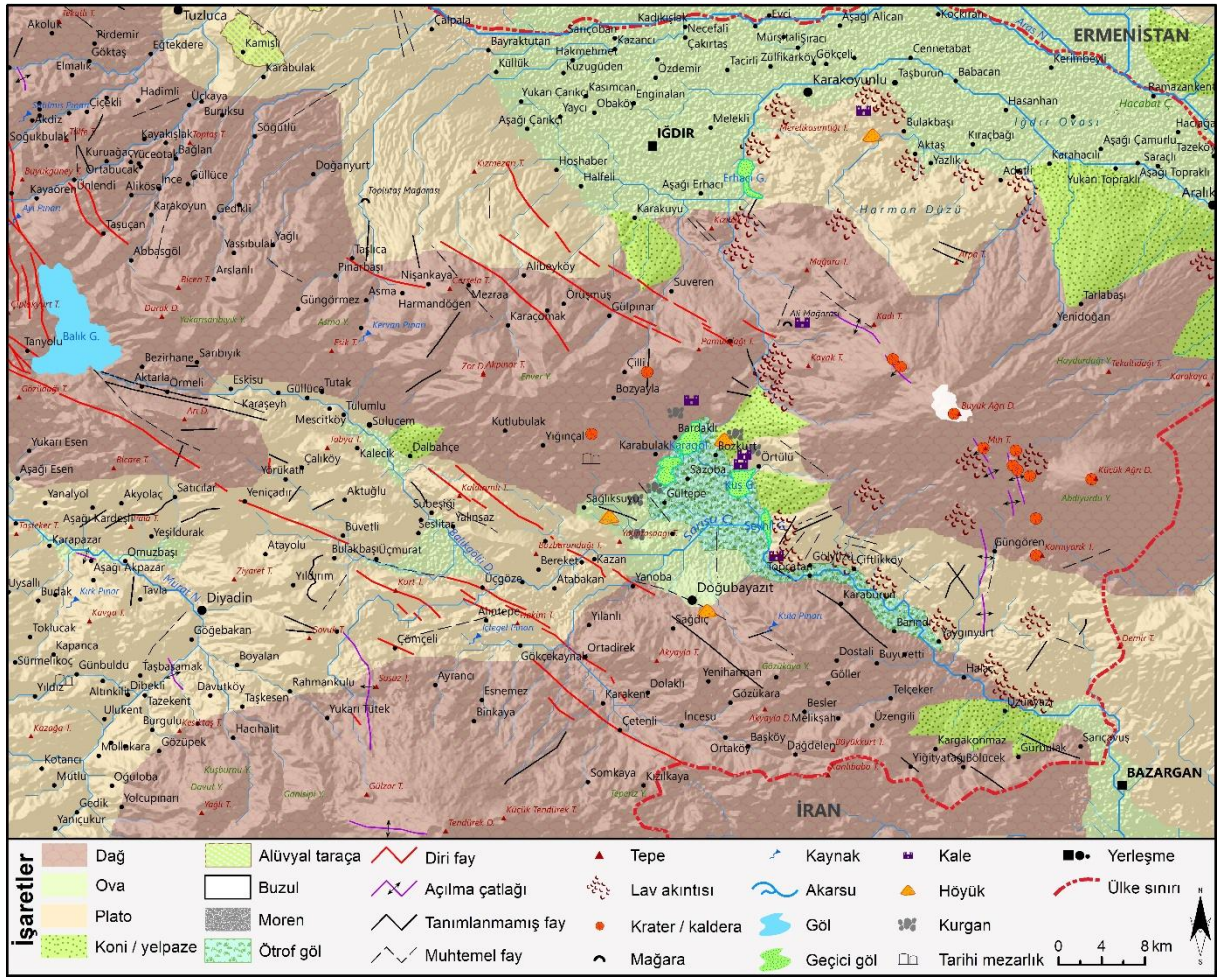
- <https://earthobservatory.nasa.gov/images/51426/aras-river-turkey-armenia-iran-border-region> (Son erişim: 08.12.2021).
- <https://www.enerjiatlası.com/sehir/igdir/> (Son erişim: 28.11.2021).
- <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/744> (Son erişim: 19.11.2020).

Harita ve Resimler

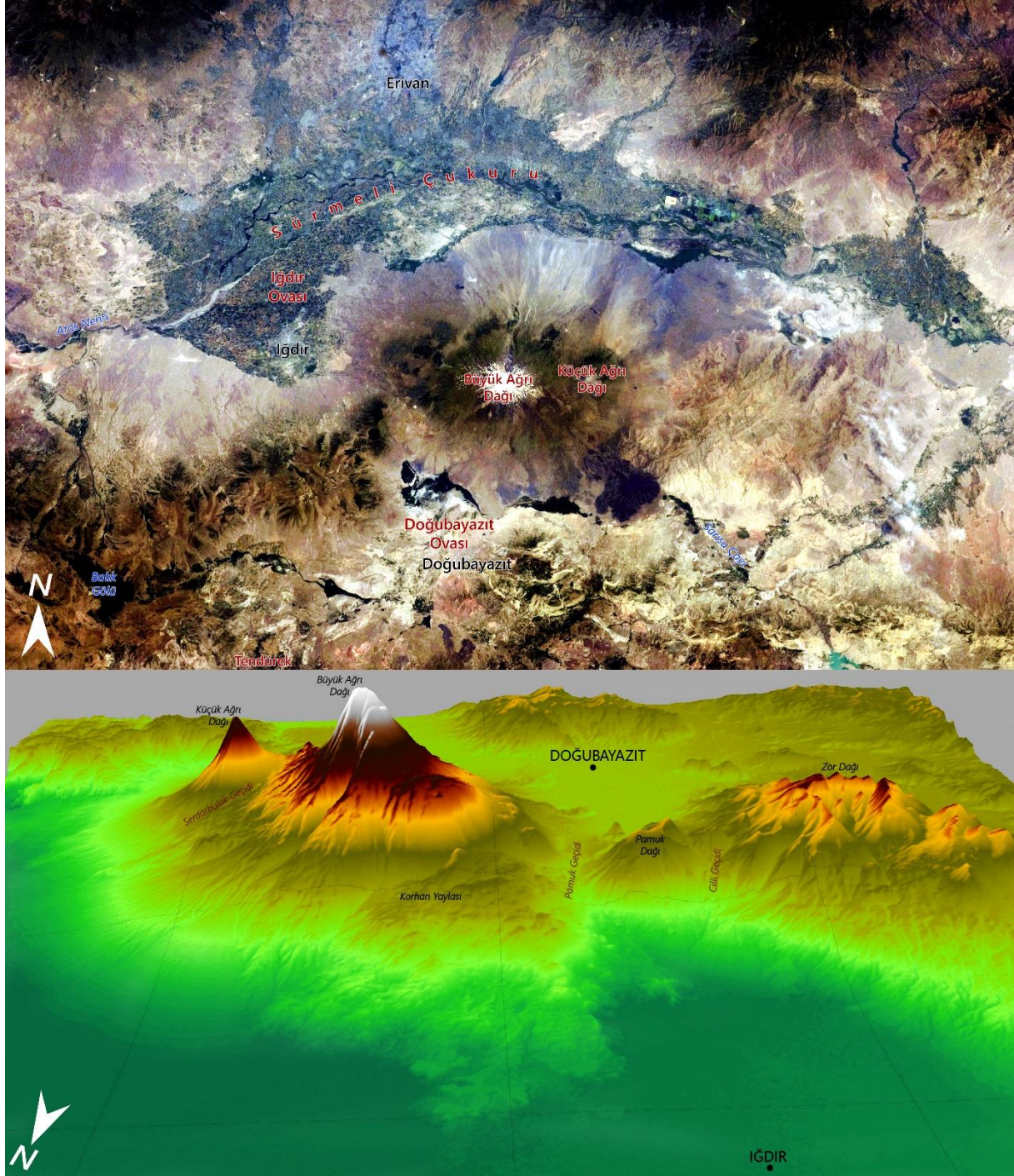

Har. 2: Çalışma alanı ve yakın çevresinin genel jeolojik ve litolojik yapısı (Sümengen 2009; 2013; Tuncay-Sümengen 2013'ten değiştirilerek).

Har. 3: Çalışma alanı ve yakın çevresinin genelleştirilmiş jeomorfoloji haritası.

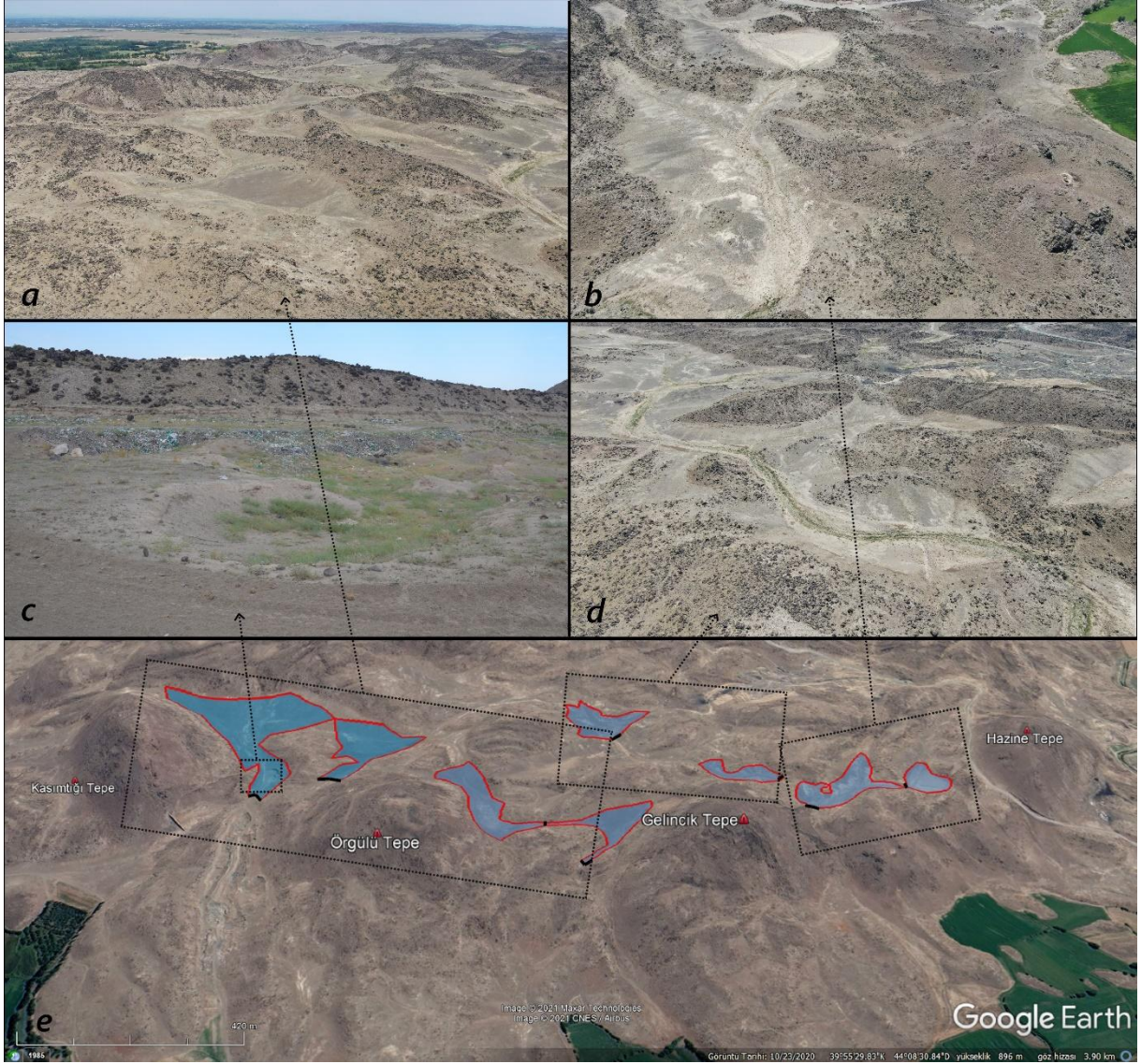
Har. 4: Çalışma alanı ve yakın çevresinin Uluslararası Uzay İstasyonu'ndan çekilen fotoğrafı (Fotoğraf: William L. Stefanov. earthobservatory.nasa.gov) ve 3D arazi modeli (düşey abartı 3 misli) (JAXA/METI ALOS PALSAR L1.0 2007).

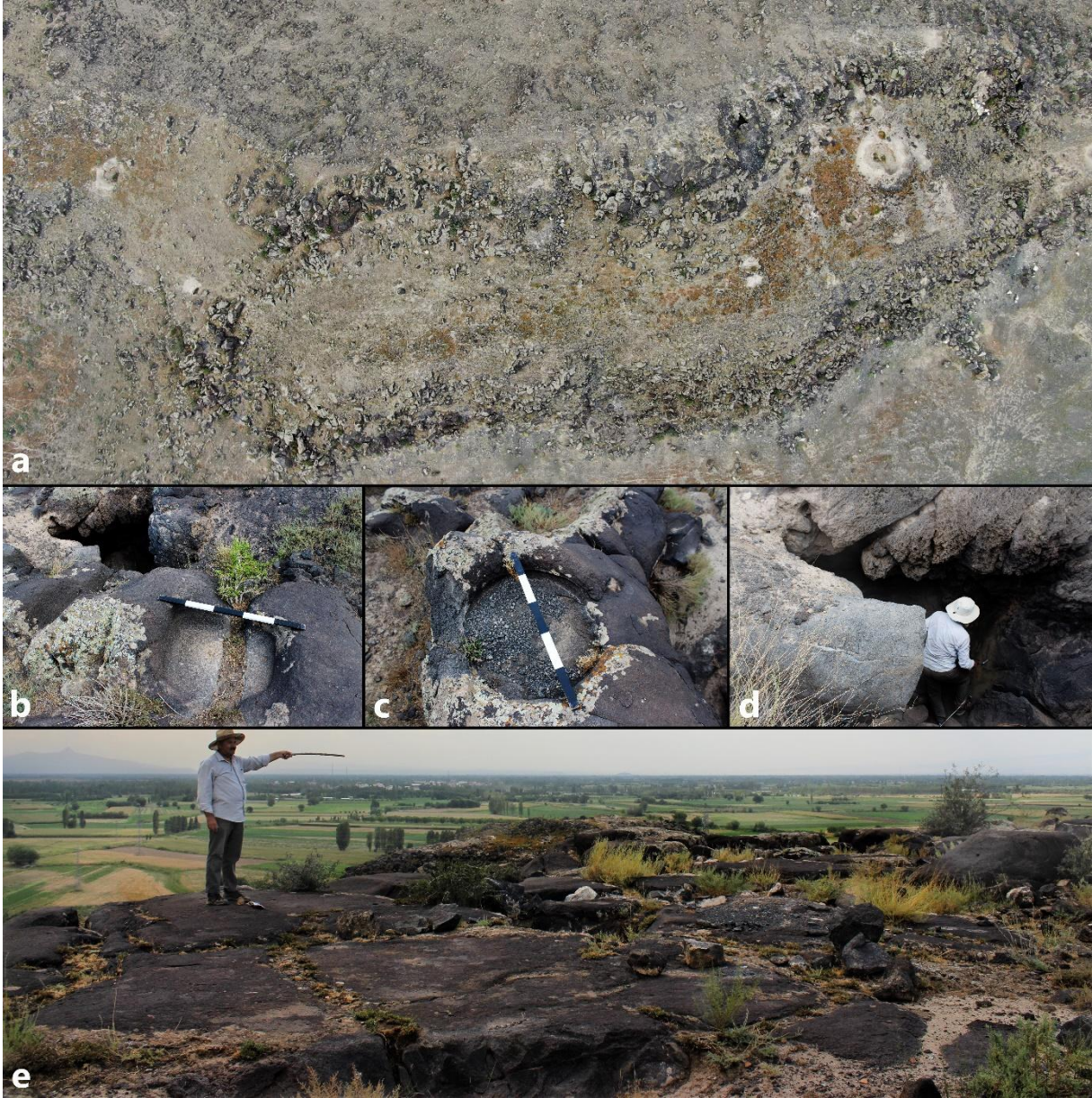
Res. 1: İğdir Ovası'nın güney kesiminde Bazalt akiferden beslenen Bulakbaşı Kaynağı'ndan bir görünüm.

Res. 2: Çilli şehir yerleşmesinin genel görünümü (Fotoğraf 450 m irtifadan alınmıştır).

Res. 3: Çalışma sahasındaki rezervuar alanlarının genel ve detay görüntüleri.

Res. 4: a- Karakoyunlu güneybatısındaki muhtemel tapınak alanınının 120 m irtifadan genel görünümü, b- sunak ve ateş çukuru, c- sunak, d- ateş çukurunun içinden bir görünüm, e- muhtemel tapınak sahasınının zemininden bir görünüm.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./ pp. 56-63
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1037584

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 16. 12. 2021
Kabul Tarihi/ Accepted: 02. 02. 2022

İĞDIR-MELEKLİ'DEKİ DELİKKAYA YERLEŞİMİ: İLK GÖZLEMLER

DELİKKAYA SETTLEMENT IN İĞDIR-MELEKLİ: FIRST OBSERVATIONS

Hüseyin METİN – Abdulhadi DURUKAN*

Öz

Bu çalışmada, İğdır merkeze bağlı Melekli beldesinin 3 km güneyinde bulunan Delikkaya'nın dönemler arası yerleşim tipolojisi incelenmiştir. Melekli-Delikkaya, Ağrı Dağı volkan akıntısının kuzeyindeki uzantıda konumlanır. Yerleşimde Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı ve Orta Demir Çağı verileri elde edilmesine karşın, Erken Demir Çağı bulgularına henüz ulaşılammıştır. Tespit edilen evrelerin tabakalanma ile değil, birbiri arasında 30 ile 77 m arasında değişen uzaklıkta tek bir evre şeklinde sıralandığı görülmüştür. Her ne kadar bölgede Karagündüz, Delikkaya ve Van Kalesi Höyüğünde dönemsel benzerliği bulunsa da, yerleşim modeli açısından yatay özellik sergilediğinden Melekli-Delikkaya diğerlerinden farklılaşır. Bu açıdan Doğu Anadolu yerleşim tipolojisi açısından tekil özellik sergilemektedir. Melekli-Delikkaya'da yüzeyde Orta ve Son Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı bulgularına rastlanmaması, araştırma sahasında daha fazla veri toplama zorunluluğunu doğurmuştur. Bu doğrultuda yerleşimin çevresinde yapılan saha çalışmalarında Melekli-Delikkaya'nın 11 km güneybatısında aşağı Erhacı'da Son Tunç Çağı bulgularına rastlanmıştır. Delikkaya'nın 3.5 km güneyinde ise Kasımtığı mevkiinde Erken Demir Çağı

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kars/Türkiye. E-posta: arkeologmetin@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6790-4096>
Dr., Erzurum/Türkiye. E-posta: abdulhadidurukan@hotmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5624-0415>

seramikleri tespit edilmiştir. Tüm bu yeni veriler bölgede kesintisiz bir yerleşimin olduğunu kanıtlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Aras Havzası, İğdır, Melekli, Delikkaya Yerleşimi, Kalkolitik Çağ, Urartu

Abstract

In this study, the inter-period settlement typology of Delikkaya, located 3 km south of Melekli town in İğdır province, was investigated. Melekli-Delikkaya is located on the northern extension of Mount Ararat. Although Chalcolithic Age, Early Bronze Age and Middle Iron Age data were obtained in the settlement, Early Iron Age findings have not been found yet. It was understood that the detected phases were not organized by stratification, but as a single phase at a distance of 30 to 77 m from each other. Although Melekli-Delikkaya has periodic similarities in Karagündüz, Delikkaya and Van Castle mounds in the region, it differs from the others due to its horizontal stratification in terms of settlement model. The absence of Middle and Late Bronze Age and Early Iron Age findings on the surface at Melekli-Delikkaya revealed that more data is needed in the research area. In this context, during the field studies around the settlement, Late Bronze Age findings were found in Aşağı Erhacı, located 11 km southwest of Melekli-Delikkaya. Early Iron Age ceramics were found in Kasımtığı, 3.5 km south of Delikkaya. All these new data confirm that there is an uninterrupted settlement in the region.

Keywords: The Middle Aras Basin, İğdır, Melekli, Delikkaya Settlement, Chalcolithic Age, Urartu

Giriş

Eski Çağ toplumlarının yer seçimlerinin kategorize edilmesi; artan arkeolojik yüzey araştırmalarına ve görülen merkez sayısının artmasına bağlı olarak yorumlanacak bir düzeye ulaşmıştır. Buna göre yer seçimi noktasında ilk akla gelen belirleyiciler; su kaynakları, tarım alanları, dağ çayırlarının bulunduğu yüksek rakımlı düzlükler, yollara hakim tepeler ve dağ yamaçlarıdır. Kültürler arası yer seçimi stratejisine bakıldığı zaman ise; İlk ve Orta Tunç Çağı'nda düşük rakımlı ovalarda seyir eden yaşam şeklinin Son Tunç ve Erken Demir Çağı ile birlikte yükseltilere çıktığı, Orta Demir Çağı'nda tekrar aşağı indiği varsayılmaktadır.¹ Melekli-Delikkaya, konumu itibarıyla yerleşim stratejisi açısından yukarıdaki temel özellikleri barındırmakla beraber, farklı dönemleri yer-mekan olarak yakın alanda taşımasıyla farklılaşır. Yerleşimin karakteristik yapısı bu makalede yansıtılmıştır. Bununla beraber çalışma, ileride yapılacak detay ve analizler için ön rapor niteliği taşımaktadır. Bölgede yapılan yüzey araştırmalarının sonuçları yayınlandığında Melekli-Delikkaya yerleşim yapısının genele yayılıp yayılmadığı konusunda daha sağlıklı veriler elde edileceğini umut edilmektedir.

Bölge Coğrafyası

Orta Aras Havzası'nın kuzey bölümünde kalan İğdır Ovası, havzanın güneyinden Karasu Aras Dağları ve Ağrı Dağı silsilesi ile ayrılmaktadır (Res. 1).² Bu yükseltilerin kuzeyinde İğdır ovası ile Kars ovası bulunurken, güneyinde Doğubayazıt ovası yer almaktadır.³ Delikkaya arkeolojik yerleşiminin bulunduğu Melekli ve İğdır'ın coğrafyasına bakıldığında, birbirlerine komşu olan İğdır Ovası ile Ağrı Dağı ön plana çıkmaktadır. 5137 rakımlı Ağrı Dağı ile hemen kuzeyindeki düzlüklerde bulunan 876 rakımlı İğdır Ovası, en

¹ Yardimciel 2019, 28.

² Makalede kullanılan harita ve resimler ABKAYA (Ağrı-İğdır İlleri Aras Boyalıları Kültür Yüzey Araştırması) arşivinden alınmıştır.

³ Yardimciel 2019, 25.

yüksekten en düşük rakıma kadar, bir bütün olarak coğrafyayı etkileyen faktörler arasında gelir. Ağrı Dağı'nın iki yakası Serdarbulak Geçidi ile birbirine bağlanır.⁴ Bu anlamda bölge hem yerleşik hem de konar-göçer⁵ gruplar için oldukça elverişlidir. Mevsimsel döngü çerçevesinde sıcakların başlamasıyla birlikte geçmişte olduğu gibi günümüzde de transhümanistlerin hayvancı grupları daha yüksek rakımlı yerlere otlak için geçici göçler yapmaktadırlar.⁶ Ağrı Dağı ve Karasu Aras Dağları'nın yüksek platolarında bulunan Korhan ve Tuzluca (Sinek) yaylaları geniş otlakları nedeni ile günümüzde konar-göçerlerin en çok rağbet ettiği yaylalar arasında sayılır.⁷ Bahsi geçen bölge içerisinde yer alan Melekli-Delikkaya'nın çevresi ile birlikte Kalkolitik Çağdan itibaren kesintisiz bir yerleşim tipolojisi sunması, bölgenin hayvancılık açısından sunduğu avantaj ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Melekli-Delikkaya Yerleşimi

Melekli-Delikkaya yerleşimi Iğdır merkeze bağlı, Melekli beldesinin 3 km güneyinde konumlanmaktadır. Kompleksin Kültepe Höyüğü olarak adlandırılan kısmında 1913 yılında kısa süreli bir kazı çalışması yapılmıştır. Yarım asır sonra aynı alanda K. Balkan tarafından kısa süreli bir çalışma olmuş fakat kazı bulguları yayınlanmamıştır. 2002-2011 ve 2007-2013 yılları arasında V. Sevin ve A. Özfırat'ın yüzey araştırması yaptığını belirtmek gerekir.⁸ Makale konusu bulgularımız ise A. Yamdimciel başkanlığında 2016 yılından itibaren gerçekleştirilen yüzey araştırmasına dayanmaktadır.⁹ Bu çalışmadaki ilk gözlemlerin önceki çalışmadan farkı, alanı bütüncül ele alması; yerleşim tipolojisi konusunda öneri sunması; ileride alanda yapılacak geniş çaplı bir çalışma için ön rapor niteliği taşımasıdır.

Delikkaya çevresine göre yaklaşık 8-10 m.lik alçak iki tepe üzerinde konumlanır (Res. 2). Bunlardan güneydoğudaki yaklaşık 400X400 m. ölçülerinde olup, erken buluntular bu sahadan ele geçmiştir (Res. 3). Buluntuların ele geçtiği alan dirsek yaparak yaklaşık 350 m. devam eden dar bir boğaz ile kuzeybatıdaki ikinci alçak tepeye bağlanır. İkinci bölüm yaklaşık 200X180 m çapında olup, yerleşimin geç dönem verilerini içeren buluntulara sahiptir. Bu iki tepelik tek parça halinde incelendiğinde, tam bir yatay yerleşim modeli sunduğu görülebilir. Şöyle ki, Kalkolitik Çağ buluntuları sadece Delikkaya'nın güney ucunda 300X275 m.lik bir alana yayılırken (Res. 3-4), kuzeyine doğru 30 m.'lik bölümde hiçbir bulguya rastlanmamış, devamında tepenin kuzeydoğu yamacında 100X100 m.'lik kısımda sadece Erken Tunç Çağı (Karaz) seramiklerine rastlanmıştır. Orta Demir Çağı bulguları aslında bu alandan tamamen bağımsız batıya uzanan tepenin kuzey yamaçlarında konumlanır. Yerleşimde Orta Demir Çağı (Kültepe Urartu Yerleşimi) malzemeleri hem nekropolis (Kültepe Urartu Mezarlığı), hem de kuzeybatısındaki bölümde yoğunlaşır. Ayrıca Kültepe Urartu yerleşimin yaklaşık 200 m kuzeydoğusundaki Kum Ocağı mevkiide yine Orta Demir Çağı (Urartu) seramiklerinin devam ettiği belgelenmiştir. Bu sebeple son yerleşimin, öncüllerine göre baskın bir yayılım gösterdiğini söylemek mümkündür.

⁴ Saraçoğlu 1982, 272-273.

⁵ Konar-göçer gruplar, bir yerleşim yerine bağlı kısmi göç yapan gruplardır. Ancak buradaki göç olgusu grubun tamamı tarafından değil, grup içindeki hayvan ekonomisine bağlı alt gruplarca geçici bir süre yapılmaktadır. Bugünkü köy-yayla ilişkisi olarak değerlendirilebilir.

⁶ Yardimciel 2018a, 254-255.

⁷ Güner 1996, 117; Saraçoğlu 1989.

⁸ Özfırat 2007, 161-182; 2008, 197-220.

⁹ Makale konusu yerleşimin son verileri, Dr. Ayhan YARDİMCİEL başkanlığında 2016 yılından itibaren yürütülen "Ağrı-Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü: Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri Yüzey Araştırması" proje başlıklı saha çalışmasında tespit edilmiştir. Bkz. Yardimciel 2018b, 163-175.

Delikkaya'da Kalkolitik Çağ yerleşiminde arkeolojik buluntu olarak katkılı boyalı-boyasız çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır (Res. 5). Ayrıca obsidyenden kesici ve delici aletler bulunmuştur (Res. 6). Erken Tunç Çağı yerleşiminde yerleşim yapısını yansıtmak mimari bulgu çok azdır. Ancak yoğun bir çanak-çömlek buluntusunun olduğu belirtmek yerinde olacaktır. Bunlar içerisinde dışa taşkın dudaklı, şişkin karınlı, açkılı kaseler en karakteristikleridir (Res. 7). Bu tipte malzemeler bölgede Kura-Aras kültürü (Karaz) malzemeleri olarak bilinir.¹⁰ Delikkaya Orta Demir Çağı (Urartu) verileri yukarıda belirtildiği gibi geniş bir yayılım alanına sahiptir. Nitekim yüzeyde yoğun Urartu seramiğine rastlanmıştır. Seramikler saray malı olarak tanımlanan parlak kırmızı astarlı, az katkılı kaliteli Bianili çanak çömlekleridir (Res. 8).¹¹ En geç evrede yerleşim tipolojisini yansıtan duvar kalıntıları tespit edilememiştir. Ancak bu, daha çok geçen süre içerisinde yapılan tahribatla açıklanabilir. Ayrıca kuzeydoğudaki Kum Ocağı Mevkii'nin yoğun Orta Demir Çağı verilerine sahip olması, bölgedeki Urartu varlığının baskın bir şekilde kendisini hissettirdiği sonucuna götürür. Delikkaya özelinde Urartu kırsal yerleşimleri incelendiğinde, kırsal alanlarda verimli ovalara hakim alçak tepeliklerin tercih edildiği söylenebilir. Olasılıkla hayvancılık için geniş otlaklar ve su kaynaklarına kolay ulaşılabilirlik temel etkenler olmuştur. Günümüzde Delikkaya'nın batısında tatlı su kaynaklarının varlığı bilinmektedir.

Yukarıda değinildiği gibi Melekli-Delikkaya yatay yerleşiminin bölgede yaygın bir model olup olmadığı konusunda daha fazla veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Buna karşın, bölgede Van Havzası'nda yapılan kazılarda dikey tabakalanma özelliği gösteren Karagündüz,¹² Dilkaya¹³ ve Van Kalesi Höyüğü¹⁴ ile tarihsel dizilim açısından benzerlik taşıdığını belirtmek gerekir. Nitekim yerleşimlerde Kalkolitik Çağ ile Orta Demir Çağı arasındaki süreçte eksik olan kısmın, Orta ve Son Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı olduğu görülmektedir. Bölgede son yapılan araştırmalarda Orta ve Son Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı yerleşim stratejisinin farklı olduğu tespit edilmiştir.¹⁵

Melekli-Delikkaya'daki yerleşimlerin birbirinden bağımsız kümelenmesi ile bu makale konusu yatay yerleşim modeline dayanak olmuştur. Ancak modeli genele yaymak doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü 2020 yılı yüzey araştırmasında Delikkaya'nın 3 km kuzeydoğusundaki Koruktepe II olarak adlandırılan höyüğün varlığını belirtmek gerekir. Koruktepe II, benzer şekilde Kalkolitik Çağdan başlayıp Orta Demir Çağına değin buluntu vermiştir.¹⁶ Bununla birlikte, Koruktepe II buluntuları dikey tabakalanma olarak yorumlanan alanda saptanmıştır. Bu veri, Melekli-Delikkaya yerleşim modelinin sadece bulunduğu alan içerisinde özel anlamı olduğunu akla getirir.

Sonuç

Iğdır merkez ilçeye bağlı Melekli beldesi sınırları içinde bulunan Delikkaya, üç farklı dönemin izlerini taşıyan önemli bir arkeolojik alandır. Kalkolitik bir yerleşim yeri barındırması sebebiyle ayrıca önemlidir. Yerleşimde Orta - Son Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı verilerine ulaşılammıştır. Buna karşın, tarihsel bütünlük açısından eksik olan Orta ve Son Tunç Çağı yerleşmesi merkezin 11 km. güneybatısında bulunan Aşağı Erhacı Kompleksi olarak karşımıza çıkarken, Erken Demir Çağı yerleşmeleri ise merkezin 3,5 km. güneyinde bulunan Kasımtığı mevkiinde saptanmıştır. Eldeki veriler Melekli-Delikkaya ve çevresinde Kalkolitik Çağdan itibaren kesintisiz bir yerleşim olduğunu belgelemiştir.

¹⁰ Yardimciel 2015.

¹¹ Erdem-Konyar 2011, 270; Yiğitpaşa 2016, 418 vd.

¹² Sevin vd. 1998, 578.

¹³ Sevin-Özfirat 2000, 172.

¹⁴ Tarhan-Sevin 1993, 411.

¹⁵ Yardimciel 2019, 43.

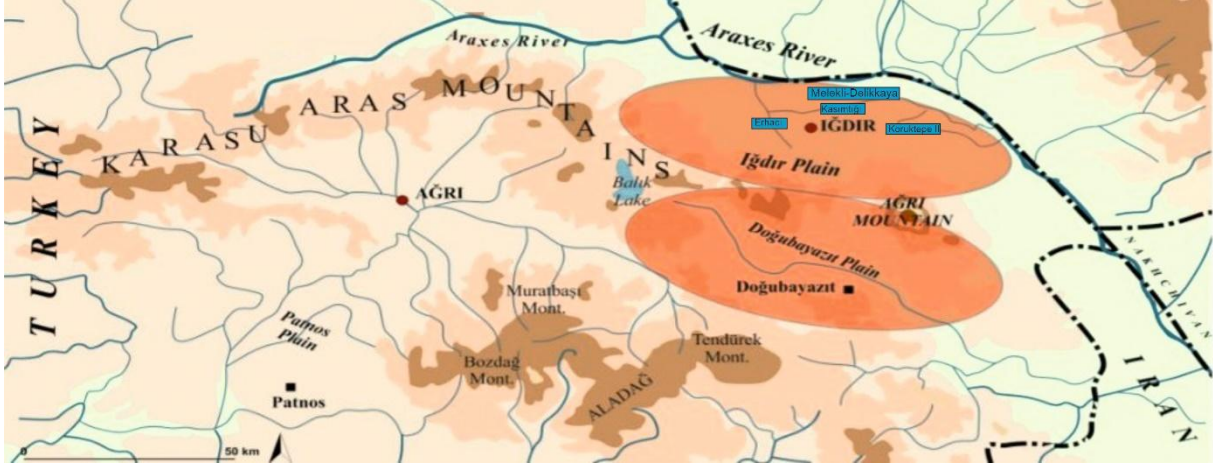
¹⁶ Doğan vd. (Baskıda).

Delikkaya'daki bulgular, yatay yerleşim modeline uygun bir görünüm sergilemektedir. Bu modelin bölgedeki yaygınlığı hakkında kesin bir şey söylemek şuan için oldukça zordur. Genel kanımız yaygın bir model olabileceğidir. Bu tespitimiz ileride bölgede yapılacak araştırmalarla doğrulanabilir. Delikkaya'daki tarihsel sürecin dikey tabakalanma özelliği gösteren Van Gölü Havzası'ndaki yerleşim alanlarıyla örtüşmesi, her iki yerleşim stratejisi gösteren modelin de bölgede uygulandığının kanıtı olarak düşünülebilir.

Kaynakça

- Baysal, A. 2012, "Doğu Anadolu Arkeolojisinde Göçebelik ve Yaylacılık Kültürü (M.Ö. II. Bin): Verileri Işığında Yeni Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 225-268.
- Doğan, A.-Gür, B.-Yardimciel, A. (Baskıda), "Ağrı-Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri 2019-2020 Yüze Araştırması", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma Sonuçları Yayınları*.
- Erdem, A. Ü.-Konyar E. 2011, "Urartu Çanak Çömleği", *Urartu: Doğuda Değişim*, (Eds. Köroğlu, K.-Konyar, E.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 268-284.
- Güner, İ. 1996, "Iğdır Ovası ve Çevresinde Yaylacılık", *Coğrafya Araştırmaları*, 4, 111-130.
- Özfirat, A. 2008, "Van, Ağrı, Iğdır İlleri Yüze Araştırması, 2006", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara, 197-220.
- Özfirat, A. 2017, "Melekli-Kültepe (Iğdır) Höyüğü, Urartu Kalesi ve Columbarium: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğindeki Minuahinili (Karakoyunlu) Kenti", *Olba*, 25, 161-182.
- Saraçoğlu, H. 1989, *Doğu Anadolu Bölgesi*, Öğretmen Kitapları Dizisi, İstanbul.
- Sevin, V.-Kavaklı, E.-Özfirat, A. 1997, "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1995-1996 Yılı Kurtarma Kazıları", *19. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara, 571-589.
- Sevin, V.-Özfirat, A. 2000, "Van Karagündüz Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi 1932-1999*, İstanbul, 168-174.
- Tarhan, M. T.-Sevin, V. 1993, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1991", *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara, 407-429.
- Yardimciel, A. 2015, *Orta ve Son Tunç Çağı'nda Orta Aras Havzası*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kars.
- Yardimciel, A. 2018a, "Orta Aras Havzası'nın Anadolu Paydaşında Göçebelik, Yollar ve Güzergâhlar", *Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 247-269.
- Yardimciel, A. 2018b, "Ağrı ve Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri 2016 Yılı Yüze Araştırması", *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, 163-175.
- Yardimciel, A. 2019, "Orta Aras Havzası'nın Anadolu Paydaşında Pastoral Yaşam (Transhümanistlerin ve Nomadiklerin Yerleşim Stratejileri)", *Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin Kuruluşunun 100. Yılı Münasebetiyle Kars ve Güney Kafkasya Tarihi Yazıları*, (Ed. M. Turp), İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 25-47.
- Yiğitpaşa, D. 2016, "Tuşpa/Altıntepe Halk Mezarlığı ve Çanak Çömleği", *İdil*, 5/21, 409-434.

Resimler

Res. 1: Orta Aras Havzası ve Yerleşimler

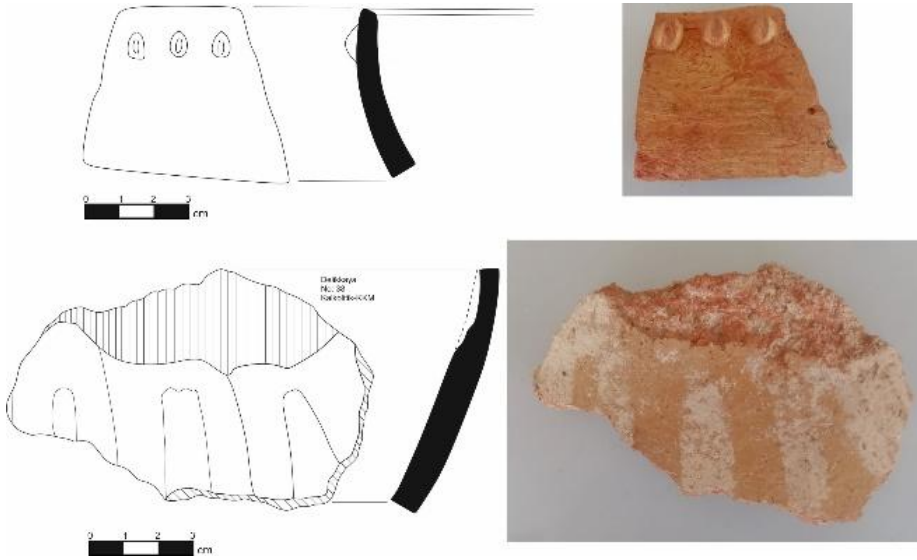
Res. 2: Delikkaya Yatay Yerleşim Alanları

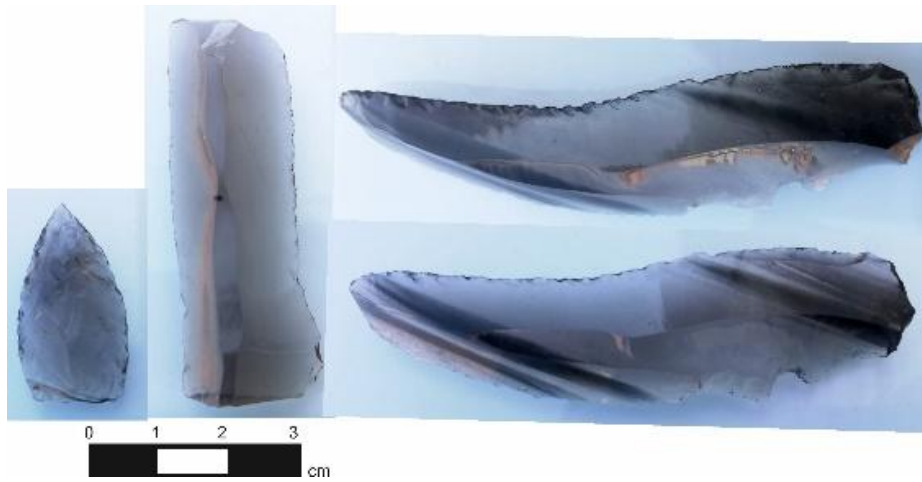
Res. 3: Delikkaya Genel Görünüm

Res. 4: Delikkaya Kalkolitik Yerleşim Genel Görünüm

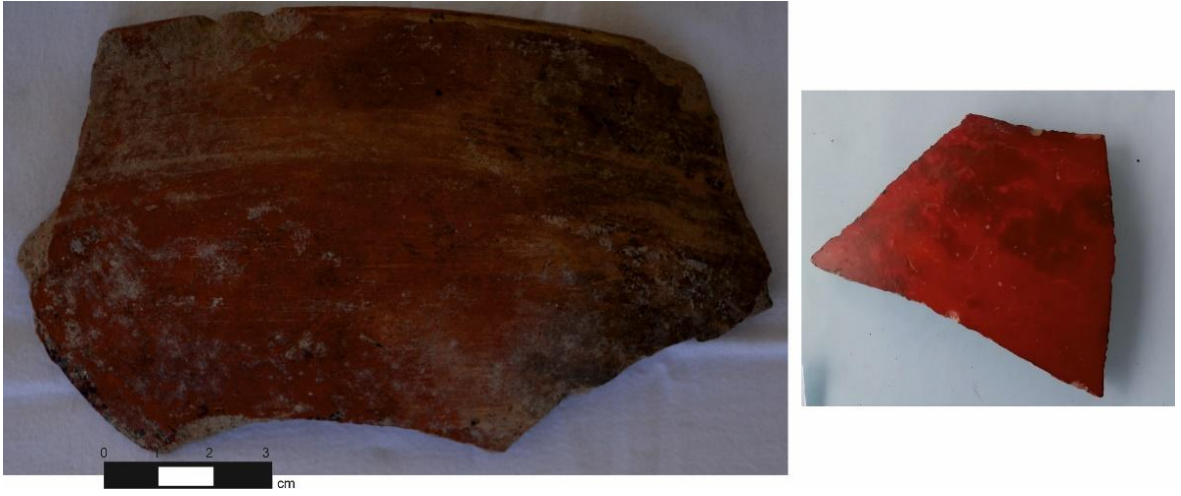
Res. 5: Delikkaya Kalkolitik Çağ Seramik Örnekleri

Res. 6: Delikkaya Obsidyen Örnekleri

Res. 7: Delikkaya İlk Tunç Çağı Seramik Örneği

Res. 8: Delikkaya (Kültepe-Kum Ocağı) Urartu-Bianili Seramik Örnekleri

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./pp. 64-75
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1048307

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 27. 12. 2021
Kabul Tarihi/Accepted: 14. 02. 2022

İĞDIR OVASI'NIN ORTA TUNÇ ÇAĞI VE TRANSHÜMANİST YAŞAMDAKİ ROLÜ

THE MIDDLE BRONZE AGE AND ITS ROLE IN TRANSHUMANIST LIFE IN İĞDIR PLAIN

Ayhan YARDİMCİEL*

Öz

İğdir, 5137 rakımlı Ağrı Dağı'nın hemen kuzeyinde bulunmaktadır. İğdir şehrinin yer aldığı ova ise ortalama 875 rakım değerine sahiptir. İğdir Ovası Ağrı Dağı'nın kuzey ve kuzeydoğusuna doğru uzanmaktadır. Ovanın kuzeyinden ise Aras Nehri geçmektedir. Aras Nehri, İğdir Ovası'nı parçası olduğu Ararat Ovası'ndan ayırmaktadır. Ağrı Dağı kar sularının da beslediği bu ova eldeki bulgulara göre¹ Kalkolitik Çağ'dan itibaren iskân görmüş ve iskân günümüze kadar aralıksız devam etmiştir. Bu kesintisiz yaşam Van Gölü ile Yukarı Aras Havzalarında izine rastlanmayan Orta Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü içinde geçerli olup, kültürün yayılım alanı olan; Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran dışında Anadolu paydaşındaki en önemli yerleşim yeri İğdir Ovası'nda tespit edilmiştir. Bununla birlikte kültüre ait izler farklı arkeolojik merkezlerde de görülmeye devam etmektedir. Farklı yükseltilere sahip, Ağrı Dağı, Karasu-Aras Dağları, İğdir Ovası gibi coğrafi ünitelerin bütün bir coğrafyanın özgün parçaları olması sebebiyle bölge Eski Çağ toplumlarının özellikle Transhümanist gruplarca benimsenmesine imkân sağlamıştır. Bu çalışma İğdir Ovası'nın Orta Tunç Çağı arkeolojik merkezleri ile bu merkezlerin var oluş sebepleri üzerine kurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı Dağı, İğdir Ovası, Aras Nehri, Aras Boyalıları Kültürü, Transhümanist

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Sarıkamış Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Sarıkamış-Kars/Türkiye. E-posta: ayhanyardimciel@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4196-2102>

¹ Bu çalışma ile ilgili bilgiler Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile sürdürülen Ağrı-İğdir İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri isimli yüzey araştırması arşivinden derlenmiştir.

Abstract

İğdır is located just North of Mount Ararat at an altitude of 5137. The plain where the city of İğdır is located has an average altitude of 875. The İğdır Plain extends to the North and northeast of Mount Ararat. Araxes River passes through the North of the plain. The Aras River separates the İğdır Plain from the Ararat Plain, of which it is a part. This plain, which is also fed by the snow waters of Mount Ararat, has been inhabited since the Chalcolithic Age, and the settlement has continued uninterruptedly until today. This uninterrupted life is valid in the Middle Bronze Age Aras Painted Culture, whose traces are not found in Lake Van and Upper Araxes Basins. Except for Georgia, Armenia, Nakhchivan, and Northwest Iran, the most important settlement in the Anatolian stakeholder was located on the İğdır Plain. However, traces of culture continue to be seen in different archaeological centers. Since geographical units with different elevations, such as Mount Ararat, Karasu-Aras Mountains, and İğdır Plain, are unique parts of a whole geography, the region enabled the ancient societies to be adopted by Transhumanist groups. This study is based on the Middle Bronze Age archaeological centers of the İğdır Plain and the reasons for the existence of these centers.

Keywords: Mounth Ararat, İğdır Plain, Araxes River, Aras Painted Culture, Transhuman

Giriş

İğdır'ın da içinde bulunduğu Orta Aras Havzası ve Doğu Anadolu Bölgesi tarihin en eski zamanlarından itibaren Kafkasya, İran, Mezopotamya ve Orta Anadolu coğrafyaları arasında geçiş noktası olmakla birlikte birçok kültürün de yeşerip filizlendiği bir coğrafyadır (Har. 1).² İğdır'ın içinde bulunduğu coğrafyaya göre alçak rakıma sahip olması³ Eski Çağ kültürlerinin bu alanda pastoral bir yaşam döngüsü benimsemelerine sebep olmuştur. Bölge özellikle transhümanist gruplarca kullanılmış olup, bu gruplar dağ, vadi, su kaynağı gibi bir yerleşim yerine bağlı kısmen göç yapan transhümanist gruplar yoğun yerleşme alanlarını hayata geçirmişlerdir.⁴ Bu yaşam modeli bugünkü köy-yayla ilişkili yaşam modeli ile örtüştürülebilir.⁵ Transhümanist gruplar içinde hayvancılıkla uğraşanlar mevsim döngüsü sonrasında taze otlak için daha yüksek rakımlı yerlere yönelmektedirler. İğdır coğrafyası için bu yerler; kuzeyinde bulunan Kars Platosu ile güneyinde bulunan Ağrı Dağı Korhan Yaylası⁶ ve Aras Dağları'nda bulunan Sinek Yaylasıdır.⁷ Bu yaylalar yükseltiye bağlı olarak uzun süre yeşil kalabilen otlara ve su kaynaklarına sahiptirler. O sebeple ki özellikle Korhan Yaylası ve Sinek Yaylası'nda Eski Çağ'a ait yaşam izleri ve yapı kalıntıları oldukça fazladır.⁸ Coğrafyanın büyük bölümünde İlk Tunç Çağı Kura Aras Kültürü'nün etkisinin kalkmasıyla⁹ birlikte yeni bir kültüre ait izler ortaya çıkmış gibi görünmektedir.¹⁰ Bu iki kültür arasında yerleşim stratejisi ve çanak çömlek geleneği başta olmak üzere bazı farklılıkların bulunması bu iki toplumun ayrı toplumlar olduğuna işaret etmektedir. Ancak yerleşim sayıları göz önüne alındığında yoğun bir yerleşik nüfusa sahip olan İTÇ kültür taşıyıcılarının kitlesel olarak yer değiştirmeleri de zor olduğundan bir başka ihtimalle iki kültürün birbirine karışması da mümkün olabilir. Ancak şuan için coğrafyada en önemli alanlar olan Kars, İğdır ve Doğubayazıt gibi kentlerde sistematik kazıların olmaması bu tür bilinmezlerin önündeki sis perdesinin aralanmasına engel olmaktadır. Orta Tunç Çağı genellikle kırmızı astar üzerine

² Belli-Konyar 2003, 1.

³ Saraçoğlu 1989, 336.

⁴ Yardimciel 2018, 128-130.

⁵ Erdem 2009, 31.

⁶ Belli 2009, 6.

⁷ Belli 2012, 20-22.

⁸ Belli 2009, 6; 2012, 20-22.

⁹ Işıklı 2011, 275.

¹⁰ Yardimciel 2018a, 123.

siyah boya ile yapılan desenler ile süslenmiş çanak çömlek kültürü ile tanınır.¹¹ Bu tür keramikler monokrom Aras boyalıları olarak bilinmektedir. Bu keramikler dışında kültürün polikrom boyalı olan grubu da bulunmaktadır. Boyasızlar dışında ise siyah aklı baskı tarak bezemeli çanak çömlekleri de yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Van merkezli yapılan araştırma ve kazılara ilişkin olarak İlk Tunç Çağı'nda yaşamın kesintiye uğradığı ve göçebeliliğin başladığı yönündeki yaklaşımın¹³ en azından Iğdır ve Doğubayazıt coğrafyalarında geçerli olmadığı bugün için anlaşılmaktadır. Doğubayazıt'ta Orta Tunç Çağı kültürüne ait Yaygınyurt gibi önemli mezarlık alanları bulunmaktadır.¹⁴ Bunların düzenli gömüler olması sebebiyle nomadik-göçebe dışında transhümanist-yerleşik gruplara ait olması muhtemeldir. Ancak yapılan araştırmaların yetersizliği dolayısıyla mezarlıkların paydaşı olan yerleşim yerlerine henüz ulaşılammıştır. Iğdır'daki araştırmalarda daha somut sonuçlara ulaşılmıştır. Aşağı Erhacı başta olmak üzere birçok yerleşim alanında Orta Tunç Çağı Kültürü'ne ait yaşam izleri tespit edilmiştir.¹⁵ Bu yaşam yerleri belirtilen teoriler doğrultusunda yüksek rakımlı yerler olmayıp ova düzlükleri ile bu düzlüklere hâkim çok alçak tepelerden ibarettir.

Orta Tunç Çağı'nda Iğdır Ovası ve Transhümanist Yaşam

Doğu Anadolu Bölgesi'nin arkeolojik çalışmaları ve bu çalışmalara bağlı arkeolojik değerlendirmeler genellikle kazı ve araştırmaların yoğunlaştığı Van Gölü Havzası ile kısmen Erzurum'un yer aldığı Yukarı Aras Havzası'na göre şekillenmiştir. Orta Aras Havzası olarak tanımlanan Kars, Iğdır ve Doğubayazıt bölgesinde ise arkeolojik çalışmalar açısından daha yalın bir süreç yaşanmıştır. Bu sebeple Yukarı Aras Havzası ile Van Gölü Havzası arasında kalan bu bölgenin tarihlenmesi veya değerlendirilmesi genellikle kazı ve araştırmaların yoğunlaştığı bölgelere göre yapılmıştır. Van Gölü Havzası ile Yukarı Aras Havzası'nda yapılan arkeolojik çalışmalarda İlk Tunç Çağı'nın güçlü kültürü Kura Aras'ın çözüldüğü MÖ 3. Binyılın sonları ile 2. Binyılın başlarında yerleşik yaşamın kesintiye uğradığı değerlendirilmesi yapılmıştır.¹⁶ Orta Tunç Çağı ile başlayan bu kesintinin Orta Demir Çağı Urartu Krallığı'na kadar devam etmiş olması, değerlendirmeye konu arkeolojik merkezlerin yaklaşık 1200 yıl boyunca terk edildiği bilgisine dayanmaktadır. İlk Tunç Çağı ile Orta Demir Çağı arasındaki bu boşluk yerli yabancı birçok bilim insanını sorun ile alakalı fikir yürütmeye itmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda iklim değişikliği veya mera-otlak sıkıntısına bağlı yüksek rakımlı bölgelere göçlerin olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır.¹⁷ Ancak farklı sebepli ortak sonuçlu bütün değerlendirmelerde yer alan yüksek rakımlı yerlere göç fikir önerisinin araştırma yaptığımız sahada ne yazık ki karşılığını görememiş durumdayız. İlk Tunç Çağı kültür taşıyıcılarının yüksek rakımlı yerlerde izini tespit edemediğimiz gibi yaşamın kesintiye uğradığı 1200 yıllık sürecin paydaşlarından olan Orta Tunç Çağı Kültürü'nün ciddi bir yerleşim yerini 870 rakımlı Iğdır Ovası'nda tespit ettik. Aşağı Erhacı Orta Tunç Çağı Kompleksi; Kale, Yerleşim Yeri, Kurgan Mezarlığı ve Taş Ocağı'ndan oluşmaktadır (Res. 1a, 1b, 1c, 1d, 1e).¹⁸ Yerleşim yerinde tespit edilen çanak çömlek parçalarının neredeyse tamamının Orta Tunç Çağı monokrom ve geometrik bezemeli oluşları yerleşim yerinin Orta Tunç Çağı'nda kurulduğunu ve sadece o dönemde kullanıldığını

¹¹ Yardimciel 2016, 60-61.

¹² Yardimciel-Gizlenci 2018b, 61.

¹³ Tarhan-Sevin 1993, 411; Sevin vd. 1999, 411.

¹⁴ Yardimciel 2019a, 251-252.

¹⁵ Yardimciel 2018a, 127-129.

¹⁶ Tarhan-Sevin 1993, 411; Sevin vd. 1999, 411; Yiğitpaşa-Can 2012, 283.

¹⁷ Genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde arkeolojik kazısı yapılmış merkezlerde tespiti yapılan İlk Tunç Çağı sonrası yerleşim yerlerinin terk edilişi üzerine bkz. Tarhan-Sevin 1993, 411; Sevin vd. 1999, 411;-Smith 2009, 27.

¹⁸ Yardimciel 2018a, 127-128.

göstermektedir. Bu keşif sonrasında tespit edilen diğer OTÇ yerleşmeleriyle birlikte anlaşılmıştır ki, İğdır ve yakın çevresinde yaşamın sürekliliği ancak kültürler arası yer seçimi stratejisinde ise farklılıklar mevcuttur. Orta Tunç Çağı için tercih edilen yeni yaşam stratejisi temelde yeni yerleşim yerlerinin açılması yönündedir. Bu yerleşim tipolojisini İğdır bölgesinde Aşağı Erhacı OTÇ yerleşmesiyle birlikte Bulakbaşı Kale 8, (Res. 2a, 2b, 2c) Deliktaş (Res. 3a, 3b) ve Gelinciktepe (Res. 4a, 4b) yerleşmelerinde görmekteyiz.¹⁹ Bu yerleşim yerlerinin tümünün ortak özelliği ilgili arkeolojik merkezlerin en erken evresinin eldeki bilgilere göre OTÇ kültürü ile ilgili olmasıdır. Bunlardan Aşağı Erhacı Yerleşmesi farklı olarak sadece OTÇ kültürüne ait çanak çömleklerin ve çok yoğun olarak tespit edildiği bir arkeolojik merkez olması sebebiyle önemlidir. Burada tespiti yapılan çanak çömleklerin tamamı monokrom ve geometrik bezemelidirler. İhtimal dâhilinde Orta Tunç Çağı sürecinde Ağrı Dağı'nın bu kuzey eteklerinde pastoral yaşam döngüsü içinde transhümanist grupların yaşamlarının idame ettirecekleri coğrafi şartların olumlu seyir etmesine bağlı olarak yaşamın da devam ettiği düşünülebilir.²⁰

Gerek pastoral yaşam döngüsünün varlığı ve gerekse bölgede Kalkolitik Çağ'dan itibaren yaşamın kesintiye uğramadan günümüze kadar devam etmesinin en önemli sebebi bölgenin coğrafi durumudur. İğdır (Res. 5) ve Doğubayazıt (Res. 6) ovaları Ağrı Dağı'nı kuzey ve güneyinde adeta dağ ile entegre bir durumdadırlar. Sırasıyla 870 ve 1480 rakımlı bu iki ova arasında var olan yükselti farkı Ağrı Dağı ile birlikte Karasu-Aras Dağları üzerinden veya eteklerinden geçen çeşitli yol ve geçitlerle sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu iki ova arasındaki bu yükselti farkları ve bu dağ geçitleri de önemli arkeolojik alanların varlığına ev sahipliği yapar duruma gelmiştir. İki ova arasındaki ve bu yükselti üzerinde bulunan en önemli yerleşim alanları Korhan²¹ ve Sinek²² Yaylalarıdır. İşte gerek bu iki ovanın farklı rakım değerlerine sahip olması gerekse bu iki farklı yükselti değerlerini daha yüksek rakımlı Karasu-Aras Dağları'nın birbirine entegre etmesi ile ortaya farklı yükseltilere sahip bir bütünü ayrı parçaları olan yaşam alanları ortaya çıkmıştır. Bu coğrafi düzen, tam olarak transhümanist grupların benimsediği ve isteyeceği bir yaşam alanını içinde barındırmaktadır. Kısa sürede kat edilen farklı yükselti, geçitler ve su kaynaklarına sahip bölgeyi, bu gruplar yaşam alanına dönüştürmekte oldukça başarılı olmuşlardır. 2250 rakımlı Balık Gölü otlakları, 780 rakımlı İğdır Ovası, 1480 rakımlı Doğubayazıt Ovası yollar ve geçitler tümüyle bu kültür gruplarının sürekli hareket halinde buldukları bölgeleridir. Keza Balık Gölü ve Sinek Yaylası gibi yükselti yüksek dağ çayırının varlığı Ocak ayına kadar uzanmaktadır. Bu uzun zaman dilimi ise hayvancılık yapanlar için önemli bir coğrafi imkândır.

Sonuç

Ağrı Dağı, kütleli varlığı ile Kafkasya, İran ve Anadolu arasında tarihin en eski zamanlarından beridir, iklim ve su kaynakları açısından belirleyici olduğu gibi bu üç önemli kültür bölgesi arasındaki yolların şekillenmesine de etki etmiştir. Ağrı Dağı'na batıdan ulaşan Karasu-Aras Dağları ile birlikte bu yükselti silsilesi kuzey-güney doğrultulu kültürel gelişmelerde de etkili olmuşlardır. Bu yükselti silsilesinin kuzeyinde kalan İğdır Ovası, gerek Ağrı Dağı'ndan gelen su kaynaklarına sahip olması gerekse 780 metreye sahip düşük rakımı ile yaylacılık faaliyetlerinde bulunan yerleşik kültürler için vazgeçilmez bir yaşam alanına sahip olmuştur. Bu sebeptendir ki, Van Gölü ile Yukarı Aras Havzalarında tespiti yapılmayan Orta Tunç Çağı yerleşmeleri bu ovada bulunmaktadır. Bu dönem kültürleri yerleşim yerleri ve mezarlıklar için tarım yapılamayacak arazileri kullanmışlardır. Bunlar bazen ova ile tepe ve

¹⁹ Bulakbaşı Kale 7, Deliktaş ve Gelinciktepe merkezleri ile ilgili ön yayımlar Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma Sonuçları Sempozyumu kapsamında yayına hazırlanmış olup yayın baskı aşamasındadır.

²⁰ Yardimciel 2019b, 25-28.

²¹ Belli 2009, 6.

²² Belli 2018, 173.

dağ yükselteleri arasındaki kırıç ve taşlık araziler olabildiği gibi bazen de volkanik alçak tepeler olmuşlardır. Iğdır, Orta Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü için oldukça önemli bir coğrafyadır. Ancak belirtildiği gibi coğrafyanın asıl önemi güneyinde bulunan Ağrı Dağı ile Karasu-Aras Dağlarının da varlığıdır. Bu yüksek rakımlı dağlar ile alçak ovanın birbirlerine bütünleşmiş durumları Eski Çağı tarihi transhümanist yaşam benimseyen gruplar için güzel bir alt yapı oluşturmuştur. Günümüzde dahi bu dağlar üzerinde bulunan Korhan ve Sinek yaylaları hem Doğubayazıt hem de Iğdır halkı tarafından kullanılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

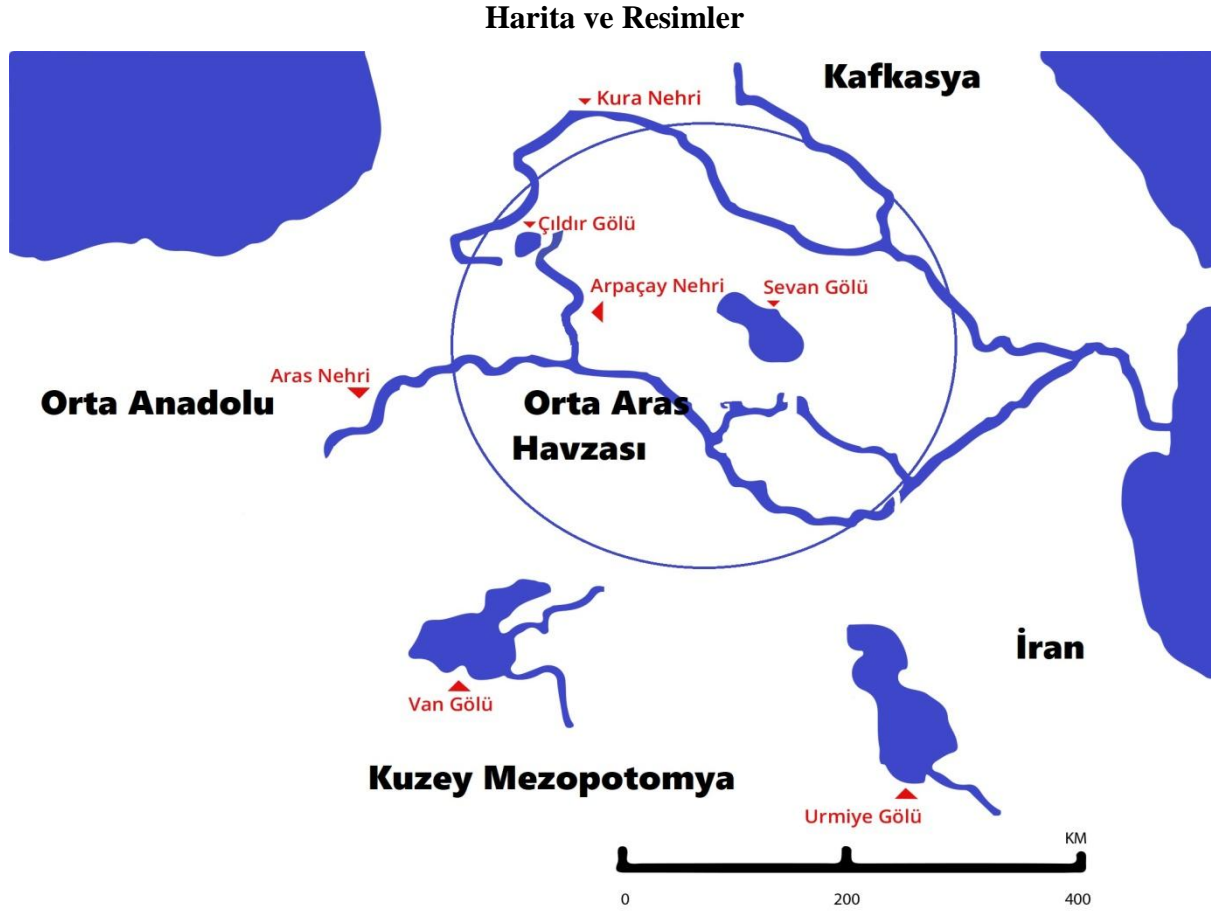
- Belli, O.-Konyar, E. 2003, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerini*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Belli, O. 2009, “Tarih Boyunca Kültürleri Birleştiren ve Yaşatan Dağ: Ağrı Dağı”, *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, İstanbul, 1-6.
- Belli, O. 2012, “Ağrı Dağı Bölgesi'ndeki Sinek Yaylası'nda Yeni Keşfedilen Urartu Sulama Kanalları”, *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, Iğdır Valiliği, İl Özel İdaresi Yayını, No: 1, Erzurum, 18-49.
- Belli, O. 2018, “Ararat Adının Kökeni ve Anlamı”, *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 7, Ağrı Valiliği Yayını, No: 2, Erzurum, 172-178.
- Erdem, A.Ü. 2009, *Doğu Anadolu'da Demir Çağı Yivli Keramik Geleneği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Işıklı, M. 2011, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- Sevin, V.-Kavaklı, E.-Özfirat, A. 1999, “Karagündüz Höyüğü 1998 Yılı Kazıları”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Yayın No: 2344/1, Ankara, 409-420.
- Saraçoğlu, H. 1989, *Doğu Anadolu Bölgesi*, Öğretmen Kitapları Dizisi, İstanbul
- Smith, A. T.- Badalyan, R. S.-Avetisyan, P. 2009, *The Archaeology and Geography of Ancient Transcaucasian Societies Volume 1: The Foundadions of Research and Regional Survey in the Tsaghkahovit Plain, Armenia*, The University of Chicago Oriental İnstitute Publications Volume 134.
- Tarhan, M. T.-Sevin, V. 1993, “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1991”, *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, Anakara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 407-429.
- Yardimciel, A. 2016, “Orta Aras Havzası'nda Monokrom Boyalı Çanak Çömlekler”, *I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu*, (Eds. Belli, O.-Yardimciel, A.-Belli, V. E.-Çelik, C.), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 5, İstanbul, 59-65.
- Yardimciel, A. 2018a, “Iğdır'da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi”, *Seleucia*, VIII, 123-137.
- Yardimciel, A.-Gizlenci, E. 2018b, “Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Ağrı-Doğubayazıt Bölgesi'nin Orta Tunç Çağı Kültürü”, *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve*

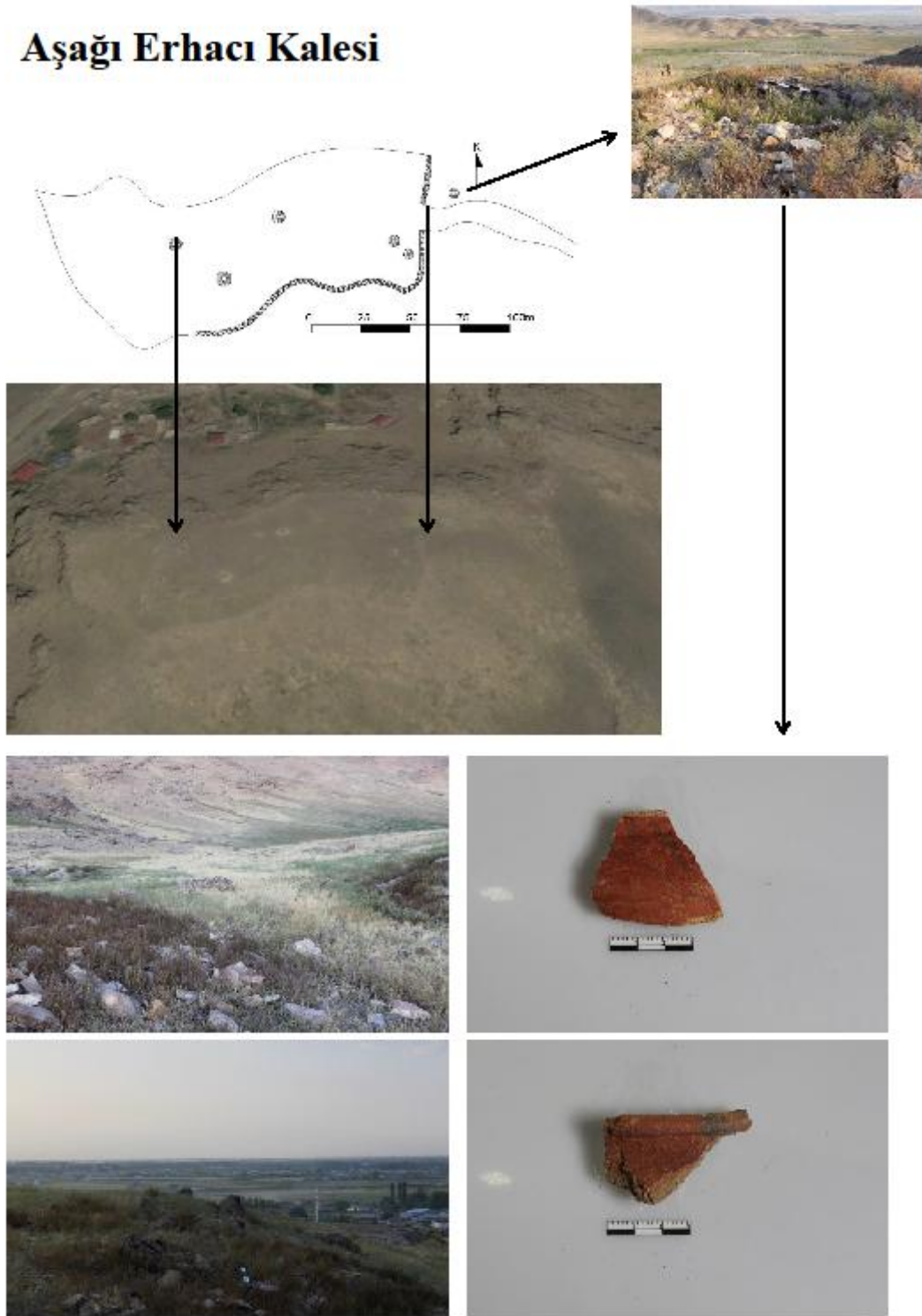
Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 7, Ağrı Valiliği Yayını, No: 2, Erzurum, 59-63.

Yardimciel, A. 2019a, "Ağrı ve Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri 2017 Yılı Yüzey Araştırması", *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara, 249-266.

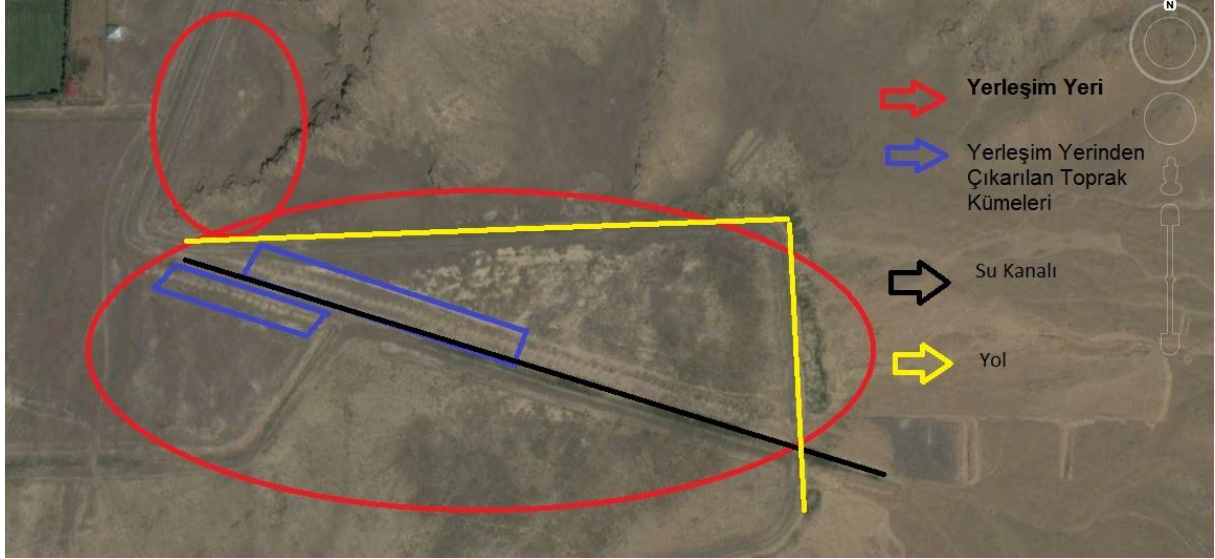
Yardimciel, A. 2019b, "Orta Aras Havzası'nın Anadolu Paydaşında Pastoral Yaşam (Transhümanistlerin ve Nomadiklerin Yerleşim Stratejileri)", *Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin Kuruluşunun 100. Yılı Münasebetiyle Kars ve Güney Kafkasya Tarihi Yazıları*, (Eds. Turp, M.), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 25-47.

Yiğitpaşa, D.-Can, S. 2012, "Van Müzesi Buluntuları Işığında; Van-Muş Bölgesi'nde Erken Tunç Çağı ve Karaz Kültürü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/20, 274-291.

Res. 1a: Aşağı Erhacı Orta Tunç Çağı Kompleksi

Res. 1b: Aşağı Erhacı Yerleşim Yeri Uydu

Res. 1c: Aşağı Erhacı Yerleşim Yeri Aktüel (Kaleden)

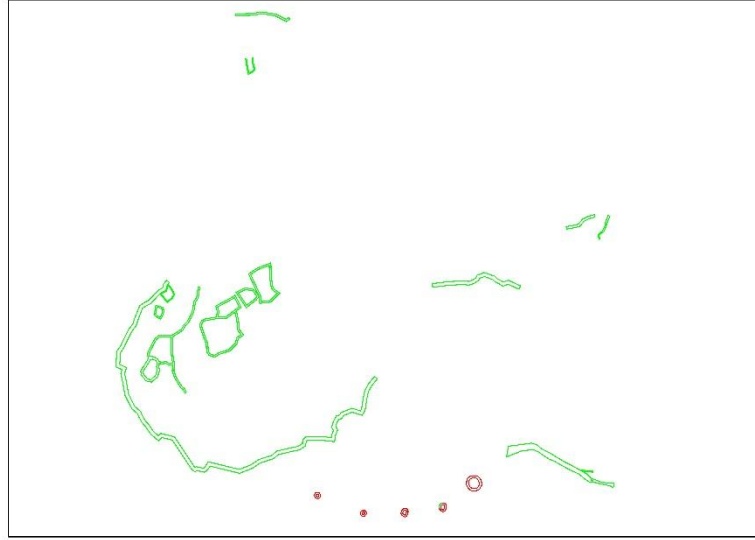
Res. 1d: Aşağı Erhacı Taş Atölyesi

Res. 1e: Aşağı Erhacı Yerleşim Yeri Orta Tunç Çağı Monokrom Boyalıları ve Siyah Açıklıklar

Res. 2a: Bulakbaşı Kale 8

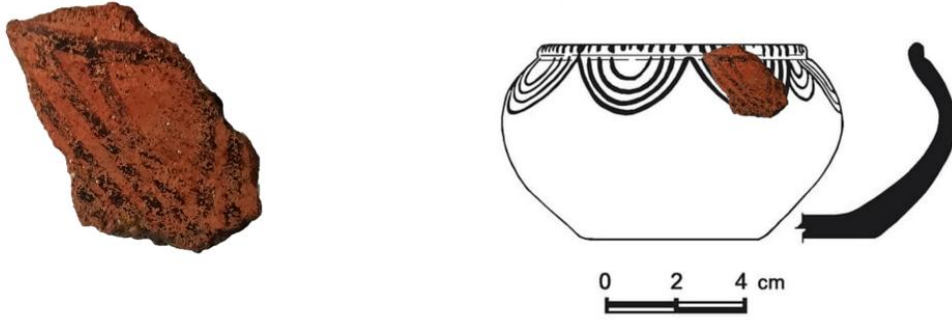
Res. 2b: Kale 8 Plan

Res. 2c: Bulakbaşı Kale 8 Orta Tunç Çağı Monokrom Çanak Çömlekler

Res. 3a: Deliktaş Kalesi

Res. 3b: Deliktaş Kalesi Orta Tunç Çağı Monokrom Çömlek Parçası

Res. 4a: Gelinciktepe Yerleşmesi

Res. 4b: Gelinciktepe Yerleşmesi Monokrom ve Polikrom Çanak Çömlekler

Res. 5: Iğdır Ovası

Res. 6: Doğubayazıt Ovası ve Ağrı Dağı

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./pp. 76-84
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1051872

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 31. 12. 2021
Kabul Tarihi/Accepted: 23. 02. 2022

KARAKOYUNLU (MENUAHİNİLİ) ARKEOLOJİK MERKEZİNİN GEÇ DEMİR ÇAĞI SÜRECİNE İLİŞKİN GÖZLEMLER

OBSERVATIONS REGARDING THE LATE IRON AGE PROCESS OF THE KARAKOYUNLU (MENUAHİNİLİ) ARCHAEOLOGICAL CENTER

Dilek YILMAZ*

Öz

Menuahinili olarak tanımlanan arkeolojik merkez, Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesinin 2,6 km. güneydoğusunda alçak bir lav akıntısı tepesi üzerinde bulunmaktadır. Bu merkez ile ilgili ilk araştırmalar 19. Yüzyılın sonlarında Rus bilim insanları tarafından başlatılmış olup geride kalan yaklaşık 150 yıllık süreçte yerli yabancı birçok bilim insanının hemfikir olduğu üzere ilgili arkeolojik merkez Menuahinili olarak tanımlanmıştır. Urartu Kralı Menua'ya ait Taşburun ve/veya Başbuluk-Bulakbaşı yazıtları ile haberdar olunan antik kentin Urartu Krallığı sonrasında Geç Demir Çağı'nda da yoğun bir kullanıma sahne olduğu anlaşılmaktadır. 2021 yılı araştırmaları kapsamında çalışma yapılan arkeolojik merkezde ateş çukuru bu ateş çukurlarına entegre libasyonlar, Geç Demir Çağı'na tarihlenen çanak çömlek parçaları ve bir tane heykelcik kafası tespit edilmiştir. Orta Aras Havzası'nın Iğdır Ovası ile Ağrı Dağı'nın doğuda iç içe geçtiği alanda bulunan arkeolojik merkezin İran ve Ermenistan'a olan yakınlığı merkezin Geç Demir Çağı'nda kullanılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Menuahinili olarak adlandırılan arkeolojik merkezde Geç Demir Çağı'na tarihlenen bulgular bu makalenin özünü oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Demir Çağı, Orta Demir Çağı, Urartu, Karakoyunlu, Çanak Çömlek

* Arkeolog, Ankara/Türkiye. E-posta: arkdilekylmz@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0611-5533>

Abstract

The Archaeological center, defined as Menuahinili is 2,6 km. from Karakoyunlu district of Iğdır southeast of it is on a low lava flow hill. The first researches on this center were started by Russian scientists at the end of the 19 century, and in the past 150 years, as many local and foreign scientists agree the relevant archaeological center was defined as Menuahinili. It is understood that the ancient city which is known with the Taşburun and/or Başbulak-Bulakbaşı inscriptions belonging to the Urartian King Menua was the scene of intense use in the Late Iron Age after the Urartu Kingdom. In the city where the work was carried out with the scope of the 2021 researches, libations integrated into these fire pits, potsherdes from the Late Iron Age and a figurine head were found. The proximity that the archaeological center to Iran and Armenia located in the area where the Iğdır Plain of the Middle Aras Basin and Mount Ararat intertwine in the east, strengthens the possibility that the center was used in the Late Iron Age. Findings dated to the Late Iron Age in the archaeological center called Menuahinili constitute the core this article.

Keywords: Late Iron Age, Middle Iron Age, Urartian, Karakoyunlu, Potery

Giriş

Bugün Iğdır ilinin kurulu olduğu Iğdır Ovası'nın kuzeyde Ağrı Dağı ile birleştiği bölüm (Res. 1) arkeolojik açıdan oldukça zengin bir bölgedir. Ağrı Dağı lav akıntıları ve lav tepelerinin ova ile birleştiği bu bölüm, Eski Çağ toplumları tarafından yaşam alanı olarak seçilmiş bölümdür. Doğuya doğru Melekli ve Karakoyunlu ilçesine uzanan ova ile lav akıntıları arasındaki bu bordür, Kalkolitik Çağ'dan başlamak üzere Demir Çağı'nın sonuna kadar yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile bölgede yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmasında¹ tespiti yapılan veya yeniden incelenen merkezlerin genel değerlendirilmesi bahsi geçen tarih aralığını ortaya koymaktadır. Bölgenin özellikle Demir Çağı'nda belki de artan nüfusa paralel olarak yoğun bir yerleşime sahip olduğu gerek arkeolojik merkez sayısı ve gerekse bu arkeolojik merkezlere bağlı olan mezarlıklardaki mezar yoğunluğundan anlaşılmaktadır.² Orta Demir Çağı ile birlikte daha merkezi ve organize toplumlar tarafından yeniden düzenlenen arkeolojik peyzaj alanlarında daha görkemli yapıların inşa edildiği görülmektedir. Menuahinili olarak bilinen arkeolojik merkez de bunlardan birisidir. İlk olarak Rus araştırmacıların Taşburun- Bulakbaşı bölgesinde tespit ettiği çivi yazılı Urartu yazıtlarında, Kral Menua'nın bölge ile alakalı seferinin bilgilerine ulaşılmıştır.³ Bu yazıtlardaki bilgilerde; Kral Menua bölgeye yaptığı seferde Erikua krallığın Luhiuini isimli başkentini yıktığını ve Menuahinili isimli yeni bir kent inşa ettiğini anlatmamaktadır. Bu bilgiler ışığında yeri aranan Menuahinili kenti makaleye konu arkeolojik merkez olarak önerilmiş ve bilim insanlarınca bu konuda fikir birliğine varılmıştır.⁴ Menuahinili olarak lokalize edilen arkeolojik merkez, Karakoyunlu ilçesinin 2,6 km güneydoğusunda bulunan alçak bir lav tepesi üzerindedir. 2021 yılında yaptığımız araştırmada kentin Orta Demir Çağı süreci dışında yoğun bir Geç Demir Çağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Menuahinili Kenti Araştırmaları ve Geç Demir Çağı Süreci

Iğdır bölgesinde yapılan ilk araştırmalar genellikle Urartu çivi yazılı yazıtların bulunduğu Karakoyunlu bölgesine yoğunlaşmıştır. Bu bölümdeki önemli yerleşim yerleri

¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile yapılan araştırma Kafkas Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Ayhan YARDIMCİEL başkanlığında 2016 yılından beridir devam etmektedir.

² Özfırat 2017, 65-69; Belli 2018, 65; Yardimciel 2019, 28.

³ Adontz 1946, 151-152, 157.

⁴ Özgül-Üngör 2016, 231; Özfırat 2017, 64-70; Belli 2018, 65.

bugünkü Bulakbaşı Köyü ile Taşburun Köyü'nün bulunduğu alandır. İşte erken dönem araştırmalarda tespit edilen Urartu yazıtları; Taşburun⁵ ve Bulakbaşı⁶ Köyü'ne lokalize edilen yazıtlardır. Bu yazıtlarda Urartu Kralı Menua, Erikua Krallığı'na karşı yaptığı savaş sonucunda Erikua Krallığı'nın krali başkenti Luhiuni'yi yıktığını ve Menuahinili isimli yeni bir kent kurduğunu belirtmektedir.⁷ Ağrı Dağı'nın kuzeydoğu eteğinde ve Iğdır Ovası ile Ağrı Dağı lav akıntılarının birleştiği bordürde bulunan bir lav tepesi üzerinde inşa edilmiş arkeolojik merkez orta büyüklüktedir. Bu arkeolojik merkezin hemen batısında bulunan ve Mağaratepe olarak adlandırılan ikinci bir Urartu yapısının varlığı da bilinmektedir. Burada bulunan Orta Demir Çağı yapıları yerli yabancı birçok bilim insanı tarafından bölgeye yakın olan Taşburun ve Bulakbaşı yazıtları dolayısıyla Menuahinili Kenti olarak adlandırılmışlardır.⁸ Makaleye konu olan arkeolojik merkez Karakoyunlu (Menuahinili), gerçekten de Urartu dönemine tarihlenebilecek mimari yapıya ve dönem için karakteristik olan çanak çömlek buluntularına sahiptir (Res. 2). Ancak 2021 yılında yapılan araştırmada Urartu dönemine tarihlenen bu arkeolojik merkezin Geç Demir Çağı'nda da kullanıldığına yönelik bilgilere ulaşılmıştır. Arkeolojik merkez ve inşa edildiği tepe kuzey güney doğrultuludur. Merkezin en kuzey kısmında ana kayaların düzleştirilmesiyle bir nevi bir toplanma alanı oluşturulmuştur. Merkezin orta kısmına denk gelecek alanda ise ateş çukurunun varlığı görülmüştür. Bu ateş çukurunun Orta Demir Çağı Urartu Krallığı ile ilişkili olup olmadığı açık değildir. Ancak ateş çukuru (Res. 3) etrafında libasyon üniteleri (Res. 4) ve bir koridorun varlığı açıkça görülmektedir. (Res. 5) Med ve Pers kültürlerinde var olan ateş kültürünün bölgenin İran'a yakın olması sebebiyle düşünülmesi gereklidir. Ancak Med ve/veya Pers ateş kültüründe ateş çukuru etrafında libasyon uygulamasının olup olmadığı ile ilgili net bilgi bulunmamakla birlikte Ayanis Urartu Şehri kazılarında tapınak bölgesinde tespit edilmiş iki ocak ve ocakların birinin yanında bulunan kalkan üzerindeki çivi yazısı konuyla ilgili fikir edinilecek önemdedir. Bu kalkanın umbosunda bulunan çivi yazısında şu söylemler bulunmaktadır.

“Efendisi Haldi'ye, Argiştı oğlu Rusa, bu kalkanı yaptırdı ve yaşamı için adadı; onu Rusa'nın Eiduru karşısındaki şehrine koydurdu. Haldi'nin yüceliğinin yardımıyla ben Argiştı oğlu Rusa, kudretli kral, yüce kral, ülkelerin kralı, Bianinili'nin Kralı, güçlü kral, Tuşpa kentinin efendisi.

Rusa der ki: Her kim bu kalkanı alırsa, kim ki onu atarsa (?), kim sulara .?., kim .?., her kim ateşlerin (ve/veya) topraklarını(?) üzerine toprak atarsa, kim ki benim adımları siler ve yerine kendi adını koyarsa, Tanrı Haldi onu, onu tohumunu ve tohumunun tohumunu Güneş (Işığ) altında yok etsin.⁹

Bu Urartu çivi yazılı metinden de anlaşılacağı üzere ateşin toprakla söndürülmemesi ile ilgili beyan ateş ile ilgili bir kültür varlığına işaret etmektedir. Ancak Ayanis Kutsal Alanı'nda uygulanan bu ritüelin daha detaylı bilgileri bulunmamakla birlikte Med-Pers dini ritüeli ile olan benzerliği de belirsizdir. Bu örneğin verilme nedeni Karakoyunlu Menuahinili kentinde hem Orta Demir Çağı Urartu dönemine tarihlenen çanak çömleklerin varlığı (Res. 6) hem de Geç Demir Çağı Med-Pers?¹⁰ dönemine tarihlenebilecek çanak çömleklerin varlığıdır (Res. 7). Med-Pers dini ritüellerinde ateş çukuru etrafında libasyon uygulamasının yapıp yapılmadığı net değildir. Zerdüş dininin başlangıçta elit bir zümreye sonrasında ise yayılım

⁵ Payne 2006, 5.1.3-5.3.12.

⁶ Payne 2006, 5.3.12.

⁷ Alizadeh 2015, 26.

⁸ Özfırat 2017, 164; Belli 2018, 65; Işıklı 2018, 9; Ceylan-Kalmış 2019, 757.

⁹ Baştürk 2009, 139.

¹⁰ Bkz. Yiğitpaşa 2015, 516 vd.; 2016, 31 vd.

alanı buldukça halka açık bir hale geldiği düşünülmektedir¹¹. Gerçekten de Menuahinili arkeolojik merkezinin en kuzey bölümünde büyük kaya bloklarının tıraşlanmasıyla elde edilen mimari yapının halkın toplanma yeri olma ihtimali büyüktür. Urartu Kralı Menua'nın Ağrı Dağı'nın kuzeydoğusunda yeni bir kenti inşa ettiğini belirttiği yazıt dışında yine bölgeye ait bir başka yazıtta buraya bir tapınak yaptırdığını da belirtmektedir. Menuahinili olarak önerilen yerin genel durumuna bakıldığında bu arkeolojik merkezin kale veya yerleşim yeri olmadığı bir tapınak olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Geç Demir Çağı'nda ise Zerdüşt Dininin yayılmaya başladığı Med-Pers dönemlerinde tapınak tipolojili bu arkeolojik merkezin yine tapınak olarak kullanıldığı küçük arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu GDC seramiğinin karakteristik özelliklerinden biri de kahverengi, pembe-devetüyü ve kırmızı hamurlu malların üzerine sürülen krem renkte kalın bir astardır. Kremden devetüyü rengine kadar değişen açık renk ya da kırmızı astar üzerine boya bezeme yapılmıştır. Bezemelerde genelde kırmızı, kahverengi, kırmızımsı kahverengi ve siyah renkler kullanılmıştır. Bazen de kırmızı astar üzerine krem renk kullanılarak açık ya da koyu renk zemin ile bezeme arasında bir zıtlık oluşturulmak suretiyle parlak ve canlı bir görünüm elde edilmiştir. Bu tür bezeme oldukça karakteristiktir. Monokrom ya da polikrom boya bezeme uygulanmıştır (Res. 7).¹²

Sonuç

Ağrı Dağı'nın kuzeydoğusunda bulunan Menuahinili arkeolojik merkezi gerek mimari yapısı gerekse bir mezarlık alanına sahip olmaması sebebiyle bir tapınak olarak tasarlanmış ve Orta Demir Çağı'nda Urartu Kralı Menua tarafından kurulmuştur. Bu inşa faaliyeti ve krallığın bu bölgeye olan işgali bizatihi kralın dönemine ait çivi yazıtlarıyla da teyit edilmektedir. Bunu destekleyen mimari yapı ve çanak çömlek verisi arkeolojik merkezde yeterince mevcuttur. Ancak buradaki asıl mesele Zerdüşt dinine ait ateş kültürünün Menuahinili arkeolojik merkezindeki varlığıdır. Plansız bu ateş çukuru düzgün planlı bir koridor ve iyi işlenmiş libasyon üniteleriyle entegre edilmiştir. Ateş Çukurunun kuzeyinde ise bu kez büyük ana kayaların tıraşlanmasıyla toplanma alanı oluşturulmuştur. Mimarının yoğunlaştığı tapınak bölümünde ise yoğun miktarda Geç Demir Çağı olarak tanımlanan çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır. Sonsöz olarak Menuahinili arkeolojik merkezi Urartu Krallığı tarafından tapınak olarak kurulmuş ve sonrasında en az bir İrani imparatorluk tarafından da tapınak olarak kullanılmaya devam edilmiş gibi görünmektedir. Mutlak suretle acilen korunmaya alınması ve arkeolojik kazısının yapılması gerekli çok önemli bir arkeolojik merkezdir. Merkezde yapılacak arkeolojik kazı ile Anadolu dinler tarihi ve erken Zerdüşt dini ile İrani imparatorluklar hakkında birçok bilginin ele geçirileceği anlaşılmaktadır.

¹¹ Dönmez 2018, 153-154.

¹² Yiğitpaşa 2016, 31 vd.; 613.

Kaynakça

- Adontz, N. 1946, *Histoire d'Arménie*, Publication De L'union Générale Arménienne De Bienfaisance, Paris.
- Alizadeh, R. 2015, "Urartu Çivi Yazılı Belgelerine Göre Güney Kafkasya'nın Bazı Küçük Beylikleri: Etiuni, Erikuahi, Uelki, Qu-Albani, Luipruani, Arququiu", *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Sempozyumu Bildiriler II*, Cambridge Scholars Publishing.
- Baştürk, M. B. 2009, "Ayanis Tapınağı'ndaki Simgeler Işığında Urartu Kült Uygulamaları Üzerine", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 133-149.
- Belli, V. E. 2018, "İğdır Ovası'nda Bir Erken Demir Çağı Kalesi: Luhiune", *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, (Eds. Belli, O.-Kaya, F.-Özgül, İ.-Belli, V. E.), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını, No: 7, Ağrı Valiliği Yayını, No: 2, Erzurum, 64-68.
- Ceylan, A.-Kalmış, G. 2019, "Sürmeli Çukuru'nda Önemli Bir Merkez: Suveren Kalesi ve Yerleşmeleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 753-768.
- Dönmez, Ş. 2018, "Amasya-Oluz Höyük Ateşgedesi ve Zerdüş Dini Kutsal Alanı", *Tüba-Ar*, 22, 145-160.
- Işıklı, M. 2018, "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılım Sürecinde Aras Havzası", *Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 5-23.
- Özfirat, A. 2017a, "Melekli-Kültepe (İğdır) Höyüğü, Urartu Kalesi ve Columbarium: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğindeki Minuahinili (Karakoyunlu) Kenti", *Olba*, XXV, 161-182.
- Özfirat, A. 2017b, "Eriqua and Minuahinili An Early Iron Age-Nairi Kingdom and Urartian Province an the Northern Slope of Mt. Ağrı (Settlement Complexes at Melekli and Karakoyunlu)", *Tüba-Ar*, 21, 63-92.
- Özgül, O.-Üngör, İ. 2016, "Erikua'da Stratejik Bir Urartu Merkezi: Kasımtığı Kalesi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 225-240.
- Payne, M. R. 2006, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yardimciel, A. 2019, "Orta Aras Havzası'nın Anadolu Paydaşında Pastoral Yaşam (Transhümanistlerin ve Nomadiklerin Yerleşim Stratejileri)" *Genubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin Kuruluşunun 100. Yılı Münasebetiyle Kars ve Güney Kafkasya Tarihi Yazıları*, (Ed. M. Turp), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 25-47.
- Yiğitpaşa, D. 2013, "Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Seramikleri Üzerinde Görülen Figürlü ve Bitkisel Bezemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, -Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Özel Sayısı- 6/25, 612-628.
- Yiğitpaşa, D. 2015, "Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (M.Ö. 7.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37, 512-538.
- Yiğitpaşa, D. 2016, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Gece Kitaplığı, Ankara.

Resimler

Res. 1: Ağrı Dağı lav akıntılarının ova ile birleştiği bölüm

Res. 2: Urartu Dönemi sur duvarları

Res. 3: Ateş çukuru olması muhtemel alan

Res. 4: Ateş çukuru etrafında bulunan libasyon

Res. 5: Ateş ukuruna ulaşan koridor

Res. 6: Karakoyunlu Orta Demir ağı Urartu Dönemi anak mler

Res. 7: Karakoyunlu Geç Demir Çağı Çanak Çömlekleri

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue: Özel Sayı/ The Special Issue
(Orta Aras Havzası/ The Middle Aras Basin), ss./ pp. 85-94
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1038559

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 19. 12. 2021
Kabul Tarihi/ Accepted: 12. 02. 2022

İĞDIR/KORUKTEPE II HÖYÜĞÜ

İĞDIR/KORUKTEPE II MOUND

Davut YİĞİTPAŞA*

Öz

İğdır'ın Karakoyunlu İlçesi'nde, Ağrı Dağı'nın kuzey eteğine İğdır Ovası'na kadar inen bir lav akıntısının son uzantılarındaki kayalık alçak bir tepe üzerinde yer alan Koruktepe Höyüğü, Kalkolitik, İlk Tunç ve Orta Demir Çağı'na ait seramik parçaları tespit edilmiştir. Hemen bitişiğindeki Koruktepe I Höyüğü'nde Orta Demir Çağı'na ait verilerin bulunmaması bitişiğindeki Koruktepe II'nin Urartu döneminde konumunun önemini göstermektedir. Ayrıca Koruktepe II Höyüğü'nden elde edilen bulgular, Ağrı Dağı ve çevresi, Güney Kafkasya (Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan, Azerbaycan) ve Kuzey Batı İran'la paralel bir kültürel gelişim gösterdiğini göstermektedir. İğdır ilini kapsayan araştırma alanımız genel anlamda aynı özellikleri gösteren kültür bölgesine sahiptir. Bölge çanak çömlekleri, tipolojik ve mal grubu özelliklerinden hareketle birbirleriyle büyük bir paralellik içerisinde oldukları görülmektedir. Söz konusu kültür bölgesinin çanak çömlekleri genel hatlarıyla değerlendirildiğinde; homojen bir kültürel yapıyı barındırdıkları anlaşılır.

Anahtar Kelimeler: Orta Aras Havzası, İğdır, Kalkolitik Çağı, Urartu, Çanak Çömlek

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kurupelit Kampüsü-Samsun/Türkiye. E-posta: davut.yigitpasa@omu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8821-5628>

Abstract

In the Karakoyunlu District of Iğdır, sherds belonging to the Koruktepe Mound, Chalcolithic, Early Bronze and Middle Iron Age ceramics were found, which is located on a rocky bottom of the last degree of a lava descending to the northern skirt of Mount Ararat to the Iğdır Plain. The adjacent Koruktepe I, which belongs to the Middle Iron Age, immediately shows the departure from the Urartian period of the adjacent Koruktepe II. In addition, the obtained from Koruktepe II Mound shows a parallel project development with Mount Ararat and its surroundings, South Caucasus (Georgia, Armenia, Nakhchivan, Azerbaijan) and North West Iran. Our research area, which covers the province of Iğdır, has a cultural region showing the same characteristics in general. It is seen that the pottery of the region is in great parallel with each other based on the typological and ware group characteristics. When the pottery of the said cultural region is evaluated in general terms; It is understood that they have a homogeneous cultural structure..

Keywords: The Middle Aras Basin, Iğdır, Chalcolithic Age, Urartian, Pottery

Giriş

Ağrı Dağı'nın kuzeyinde Iğdır Ovası/Aras Vadisi, güneyinde ise Doğubayazıt Ovası bulunmaktadır. Ağrı Dağı'nın kuzeyindeki Iğdır Ovası, bereketli tarım alanlarına sahip olmasının yanı sıra Kafkasya geçidi ve vadi üzerinden Kuzey İran'a ulaşan yol üzerinde bulunması nedeniyle en erken dönemlerden başlayarak oldukça önemli yerleşmeleri bünyesinde barındırmıştır. Iğdır Ovası (Sürmeli Çukur) aslında Ermenistan'daki Aragats-Alagöz Dağı ve Ağrı Dağı arasından akan Aras Nehri düzlüğüdür ve bu düzlüğün Türkiye sınırlarında kalan kısmı Iğdır Ovası olarak tanımlanır. Aras Nehri aynı zamanda Ermenistan, Nahçıvan ve İran ile sınırlarımızı oluşturur.¹

Iğdır Ovası'nda yerleşimler yoğunlukla dağın lav akıntılarının ovayla birleştiği noktalardadır. Höyükler çoğunlukla ovalarda iken bir kısmı ise alçak lav tepeleri üzerindedir. Bu yerleşimler Geç Kalkolitik Çağ'dan (yaklaşık MÖ 3750-3400) Geç Demir Çağı'na (yaklaşık MÖ 600-334) kadar iskâna sahiptir.²

Koruktepe II Höyüğü

Koruktepe Höyüğü; Iğdır'ın Karakoyunlu İlçesi'nin güneybatısında, Fatih Mahallesi, Koruktepe Mevkii'ndeki bulunan ve aynı isimle adlandırılan tepedir. (Koordinat: 39.967037, 44.168377; Rakım: 848 m.). Ağrı Dağı'nın kuzey eteğine Iğdır Ovası'na kadar inen bir lav akıntısının son uzantılarındaki kayalık alçak bir tepe üzerinde yer alan höyük, A. Yardımcı başkanlığında 2020 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında tespit edilmiştir (Har. 1).³ Buradaki Koruktepe diye bahsi geçen alçak tepenin yanındaki tepede daha önce A. Özfırat tarafından aynı dönem ve buluntu özellikleri gösteren bir höyük tespit edilmişti.⁴ Ancak farklı olarak Urartu tabakası olması dolayısıyla diğeri ile özdeşleştirilmeyip bu yeni tepeyi Koruktepe II olarak kayıt altına alınması uygun görülmüştür (Res. 1).⁵ Koruktepe II, 3 km güneybatısındaki Melekli-Delikkaya'daki yerleşimlerle benzer şekilde Kalkolitik Çağdan başlayıp Orta Demir Çağına değin buluntu vermiştir.⁶

¹ Özfırat 2014a, 111-113.

² Marro-Özfırat 2005, 319-356; Özfırat 2010, 526.

³ Koruktepe II Höyüğü, Dr. Ayhan YARDİMCİEL başkanlığında yürütülen "Ağrı-Iğdır İleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü: Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri Yüzey Araştırması" proje başlıklı saha çalışmasında tespit edilmiştir.

⁴ Özfırat 2012, 155.

⁵ Makalede kullanılan harita ve resimler ABKAYA (Ağrı-Iğdır İleri Aras Boyalıları Kültür Yüzey Araştırması) arşivinden alınmıştır.

⁶ Doğan vd. (Baskıda).

Yapılan araştırma sırasında höyüğün anatomik yapısı hakkında gözlemler yapılarak yüzeyinden çanak çömlek parçaları toplanmıştır (Res. 2-3). Höyükte Arkeolojik kazı yapılmadan tabakalanma ve kesin bir tarihlendirme yapılması şimdilik olanaksız olmakla birlikte, eldeki verilerle, Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak kesintili de olsa Orta Demir Çağ'a kadar yerleşmelere sahne olduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde Geç Kalkolitik, İlk Tunç, Erken ve Orta Demir Çağı Urartu Krallığı dönemlerine ait seramik parçaları ve mimari izler tespit edilmiştir. Seramiklerin en yoğun olduğu dönem Kalkolitik Çağ ile Urartu Krallığı dönemlerine aittir. Höyük, genel olarak Van Gölü Havzası'ndan da bildiğimiz şekilde kesintili ancak uzun süreli yerleşim izleri gösterir⁷.

Koruktepe II Höyüğü'nde Kalkolitik Çağ yerleşiminde arkeolojik buluntu olarak katkılı boyalı-boyasız çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır (Res. 5). Geç Kalkolitik Döneme (ykl. MÖ 3750-3400) ait çanak çömlekler kahve-kiremit mal grubundan olup orta pişirilmiştir. Çanak çömleklerde orta kum ve yoğun bitki katkısı görülmektedir. Açkısız ve el yapımıdır. Aynı mal grubu ve form, basit ağızlı, dik boyunlu ve yuvarlak gövdeli çömlekler olarak Koruktepe I Höyüğü'nde de ele geçmiştir.⁸ Bazıları iri ve özensiz kapların yapımında kullanılmıştır. Bunların dokusu iri katkılar nedeniyle tam yoğun değildir ve bu nedenle çanak çömleklerin de kırılma düzlemi düzgün olmamaktadır. Seramiklerin bazılarının yüzünde hasır (Sepet) baskı izleri görülmektedir.⁹

İlk Tunç Çağı seramikleri, astar özelliklerine göre çift renkli mal grubu, kahverengi hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince ve orta kum, genellikle iyi ve orta derecede pişirilmiş, el yapımı, iyi derecede açık ve astarlıdır (Res. 6). Çanak çömleklerin iç yüzeyi hamurun renginde astarlı iken dış yüzü pişmeden dolayı siyah rengi almıştır. Yüzeyden tespit edilen çanak çömleklerin kronolojik sıralamasın göre höyük Orta ve Son Tunç Çağı'nda yerleşim yeri olarak kullanılmamıştır. Ağrı Dağı'nın kuzeyinde İğdır Ovası arkeolojisinin Orta Tunç Çağı verisi Aşağı Erhacı Yerleşmesinde tek tabaka olarak tespit edilmiştir¹⁰. Orta Tunç Çağı ile ilgili çanak çömlek buluntusuna ulaşamayan höyüğün yeniden iskâna sahne olması Demir Çağı'nda mümkün olmuş gibi görünmektedir.

Koruktepe II Höyüğünün 150 m. güneyinde taş yığma kurgan mezarlığı tespit edilmiştir. Koruküstü olarak adlandırılan bu kurgan mezarlığı Abbasindüzü olarak bilinen bölgenin hemen güneyindeki alçak tepeler üzerinde düzensiz bir şekilde bulunmaktadır. Gerek Koruküstü Kurgan Mezarlığı'nda gerekse Koruktepe II'nin yüzeyinde Erken Demir Çağı seramiklerinin tespit edilmesi (Res. 7) ve bu merkezlerin birbirlerine çok yakın olmasından dolayı, mezarlığın yerleşim yerine ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Koruküstü nekropoller EDC'nın baskın kültürü olan hareketli göçebe topluluklara (Transhumanist) da ev sahipliği yatığını göstermektedir.¹¹

Alçak bir tepe üzerinde bulunan Höyük tipi yerleşmenin mevcut mimari yapısı oldukça tahrip edilmiştir. Buna rağmen 18.40 m. uzunluğunda bir duvar ve bu duvar ile kesişen 3 m.'lik farklı bir duvarın kalıntısı mimari üslup açısından Urartu dönemine tarihlenmiştir (Res. 4). Koruktepe'de tespit edilen Bianili Malı olarak bilinen Urartu seramikleri, Urartu Krallığı'nın önemli eyaletlerinden biri olan *Miniuahinili* isimli eyalet merkezinin buraya olan yakınlığı ile alakalı görülmektedir. Seramikler saray malı olarak tanımlanan parlak kırmızı astarlı, az katkılı kaliteli Bianili çanak çömlekleridir (Res. 8).¹²

⁷ Veli Sevin, Karagündüz Stratigrafide OTÇ eksikliği. Tarhan-Sevin 1993, 411; Sevin vd. 1999, 411; Sevin-Özfirat 2000, 172.

⁸ Özfirat 2012, 155, Res. 2.

⁹ Yiğitpaşa 2013, 339-358.

¹⁰ Yardimciel 2018c, 127-130.

¹¹ Yardimciel 2015a, 127; 2015b; 2018a, 247-269; 2019, 25-47.

¹² Erdem-Konyar 2011, 270.

Seramikler, kiremit astarlı mal grubu, hamur rengi olarak devetüyü, kahve tonlarında hamur kullanılmıştır. İçi ve dışı kiremit renkte astarlıdır. Kapların hamuru iyi elenmiş kil, genellikle de ince ve orta kum katkısı ile hazırlanmıştır. İnce hamurluların katkı maddeleri ya arındırılmış ya da iyice yoğrularak bunların kaybolması sağlanmıştır. Genellikle orta derecede pişirilmiş, açkılı ve çark yapımıdır. Bunlar içerisinde dışa taşkın dudaklı, şişkin karınlı, açkılı kâseler en karakteristikleridir. Yerleşim yerinde ciddi miktarda kaçak kazı çukurlarına rastlanmıştır.

Iğdır'da kazısı yapılan ve stratigrafisi bilinen Kültepe bölge için en önemli yerleşim yeridir. İlk Tunç Çağı'ndan Geç Demir Çağı'na kadar kesintisiz yerleşim görmüştür.¹³ Koruktepe II Höyüğü'nde bulunan seramikleri tarihlendirirken, teknolojik ve morfolojik özelliklerinden hareketle, daha önce kazısı yapılmış Kültepe'de stratigrafik olarak tespit edilmiş buluntular ile ilişkiler kurularak değerlendirilmeye gidilmiştir. Her iki höyüğünde İlk Tunç Çağları'na ait seramikleri, Kültepe ve bölge höyüklerinin çağdaş çanak çömleği ile yakın ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Iğdır bölgesi ölçeğinde İTÇ Kültürü izole bir bölge olmaktan çok kültürün yayılım alanı içinde erken evresinden geç evresine kadar görülmektedir. Kültürün en karakteristik özelliği son derece kaliteli örneklerin görüldüğü siyah astar ve açkı uygulamasının malzememizin de en önemli özelliği olmasıdır.¹⁴

Çevredeki dağ yamaçlarında da benzer yerleşim yerleri vardır. Tunç ve Demir çağları için en dikkat çekici olanlar: Aktaş, Karakoyunlu, Lanetlitepe, Kasım Tığı, Kültepe, Gıcık, Gacerdoğanşalı, Doğubayazıt ovasında Yaycı, Gökçeli ve Ziyaret Tepe-Sağlıksuyu, Bozkurt, Ömerağa, Çetenli'dir.¹⁵

Sonuç

Iğdır ili Karakoyunlu ilçesi sınırları içinde bulunan Koruktepe II Höyüğü, Kalkolitik, İlk Tunç, Erken ve Orta Demir Çağı'na ait seramik parçaları tespit edilmiştir. Koruktepe I Höyüğü'nde Orta Demir Çağı'na ait verilerin bulunmaması bitişiğindeki Koruktepe II'nin Urartu döneminde konumunun önemini göstermektedir. Ayrıca Koruktepe II Höyüğü'nden elde edilen bulgular, Ağrı Dağı ve çevresi, Güney Kafkasya (Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan, Azerbaycan) ve Kuzey Batı İran'la paralel bir kültürel gelişim gösterdiğini göstermektedir. Iğdır ilini kapsayan araştırma alanımız genel anlamda aynı özellikleri gösteren kültür bölgesine sahiptir. Bölge çanak çömlekleri, tipolojik ve mal grubu özelliklerinden hareketle birbirleriyle büyük bir paralellik içerisinde oldukları görülmektedir. Söz konusu kültür bölgesinin çanak çömlekleri genel hatlarıyla değerlendirildiğinde; homojen bir kültürel yapıyı barındırdıkları anlaşılır.¹⁶

Bölgede yürütülen arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları MÖ IV. Bin yılın başlarından itibaren bölgenin kültürel görünümü hakkında değerli bilgiler sağlamıştır. Iğdır'ın Kalkolitik Çağ'dan özellikle Tunç Çağı'ndan itibaren yoğun bir yerleşime sahne olduğu açıktır. Demir Çağı'nda ise tüm bölgede olduğu gibi, bu bölgede de yerleşim sayısı son derece yoğunlaşmıştır. Genel olarak Kalkolitik Çağ'dan başlamak üzere Tunç ve Demir Çağlarının tüm aşamalarının yerleşim yeri ile temsil edildiği Iğdır bölgesinin, Kafkasya ve İran kültür bölgelerine olan yakınlığı bölgeyi özel bir konuma oturtmuştur (Har. 1).

Bu doğrultuda yapılacak kazı çalışmaları, Aras Vadisi-Iğdır Ovası'nın Kafkasya geçidi ve Kuzey İran'a ulaşan yol üzerinde olması nedeniyle Iğdır'ın bu yöresindeki kültürlerin en iyi şekilde tanımlanmasını sağlayacaktır.

¹³ Barnett 1963, 153-198.

¹⁴ Yiğitpaşa-Can 2012, 274-291.

¹⁵ Marro-Özfirat 2005, 319-356; Özfirat 2010, 526, 528.

¹⁶ Yiğitpaşa 2013, 339-358.

Kaynakça

- Barnett, D. R. 1963, "The Urartian Cemetery at Iğdır", *Anatolian Studies*, XIII, 1963, 153-198.
- Doğan, A.-Gür, B.-Yardimciel, A. (Baskıda), "Ağrı-Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü, Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri 2019-2020 Yüzey Araştırması", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma Sonuçları Yayınları*.
- Erdem, A. Ü.-Konyar E. 2011, "Urartu Çanak Çömleği", *Urartu: Doğuda Değişim*, (Eds. Köroğlu, K.-Konyar, E.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 268-284.
- Marro, C.-Özfirat, A. 2003, "Pre-Classical Survey in Eastern Turkey, First Preliminary Report: the Ağrı Dağ (Mount Ararat) Region", *Anatolia Antiqua*, 11, 385-422.
- Marro, C., Özfirat, A. 2005, "Pre-Classical Survey in Eastern Turkey, Third Preliminary Report: Doğubayazıt and the Eastern Shore of Lake Van", *Anatolia Antiqua*, 13, 319-356.
- Özfirat, A. 2010, "Archaeological Investigations in the mt. Ağrı region: Bronze and Iron Ages", *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (May, 5th-10th 2008, "Sapienza" - Università di Roma), (Eds. P. Matthiae, F. Pinnock, L. Nigro and N. Marchetti), Wiesbaden, 525-538.
- Özfirat, A. 2012, "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2010", *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, 155-172.
- Özfirat, A. 2014a, "Aktaş: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteği'nde Aras Vadisi'nde Bir Urartu Kalesi", *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin'e Armağan SCRIPTA*, (Ed. A. Özfirat), Ege Yay., İstanbul, 111-120.
- Özfirat, A. 2014b, "Bozkurt Kurgan Nekropolü Kazısı", *Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırmaları* (Eds. A. Özfirat-N. Köse), Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları No: 51, Antakya, 45-70.
- Sevin, V.-Kavaklı, E.-Özfirat, A., 1999, "Karagündüz Höyüğü 1998 Yılı Kazıları", *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Yayın No: 2344/1 Ankara, 409-420.
- Sevin, V.-Özfirat, A. 2000, "Van Karagündüz Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, 1932-1999*, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 4242, İstanbul, 168-174.
- Tarhan, T.-Sevin, V. 1993, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1991", *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 407-429.
- Yardimciel, A. 2015a, "Orta Aras Havzası'nın Tarihi ve Kültürel Zenginliği", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 121-128.
- Yardimciel, A. 2015b, *Orta ve Son Tunç Çağı'nda Orta Aras Havzası*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kars.
- Yardimciel, A. 2018a, "Orta Aras Havzası'nın Anadolu Paydaşında Göçebelik, Yollar ve Güzergâhlar", *Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 247-269.
- Yardimciel, A. 2018b, "Ağrı ve Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri 2016 Yılı Yüzey Araştırması", *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, 163-175.

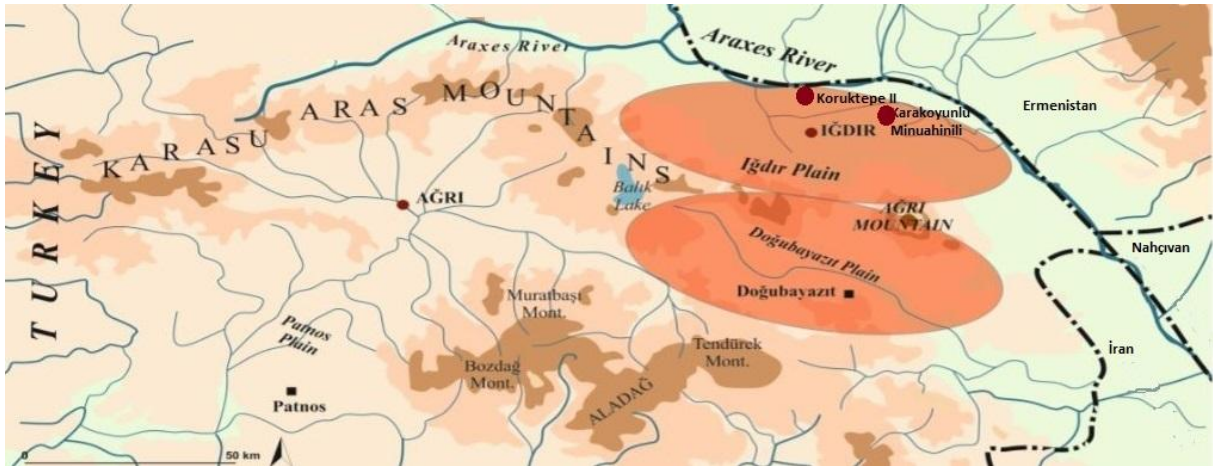
Yardimciel, A. 2018c, “İğdır’da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi”, *Seleucia*, VIII, 123-137. Alıntı için 127-130.

Yardimciel, A. 2019, “Orta Aras Havzası’nın Anadolu Paydaşında Pastoral Yaşam (Transhümanistlerin ve Nomadiklerin Yerleşim Stratejileri)”, *Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti’nin Kuruluşunun 100. Yılı Münasebetiyle Kars ve Güney Kafkasya Tarihi Yazıları*, (Ed. Muharrem Turp), İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 25-47.

Yiğitpaşa, D.-Can, S. 2012, “Van Müzesi Buluntuları Işığında Van-Muş Bölgesi’nde Erken Tunç Çağı ve Karaz Kültürü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/20, 274-291.

Yiğitpaşa, D. 2013, “Samsun İlinde Geç Kalkolitik Çağa? Tarihlenen Delikli Tepe ve Kürkürün Tepe Höyüğü”, *M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler*, (Eds. O. Tekin-M. H. Sayar-E. Konyar), 339-358.

Harita ve Resimler

Har. 1: Koruktepe ve Minuahinili yerleşmelerinin İğdır ile birlikte coğrafi konumları

Res. 1: Koruktepe II Höyüğü (soldaki tepe)

Res. 2: Koruktepe II Höyüğü

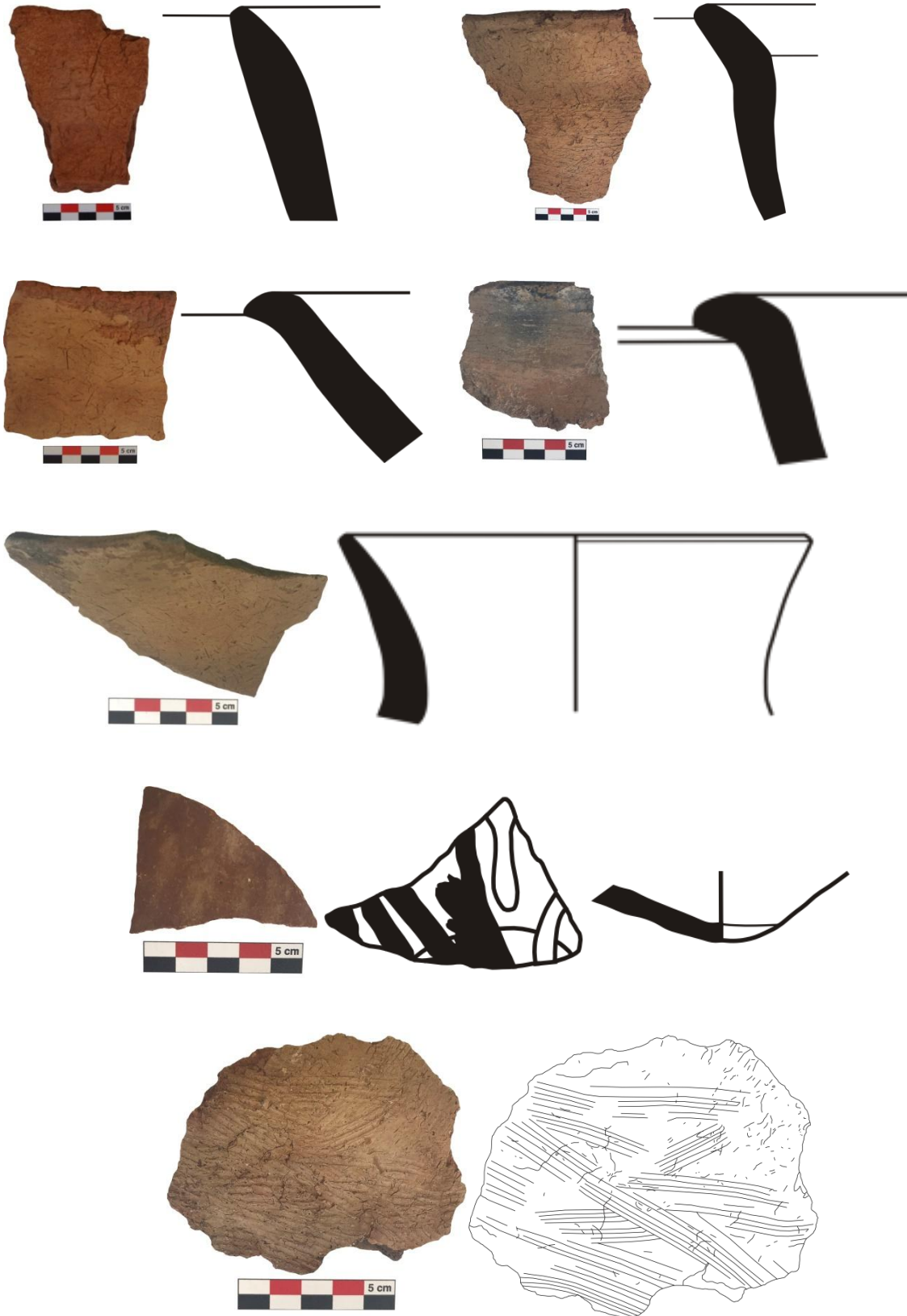

Res. 3: Koruktepe II Höyüğü

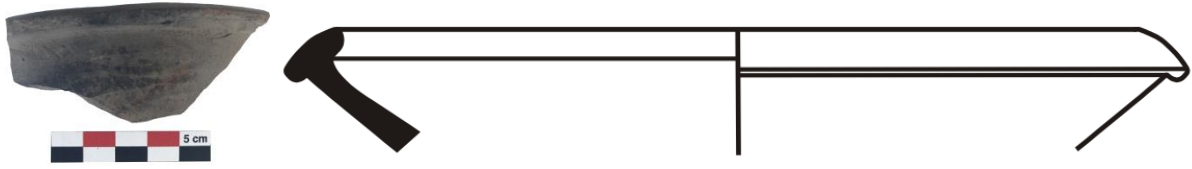

Res. 4: Urartu Mimarisi Ölçüm Çalışmaları

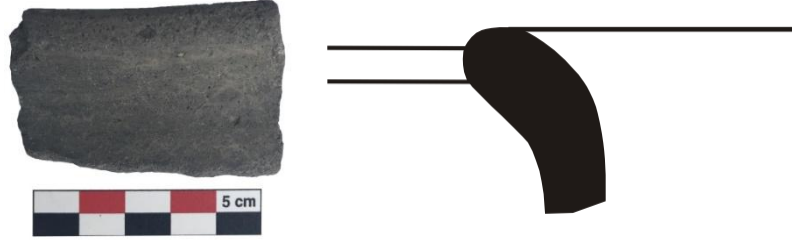

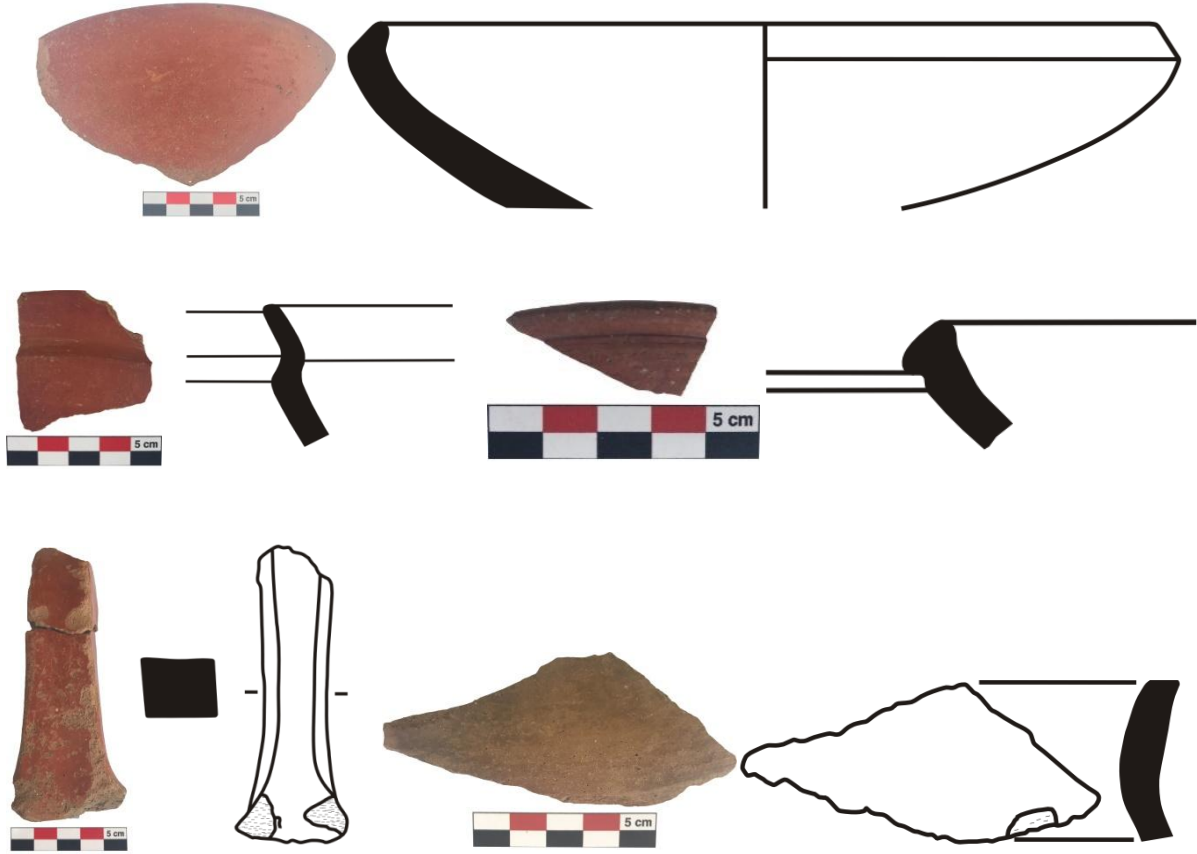
Res. 5: Koruktepe II Höyüğü Kalkolitik Çağ Seramik Örnekleri

Res. 6: Koruktepe II Höyüğü İlk Tunç Çağı Seramik Örneği

Res. 7: Koruktepe II Höyüğü Erken Demir Çağı Seramik Örneği

Res. 8: Urartu Binanili ve Kahverengi Hamurlu Seramik Örnekleri

Atıf - Citation: Yüksel, F. A. 2022, "Orta Aras Havzasında Arkeolojik Mirasın Korunması Çalışmalarında Arkeojeofizik Araştırmaların Önemi", Amisos, 1, Orta Aras Havzası Özel Sayısı, 95-106.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 1, Sayı/Issue: Özel Sayı/The Special Issue
(Orta Aras Havzası/The Middle Aras Basin), ss./pp. 95-106
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1051885

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/Received: 31. 12. 2021
Kabul Tarihi/Accepted: 09. 02. 2022

ORTA ARAS HAVZASINDA ARKEOLOJİK MİRASIN KORUNMASI ÇALIŞMALARINDA ARKEOJEOFİZİK ARAŞTIRMALARIN ÖNEMİ*

THE IMPORTANCE OF ARCHAEOGEOPHICAL RESEARCH IN WORKS ON THE CONSERVATION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE IN THE MIDDLE ARAS BASIN

Fethi Ahmet YÜKSEL**

Öz

Güney Kafkasya'nın en önemli kesimini oluşturan Orta Aras Havzasına, Kars, Iğdır ve Doğubayazıt Ovası, Ermenistan'ın G, K, KB kesimleri, Nahçıvan ve KB İran da havzaya dâhil olmaktadır.

Orta Aras Havzası'nda önemli nekropol alanları ve kurganlar dikkati çekmektedir. Geçmiş dönemlere ait toplumların sosyal yaşamlarını, kökenlerini ve gelişimlerini, günümüze kadar geçirdiği süreçler hakkında bilgi edinmek dönemin insanların kültürel ve sosyal süreçlerini anlamak bakımından çok önemlidir. Arkeolojik miras, geçmiş ile günümüz arasındaki insani faaliyetlerin esas kanıtını oluşturmaktadır. Havzanın Iğdır ve Doğubayazıt Bozkurt ve Kalus kurganları, Diyadin Günbuldu (Meya) Köyü Selçuklu ve Hıristiyan mezarlıkları ve kurganları oldukça önemlidir. Arkeolojik yüzey araştırmalarında birkaç kurgan ve mezarlığın Kültür ve

* Ağrı ve Iğdır İllerinde 2020 yılı Yüzey araştırması başkanı Dr. Öğr. Üyesi Ayhan YARDİMCİEL ve Ekip üyelerine, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, makaleyi değerlendiren ve içeriğinin geliştirilmesinde önemli öneri ve katkılar sunan editör ve hakemlere teşekkür ederim.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Rektörlüğü, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Müh. Böl. İstanbul/Türkiye. E-posta: fayuksel@iuc.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2207-1902>

Tabiat Varlıkları Koruma Kurullarına tescil başvuruları yapılmıştır. Birçoğu Orta Aras Havzasında yeni keşfedilen arkeolojik yerlerin hızlı, tahribatsız, ekonomik ve kısa zamanda korumaya alınmasında arkeojeofizik çalışmalar önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Aras Havzası, Arkeolojik Miras, Arkeojeofizik, Kurgan, Mezarlık

Abstract

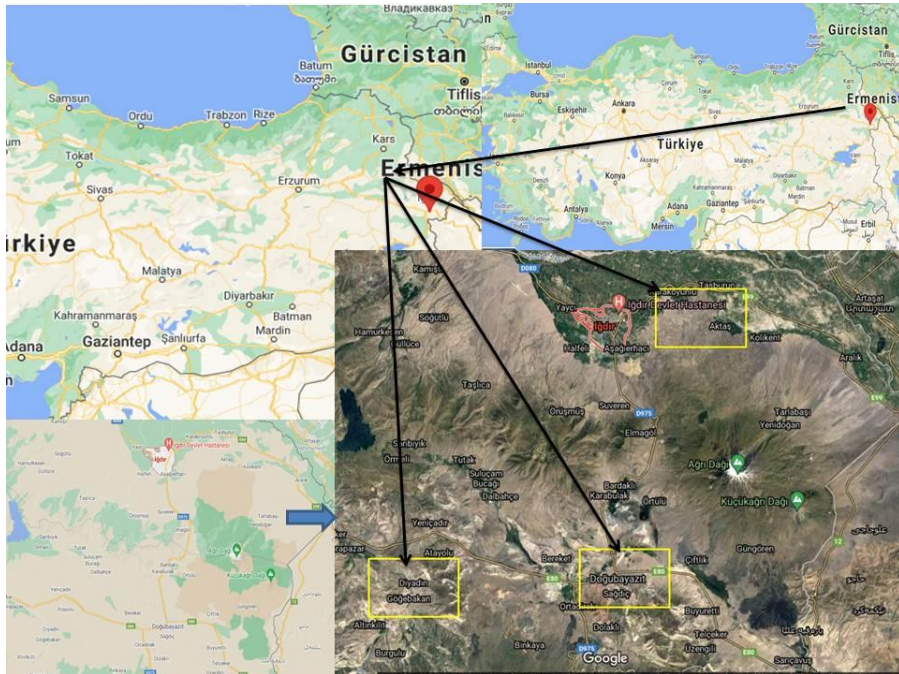
The Middle Aras Basin, which constitutes the most important part of the Southern Caucasus, includes the Kars, Iğdır and Doğubayazıt Plains in the Eastern Anatolia Region, and the north, northwest and south of Armenia, Nakhchivan and Northwest Iran are included in the basin.

Important necropolis and kurgans in the Middle Aras Basin draw attention. Being informed about and understanding the origins and development of human societies is very important in terms of recognizing the cultural and social roots of humanity. The archaeological heritage is the main document of human activities in the past. The basin's Iğdır and Doğubayazıt Bozkurt and Kalus kurgans, Diyadin Günbuldu (Meya) Village Seljuk and Christian cemeteries and kurgans are very important. During the archaeological surveys, registration applications were made to the Cultural and Natural Heritage Preservation Boards of several kurgans and cemeteries. Archeogeophysical studies will make important contributions to the rapid, non-destructive, economic and short-term conservation of archaeological sites, many of which are newly discovered in the Middle Aras Basin.

Keywords: Middle Aras Basin, Archaeological Heritage, Archeogeophysics, Kurgan, Cemetery

Giriş

Orta Aras Havzası, Güney Kafkasya bölgesinin oldukça mühim kesimini oluşturur. Türkiye'nin Doğu Anadolu Coğrafi Bölgesi'ndeki Kars, Iğdır ve Doğubayazıt Ovası ile G, K ve KB Ermenistan ile Nahçıvan ve KB İran da Orta Aras Havzasına dâhil olmaktadır.¹

Şek. 1: Orta Aras Havzası Iğdır ve Ağrı İlleri Buldur Haritası (Google Map'den düzenlenerek).

¹ Yardimciel-Gizlenci 2017.

Havzaya can veren Aras Nehri, Bingöl Dağlarından eriyen kar suları ve küçük derelerle kaynağını oluşturduktan sonra, Tekman Yaylası'nın akarsularını toplayan Aras kuzeye doğru akış gerçekleştirir. Aras Nehri Mescitli Boğazı'nı ve Yukarı Pasin Havzası'nı geçerken Pasinler Çayı'nı bünyesine dâhil ederek Erzurum'dan çıkarak Kars bölgesine girer. Karakurt boğazından geçerek Zaraphane Deresi ile birleşerek batı-doğu yönlü akışını sürdürür. Akış doğrultusunda Demirkapı, Kaput ve Todan derelerini güneyden ise; Kağızman, Kötek ve Azathan Dereleri ile kuzeyden birleşerek debisini artırarak Digor'a bağlı Halıkışla köyünde Arpaçay ile kesişen Aras Nehri, sınır boyunca akarak, Dil Ovası'ndan ülkemiz topraklarının dışına çıkar.²

Havzanın içinde iki önemli, çok verimli, Pasinler ve Iğdır (Sürmeli Çukuru) ovaları bulunmaktadır. İlman iklimine sahip bu ovalar tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.³

Aras Nehri, Antik Çağda Strabon ve Herodotos'un (MÖ 5) eserlerinde Arax/Araxes, Urartu yazıtlarında Araza, Ermeni Kaynaklarında Ares'eh ve Gürcü kaynaklarında Rakhsi, olarak isimlendirilmiştir. Orta Çağ coğrafyacılarından El Mukaddesi (MS 985), Yakut El Hamavi (MS 1225) ve Hamdullah El Kazvani (1275) eserlerinde Aras'ın suyunun cennetten çıkma ve şifalı olduğundan bahsedilir. Yeniçağ seyyahlardan Jean Chardin eserinde nehrin adının Ares olduğundan, Evliya Çelebi ise Kağızman'ın iklimini nehrin ılımanlaştırdığını seyahatnamelerinde yazmaktadırlar.⁴ Aras Nehri bölgenin en önemli değerlerinden olup, bugün bölgede var olan mevcut kültürel mirasın ortaya çıkmasına olanak sağlayan coğrafyanın önemli bir bileşenidir.

Arkeolojik mirasın, "Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü", ICOMOS, 1990'nın, 1. Maddesinde aşağıdaki gibi tanımı yapılmaktadır.

"Arkeolojik miras" temel verileri arkeolojik yöntemlerle elde edilen maddi mirastır. İnsan varlığının her tür izini kapsar ve her tür insan etkinliğini yansıtan yerleri, terk edilmiş yapıları, toprak ve su altındaki sitler de dâhil olmak üzere her tür kalıntıyı, bunlarla ilişkili taşınabilir tüm kültürel malzemeyi içerir.

Arkeolojik miras, geçmişteki insan faaliyetlerinin esas belgesini oluşturmaktadır.⁵ İnsanın geçmişte oluşturduğu toplulukların kökleri ve gelişmeleri hakkında bilgi sahibi olmak ve onları anlamak, sosyal ve kültürel olarak insanlığın köklerini öğrenmek bakımından Arkeolojik Miras çok önemlidir. Arkeolojik miras insanoğlunun geçmişteki etkinliklerinin temel belgesini oluşturur. Dolayısıyla, arkeologlar, tarihçiler ve diğer bilim insanlarının arkeolojik mirası günümüz ve gelecek kuşakların yararına araştırması, incelemesi ve yorumlayabilmesi için, bu mirasın, korunması gerekir. Arkeolojik mirasın korunması sadece arkeolojik yöntemlerin uygulanması ile yapılamaz. Çok daha geniş mesleki ve bilimsel birikime, becerilere de gereksinim vardır. Birçok disiplinin uzmanlarının etkin işbirliğine dayandırılarak Arkeolojik Mirasın korunması yapılmalıdır.⁶

Büyük önemli arkeolojik kaynaklara sahip olan ülkemizde arkeolojinin köklü bir mazisi vardır. Ülkemizdeki arkeolojik miras çalışmaları eğitimsel, bürokratik, yönetsel, ekonomik ve yasal sorunların çoğu aşılmasıyla, son zamanlarda, gerektiği şekilde korunarak

² Tuysuz 2014; Yardimciel-Ablak 2014.

³ Tuncel 1991.

⁴ Ceylan 2001; Belli 2013; Chardin 2014; Yardimciel-Ablak 2014.

⁵ ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü 1990. Çev.: Z. Ahunbay, 2002.

⁶ ICOMOS'un uzman komitelerinden Arkeolojik Miras Yönetimi Uluslararası Komitesi (ICAHM) tarafından hazırlanan bu tüzük, Ekim 1990'da İsviçre'nin Lozan kentinde toplanan ICOMOS Genel Kurulu tarafından onaylanarak kabul edilmiştir. (Çev.: Z. Ahunbay 2002); www.icomos.org.tr (<https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/23399>)

yönetilmektedir. Birçoğu Avrupa ülkesinde de var olan bu sorunlar, ülkemiz tarafından da aşılması gereken sorunlardır.

Arkeolojik araştırma, koruma, planlama ve işletme konularında farklı disiplinlerden bilgiyi bir araya getirerek bunları arkeolojik kaynakların programlanmasında kullanan 'arkeolojik mirasın işletmesi' kavramı, özellikle ülkemizde de artan öneme sahiptir.

Türkiye’de arkeolojik alanlar kültürel miras alanlarının önemli bir bölümünü oluşturur. Kültürel mirasın diğer öğelerine göre oldukça kolay ve hızlı tahrip ve yok olabilen arkeolojik varlıkları, ivedilikle, belgelenerek korunmaları gerekmektedir. Arkeolojik mirasın muhafazasının yanı sıra, bu mirası kapsayan alanının da bilgilerinin topluma doğru biçimde aktarılması ve bu bağlamda belgelendirmenin ve sunum yöntemlerinin geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Arkeolojik mirasın anlamı ve kapsamı önceleri yalnızca buluntuların arkeolojik kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılmaları ve korunmaları biçiminde iken, bulunduğumuz çağda ise arkeolojik değerlerin bilgisini ve anlamını topluma arz etmeyi esas alan koruma yaklaşımlarına yer verdiği görülmektedir.

Tüzüğün 5. “*Maddesinde Arkeolojik bilgi temelde arkeolojik mirasın bilimsel araştırmasına dayanır. Bu araştırmalar zarar vermeyen tekniklerden, örnek alma ve kazıya kadar değişen yöntemleri kapsar.*” denilmektedir. Bu maddede “...zarar vermeyen teknikler ...” içeren cümlede ilk akla gelen ilk teknik şüphesiz jeofizik yöntemlerdir. Jeofizik yöntemler tahribatsız yöntemlerden (NDT) olup aynı zamanda arkeoloğa zaman ve ekonomik fayda da sağlar.

Birçoğu Orta Aras Havzası’nda yeni keşfedilen arkeolojik yerlerin hızlı, tahribatsız, ekonomik ve kısa zamanda korumaya alınmasında arkeojeofizik çalışmalar önemli katkılar sağlamaktadır.

Orta Aras Havzası’nın Arkeolojik Mirası

Orta Aras Havzası’nın Anadolu toprakları içinde Kars, Iğdır ve Doğubayazıt kentleri bulunmaktadır. Uygun coğrafi ve iklim koşulları nedeniyle Kalkolitik dönemlerden günümüze kadar havzada önemli yerleşimler olmuştur. Kars, Azat Köyü civarlarındaki Borluk Vadisi’nde yer alan Katran Kazanı, Karataş ve İkisü arası kaya üzerine işlenmiş resimler (petroglyphs) ile Kağızman İlçesinde bulunan Çamuşlu, Karaboncuk ve Çallı kaya üstü resimleri Kalkolitik devirlere ait yerleşme emareleri göstermektedir.⁷ Kars İli, Azat Köyü’nde yer alan Azat Höyük’de (Dündartepe) yapılan ilk Prehistorik araştırmalarda Tunç Devri’nde Urartu hakimiyetinin sonuna kadar iskân olduğu belirlenmiştir.⁸ İlk, Orta ve Son Tunç, Erken ve Orta Demir (Urartu) Devirlerinde Kars bölgesinde, genel olarak, sürekli yerleşimler olmuştur.⁹ Orta Aras Havzası konumu ve uygun iklim koşulları sebebiyle tarihin en eski zamanlarından beri iskan gören bir bölge olduğundan üzerinde çok fazla kültürel miras barındırmaktadır.

⁷ Belli 2007; Yardimciel-Ablak 2014.

⁸ Belli 2007.

⁹ Işıklı 2001; Yardimciel 2014; Yardimciel-Ablak 2014.

Res. 1: Iğdır İli Delikkaya Yerleşmesi.

Orta Aras Havzası'nda birçok kale ve iskân yeri bulunmaktadır. Kızkalesi,¹⁰ Taşlı Güney Kalesi,¹¹ Zivin Kalesi, Micingert Kalesi,¹² Gevenli Yerleşmesi, Köroğlu Kalesi, Kötek Kalesi, Kayalık (Mindivan) Kalesi, Mağara mevki Kalesi, Baykara Kalıntısı, Zöhrap Yerleşmesi, Sakasen Kalesi, Carcı Kalesi, Çallı Kalesi, Budakveren Yerleşmesi, Ağca Kalesi, Kozlu Kaleleri, Yağlıca Kalesi.¹³ Borluk Vadisi sınırlarındaki Çalığüney Kalesi.¹⁴

Iğdır Ovası'nın Ağrı Dağı'nın lavlarının bulunduğu yamaçlarla birleştiği bölgelerde birçok höyük ve kale bulunmaktadır. Bu kalelerin eteklerinde ise çok sayıda nekropol alanları bulunmaktadır.¹⁵ Ayrıca Kültepe Höyük,¹⁶ Kız Kalesi, Korugan Kalesi,¹⁷ Deliklitaş Kalesi, Karakoyunlu Kalesi,¹⁸ Sürmeli Kalesi,¹⁹ Kasımtığı Kalesi,²⁰ Kızılkule Kalesi, Suveren Kalesi, Örgülütepe Kalesi, Harmandöven Kalesi,²¹ Caf Kalesi ve yerleşmesi,²² Tuzyatağı Höyük,²³ Mağaralar Mevkii,²⁴ Ziyarettepe,²⁵ Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi²⁶ Iğdır İli'nde bulunan birçok kale ve yerleşim yerleridir.²⁷

¹⁰ Ceylan 2008.

¹¹ Ceylan 2008.

¹² Bingöl 2003.

¹³ Ceylan 2008.

¹⁴ Yardimciel-Gizlenci 2017.

¹⁵ Yardimciel-Ablak 2014.

¹⁶ Topaloğlu 2011.

¹⁷ Ceylan 2008.

¹⁸ Topaloğlu 2011.

¹⁹ Ceylan 2008.

²⁰ Özfırat 2003; Ceylan 2008.

²¹ Ceylan 2008.

²² Topaloğlu 2011.

²³ Ceylan 2008.

²⁴ Özfırat 2003.

²⁵ Özfırat-Marro 2007.

²⁶ Yardimciel 2018.

²⁷ Yardimciel-Ablak 2014.

Orta Aras Havzası'nda diğer önemli arkeolojik kültürel miras öğeleri çeşitli kültürlere ait nekropoller ve kurganlardır. Havzanın Iğdır ve Doğubayazıt Bozkurt ve Kaluz kurganları, Diyadin Günbuldu (Meya) Köyü Selçuklu ve Hıristiyan mezarlıkları ve kurganları oldukça önemlidir.

Res. 2: Ağrı, Doğubayazıt Bozkurt Kurganları.

Res. 3: Ağrı, Doğubayazıt Büyük Kaluz (sol) ve Küçük Kaluz (sağ) kurganları.

Res. 4: Ağrı, Diyadin, Günbuldu (Meya) Köyü Doğu Girişi (sol) ve Batı tarafı Meya Antik Kenti Kaya Oyma Yapılarının yamaçlarında tahrip edilmiş Selçuklu Mezarlığı.

Res. 5: Ağrı, Diyadin, Günbuldu (Meya) Köyü Batı tarafı Meya Antik Kenti Kaya Oyma Yapılarının yamaçlarındaki bitişik Kurganlar.

Arkeolojik Mirasın Korunmasında Arkeojeofizik Araştırmalar

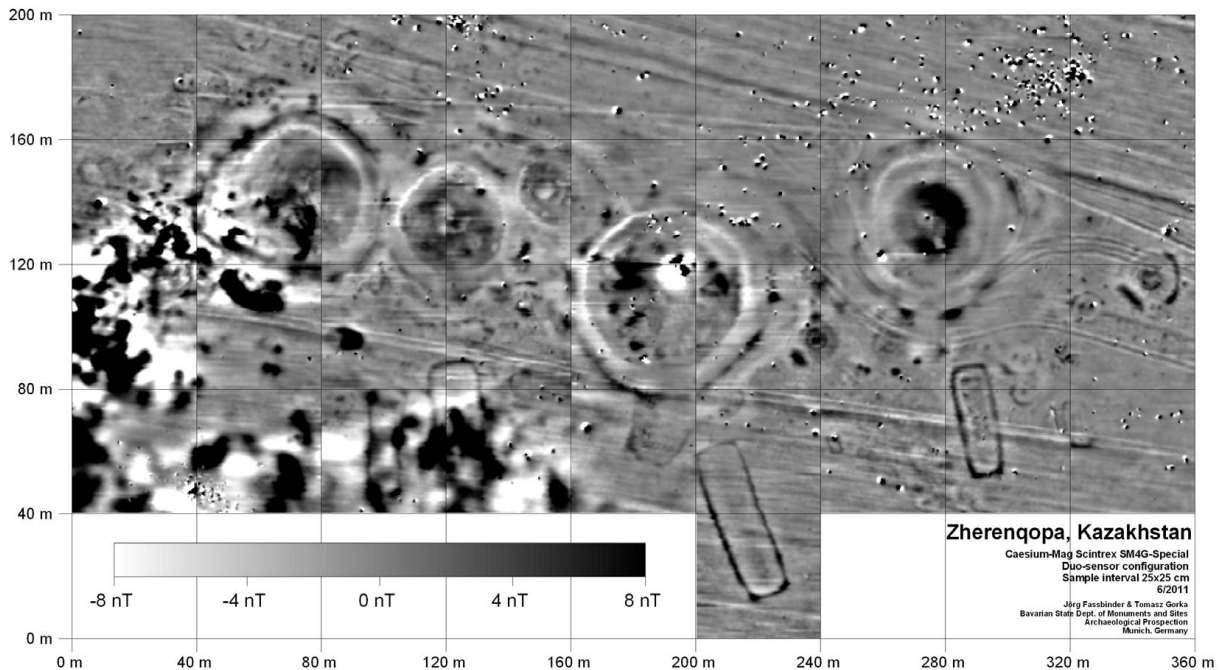
Jeofizik yöntemler ortamın hız, elektriksel iletkenlik, dielektrik, öz direnç, yoğunluk, mıknatıslanma gibi fiziksel parametrelerini dikkate alarak geliştirilen Sismik, Elektromagnetik, GPR, Elektrik, Gravite, Manyetik vb. yöntemlerle, tahribatsız, yeraltı görüntülenmesi yapar. Jeofizik yöntemlerle yeraltındaki fiziksel parametrelerin farklılıklarından kaynaklanan anomali değişimlerin iki (2D) ve üç boyutlu (3D) görüntülenmesini sağlar. Yeraltındaki mezar, yapı temeli, kanal, antik yol, arkeolojik malzeme, boşluk, sarnıç, yapılarla ait mimari elemanlar tahribatsız olarak jeofizik yöntemlerle görüntülenebilmektedir.

Son yıllarda Avrasya coğrafyasında, kurgan alanlarında, önemli arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu kazılar yapılmadan önce arkeojeofizik ölçümler de özellikle

yapılmıştır. Son 20 yılda, Rus-Alman projesi çerçevesinde Avrasya'nın bozkır kuşağındaki (Kazakistan, güney Sibirya, Ural bölgesi ve kuzey Kafkasya) anıtsal kurganların arkeolojisi yapılmıştır.²⁸ Kurgan yapıları üzerine yapılan araştırmalar ve kazılarda yeni bilgi ve buluntulara ulaşılmıştır. Örneğin Kuzey Kazakistan (Baykara), Tuva (Arzhan) ve Minusinsk Havzası'ndaki (Barsuchiy Log), güneydoğu Kazakistan'daki kurganların çevresinde, güney Urallarda ve kuzey Kafkasya'da kurganların bulunduğu bölgelerdeki son kazılar ve jeofizik araştırmalarda tarihe yön verecek arkeolojik buluntulara ulaşılmıştır.²⁹ Jeofizik arama yöntemlerinin yardımıyla kurganların yakın çevresinin yapısı hakkında daha fazla bilgi edinilmiştir. Kazakistan'ın en dış kuzeybatısındaki Aktiube bölgesindeki Tört Oba mezar kompleksinde yüzeyde tanınmayan çok sayıda eski Tunç Çağı mezarlarına ve ayrıca muhtemelen kült kullanımına ait çukurlara rastlanmıştır (Şek. 6).³⁰

Orta Aras Havzasına yakın olan Kuzey Kafkasya'daki Vinogradnyi'deki kurganlar çevresinde Jeomanyetik araştırmalar yapılarak kurgan ve çevrelerinde çok sayıda buluntu kompleksi olduğu doğrulanmıştır (Şek. 7).³¹

Kazakistan'ın Başkenti Nursultan'ın (Astana) yakınlarında bulunan Kumay Arkeolojik ve Etnoğrafik Kompleksinde birçok Oğuz-Kıpçak kurganları bulunmaktadır. Bu kurganlarda arkeojeofizik (GPR) çalışmalar ve ölçümler yapılarak; kurganların içi iki (2D) ve üç (3D) boyutlu görüntülenmiştir (Şek. 8). Bu görüntülerde dairesel görünümlü yüksek genlikli anomali dağılımları kurgan içindeki mezar yapısını vermektedir. Jeofizik ölçümlerden elde edilen bilgilere göre kurganların arkeolojik kazıları planlanmıştır.³²

Şekil 6. Ural dağlarının güneyinde, Aktiube ili, Tört Oba'da jeofizik (manyetik) arama (Parzinger 2017; Parzinger vd. 2015).

Orta Aras Havzasında, Iğdır, Doğubayazıt, Ağrı-Diyadin Günbuldu (Meya) Köyünde çok sayıda kurgan ve mezarlıklar (nekropol) bulunmaktadır. Bu kurgan ve mezarlıkların çok az kısmı tescillenmiştir. Fakat bunların önemli sayıda birçoğu yasadışı tahribatlara uğramış ve

²⁸ Parzinger 2017.

²⁹ Parzinger 2017.

³⁰ Parzinger vd. 2015.

³¹ Fassbinder vd. 2015, Parzinger vd. 2015; 2016; Parzinger 2017.

³² Yüksel vd. 2014.

talan edilmiştir. Tarihin önemli bulgularını saklayan kurgan ve mezarlardan bazıları Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Yardımcıel³³ tarafından, geçtiğimiz yıllardan beri sürdürülen, arkeolojik yüzey araştırmalarında birkaç kurgan ve mezarlığın Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurullarına tescil başvuruları yapılmıştır.³⁴

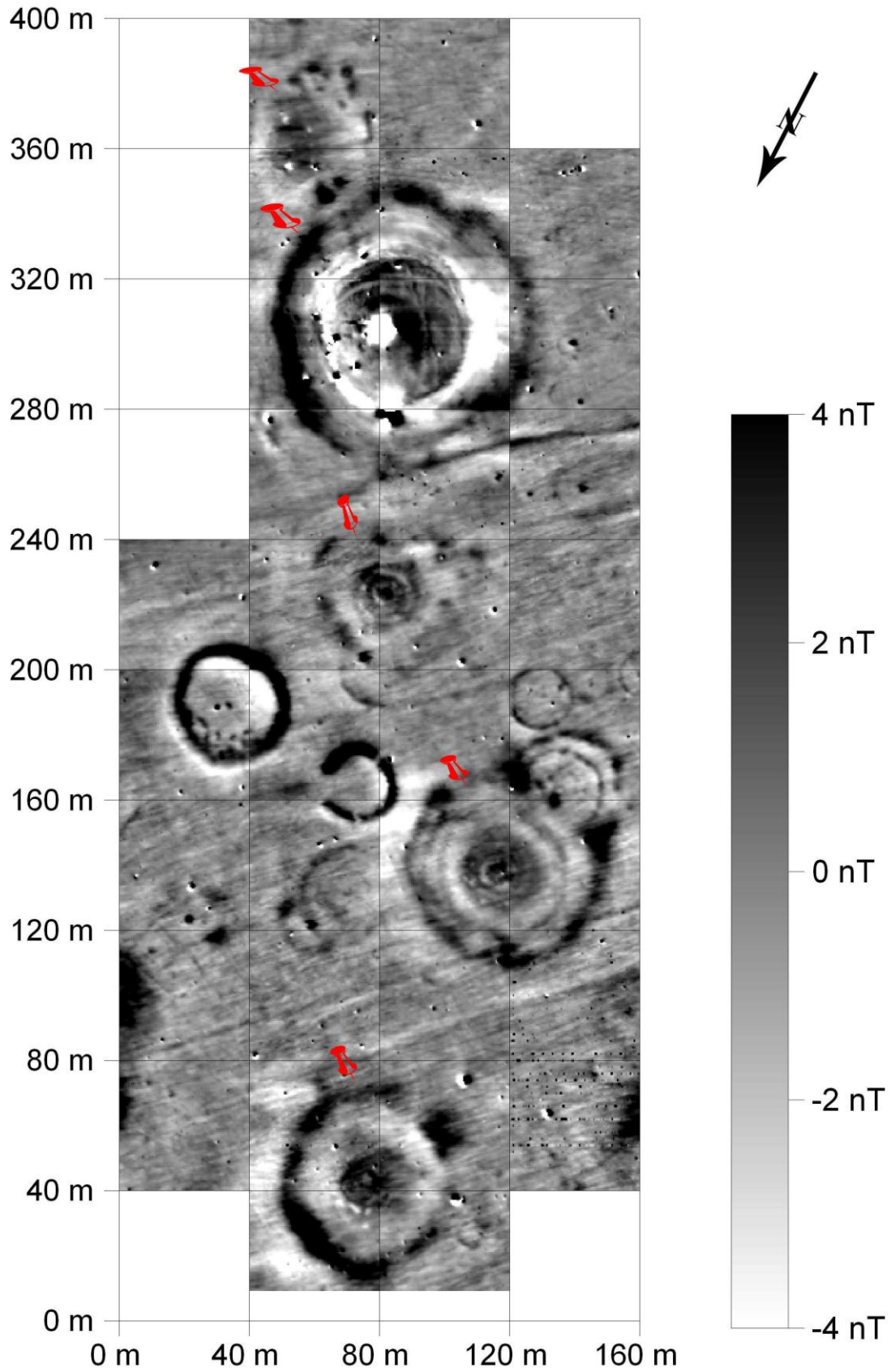
Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurullarınının tescil işlemlerini başlatırken yerinde arkeolojik yüzey araştırması ve koordinatlı kadastral haritada ve topoğrafik ölçüm çalışmalarının belgelenmesinin yanı sıra jeofizik ölçümlerde yapılarak tescillenecek alanın yeraltı görüntüleri de alınması jeolojik mirasın korunması ve yönetimi bakımından yardımcı olur. Birçoğu Orta Aras Havzasında yeni keşfedilen arkeolojik yerlerin hızlı, tahribatsız, ekonomik ve kısa zamanda korumaya alınmasında, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, arkeojeofizik çalışmalar önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç

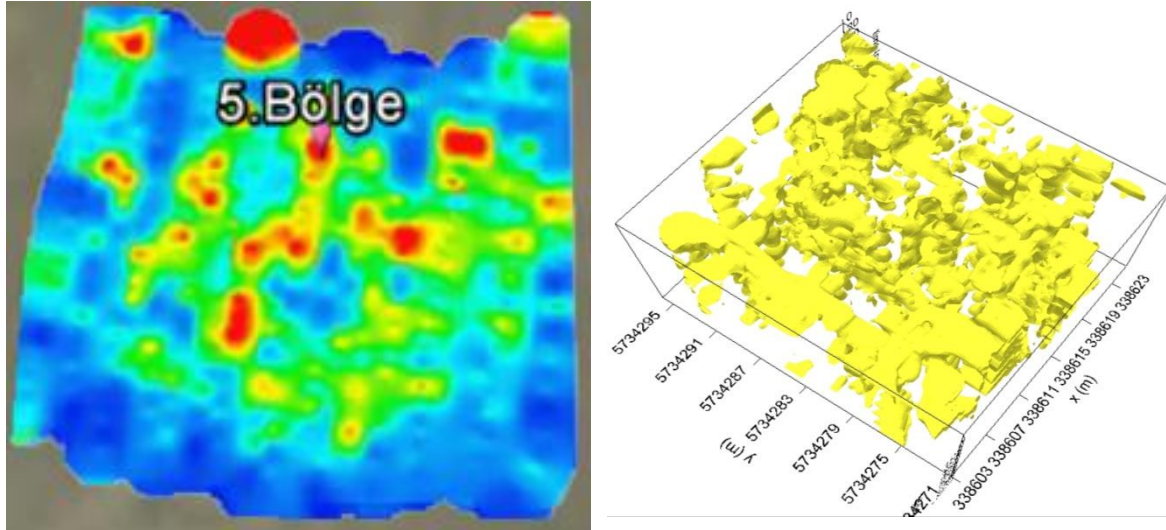
Orta Aras Havzası, Güney Kafkasya'nın Güneyinde çok önemli bir alanı oluşturur. Orta Aras Havzası'nda önemli nekropol ve kurganlar dikkati çekmektedir. Arkeolojik miras, geçmişteki insan faaliyetlerinin esas belgesini oluşturmaktadır. Bu amaçla arkeolojik yüzey araştırmalarında birkaç kurgan ve mezarlığın Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurullarına tescil başvuruları yapılmıştır. Birçoğu Orta Aras Havzasında yeni keşfedilen arkeolojik yerlerin hızlı, tahribatsız, ekonomik ve kısa zamanda korumaya alınmasında arkeojeofizik çalışmalar önemli katkılar sağlayacaktır.

³³ 2020 yılı Ağrı ve Iğdır illerinde, "Orta-Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol, Yerleşim Yerleri ve Çanak Çömlekleri".

³⁴ a) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/62528,igdir-ili-merkez-ilcesi-carikci-ve-kulluk-koylerinde-ye-.pdf?0>
 b) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-89386/kars-kultur-varliklarini-koruma-bolge-kurulu-mudurlugu.html>
 c) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-89741/van-kultur-varliklarini-koruma-bolge-kurulu-mudurlugu.html>
 d) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/80486,11-agri-ili-dbayazit-ilcesi-ucgoze-koyu-kurganlari-tesc-.pdf?0>
 e) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/76192,8-agri-ili-dbayazit-ilcesi-seslitas-koyu-sehittepe-kurg-.pdf?0>
 f) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/76193,9-agri-ili-dbayazit-ilcesi-kalus-kurgani-tesciline-ilis-.pdf?0>
 g) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/80155,4-agri-ili-dbayazit-ilcesi-gultepe-koyu-kurganlari-tesc-.pdf?0>
 h) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/88935,igdir-ili-merkez-ilcesi-melekli-mahallesi-256-ada-170-p-.pdf?0>
 i) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/89709,igdir--ili-merkez-ilcesi-melekli-beldesinde-yer-alan-al-.pdf?0>
 ii) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/89710,igdir-ili-merkez-ilcesi-melekli-beldesi--256-ada-170-pa-.pdf?0>
 j) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/89710,igdir-ili-merkez-ilcesi-melekli-beldesi--256-ada-170-pa-.pdf?0>
 k) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/89711,igdir-ili-merkez-ilcesi-zor-koyu--136-ada-13-parseldeki-.pdf?0>
 l) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/77244,igdir-ili-merkez-ilcesi-asagi-erhaci-koyunde-yer-alan-y-.pdf?0>
 m) <https://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2016/02/20160210-4-1.pdf>
 n) Ağrı, Diyadin, pafta: J51a02a, ada: 130-108, parsel: 3-43, Günbuldu Köyü Selçuklu Mezarlıkları Tescili, Köy Tüzel Kişiliği, Müdürlük Tespiti, 08.09.2020 Ağrı Valiliği 04.01./20. <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/80702,10-ekim-189-190-kurul-toplanti-gundemleripdf.pdf?0>

Şek. 7: Kuzey Kafkasya'daki Vinogradnyi'deki kurganlar çevresinde jeofizik (Jeomanyetik) yöntemle elde edilen iki boyutlu (2D) harita (Parzinger vd. 2015; 2016; Parzinger 2017).

Şek. 8: Kazakistan, Kumay Arkeolojik ve Etnoğrafik Kompleksi, Oğuz-Kıpçak kurganlarından jeofizik (GPR) ölçümüne ait solda iki (2D) ve sağda üç (3D) Boyutlu görüntüler (Yüksel vd. 2014).

Kaynaklar

- Belli, O. 2007, “Kars Bölgesi’nde Keşfedilen Tarih Öncesi Döneme Ait Kayaüstü Resimleri”, *II. Kent Kurultayı*, Kars Belediyesi Kültür Yayınları yayın no: 21, 30-37.
- Belli, O. 2013, “Doğu Anadolu’nun En Önemli Kültür Irmağı: Aras”, *I. Uluslar Arası Aras Havzası Sempozyumu*, İstanbul, 80-94.
- Bingöl, A. 2003, *En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Ceylan, A. 2001, *Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları Erzurum.
- Ceylan, A. 2008, *Doğu Anadolu Araştırmaları, Erzurum- Erzincan- Kars- Iğdır (1998-2008)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum.
- Chardin, J. 2014, *Chardin Seyahatnamesi*, (Çev. A. Meral), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Fassbinder, J.-Gass, A.-Hofmann, I.-Belinskij, A.-Parzinger, H. 2015, “Early Iron Age Kurgans from the North Caucasus”, *Archaeologia Polona*, 53, 280-284.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Çev. M. Ökmen,) Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Işıklı M. 2001, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özfirat, A. 2003, “2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması”, *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 15-32.
- Özfirat, A.-Marro, C. 2007, “2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması”, *Türk Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi*, 7, 1-20.
- Parzinger, H.-Gass, A.-Fassbinder, J. 2015, “Geophysical Research Findings in Early Iron Age Cemeteries with Large Burial Mounds in Kazakhstan and Northern Caucasus”, in V. Molodin & S. Hansen (eds) *International Symposium ‘Multidisciplinary methods in*

- Archaeology: Latest Updates and Outlook*. 22–26 June 2015 Novosibirsk (Novosibirsk, Nauka), 62-69.
- Parzinger, H.-Gass, A.-Fassbinder, J. 2016, “At the Foot of Royal Kurgans. The Latest Geoarchaeological and Geophysical Studies”, *Science First Hand Novosibirsk*, 1/43, 74-89.
- Parzinger, H. 2017, “Burial mounds of Scythian elites in the Eurasian steppe: New discoveries”, *Journal of the British Academy*, 5, 331–355.
- Topaloğlu, Y. 2011, “İğdir Bölgesinde Tunç Çağı Yerleşmeleri”, *Özsait Armağanı, Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler, Studies Presendet to Mehmet and Nesrin Özsait*, Zero Prodüksiyon Kitap Yayın Dağıtım, Antalya, 397-410.
- Tuncel, M. 1991, “Aras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3, 332-334.
- Tüysüz, C. 2014, *Orta Aras Havzasında Bulunan Ortaçağ Kaleleri*, Sonçağ Yayıncılık, Ankara.
- Yardimciel, A.-Ablak, Ş. 2014, “Kars Müzesi’nden Bir Grup Son Tunç Çağı Seramiğinin Değerlendirilmesi”, *Seleucia*, IV, 165-175.
- Yardimciel, A. 2014, “Orta Aras Havzası’nın Tarihi ve kültürel Zenginliği”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 121-128.
- Yardimciel, A.-Gizlenci, E., 2017, “Orta Aras Havzası’nda Bir Orta Tunc Çağı Kalesi: Çalgüney”, *Seleucia*, 7, 397-409.
- Yardimciel, A. 2018, “İğdir’da Bir Orta Tunç Çağı Kompleksi Aşağı Erhacı Yerleşimi ve Kalesi”, *Seleucia*, 8, 123-138.
- Yüksel. F. A.-Dosimbayeva, A.-Avcı, K. 2014, *Kazakistan Kumay Vadisi Kumay Türk Arkeoloji-Etnografya Kompleksi 2013 Yılı Arkeojeofizik Çalışmaları*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, No: 5, İstanbul.

YAZIM KURALLARI

Amisos Dergisi, yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan ve tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, bilimsel yenilik getiren, özgün ve nitelikli makalelerini, kazı raporları, kitap tanıtımı ve eleştiriler ile haberleri içeren şimdilik İnternet üzerinden yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergiye gönderilen makaleler ön kontrol sonrasında uygun bulunduğu taktirde 2 hakeme (kör hakemlik) gönderilir. İhtiyaç olması halinde 3. hakeme de gönderilebilir. Gelen makaleler alan yoğunluğuna göre makalenin ilk teslim tarihinden sonra çıkacak ilk sayıda yayımlanması beklenmemelidir.

Dergiye gönderilen yazıların, daha önce yayınlanmamış veya bir başka dergiye yayın için teslim edilmemiş olmalıdır.

Dergiye gönderilecek olan yazıların yazar tarafından benzerlik raporu alınmalı ve yazı ile birlikte gönderilmelidir. Çalışmanın yayınlanması için benzerlik oranı %20'den fazla olmamalıdır.

Yayımlanması için gönderilen çalışmaların, akademik yazım kurallarına uyularak ve Türkçe, Almanca, İngilizce veya Rusça dillerinden biri ile hazırlanmış olması gerekir. Yayınlanan her türlü çalışmanın yayın hakkı dergiye aittir. Telif hakkı formu doldurularak yazı ile birlikte gönderilmelidir.

İlgili editör gerekli gördüğü yazım düzeltmelerini kendisi yapabilir. Yabancı dildeki özeti yabancı dil editörü gerekli görmesi durumunda düzeltebilir.

Dergide yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarını bağlar. Yazıların bütün hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar.

Yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Amisos, **yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.**

Dergiye gönderilecek bilimsel çalışmalarda araştırma ve yayın etiğine uyum konusunda azami dikkat gösterilmelidir.

Yazı Teslim Kuralları

Amisos Dergisine gönderilen yazılar, Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise, bu fontlar makale ile birlikte gönderilmelidir. Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere herhangi bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamış olmalıdır.

Etik Kurul Onayı

TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN'in ilgili kurullarınca alınan kararlara göre 2020 yılı için TR DİZİN'de dizinlenen ve değerlendirme aşamasında olan tüm dergilerde yayınlanmak üzere başvurusu yapılacak derleme türü dışındaki makalelerin yazarlarından;

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar, Ayrıca;
- Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi

Ayrıntılı Bilgi İçin Linklere Tıklayınız.

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/ekbn_2020.pdf

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/yasal_ozel_izin_belgesi_bilgi_notu.pdf

Sayfa Yapısı:

Metin boyutu: 12 punto

Dipnot boyutu 10 punto

Paragraf aralığı: 1 6 nk

Paragraf girinti: 1.25 cm

Üst kenar boşluğu: 2,5 cm

Alt kenar boşluğu: 2,5 cm

Sağ kenar boşluğu: 2,5 cm

Sol kenar boşluğu: 2,5 cm

Satır aralığı: Tek

Başlık:

Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve temel savını yansıtmalı ve mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Times New Roman yazı karakteriyle 12 punto, büyük harflerle ve ortalı olmalı, yazıların ve özetlerin üzerinde, sadece yazının başlığı bulunmalı, yazar adı yer almamalıdır. Bir toplantıda tebliğ edilmiş ancak yayımlanmamış olan bildirimlerde toplantının adı, tarihi ve yeri belirtilmelidir. Yazarlar bilgilerini yazı metninde değil dergi sisteminde, isimlerini, tam ve açık kurum

adreslerini, telefon ve faks numaralarını, elektronik posta adreslerini ve ORCID ID'lerini bildirmelidirler. Bu bilgiler, hakemlere gönderilmeyecektir.

Öz (Abstract):

Özet metninin Times New Roman yazı karakteri ile 10 punto ile 150 kelimedenden az, 250 kelimedenden fazla olmayacak şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelime 1, Kelime 2, Kelime 3, Kelime 4, Kelime 5 (En az 5 kavram olmalıdır.)

Abstract:

Dergimizde yayımlanacak her makalede bulunması zorunlu olan İngilizce özet (Abstract) için de yukarıda verilen kuralların uygulanması gerekmektedir.

Keywords: Word 1, Word 2, Word 3, Word 4, Word 5. (En az 5 kavram olmalıdır.)

Ana metin

Times New Roman yazı karakteri ile 12 punto ile tek satır aralığında yazılıp, paragraf girintisi 1.25 cm ve önce 0 nk sonra 6 nk paragraf boşluğuna göre düzenlenmelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar eğik harflerle (italik) yazılmalıdır.

Alt Başlık

Makalede Times New Roman yazı fontu, 12 punto kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar makale ile birlikte sisteme yüklenmelidir.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Resimler, Çizimler, Grafikler:

Fotoğraflar, bilgisayar yazılımlarında oluşturulmuş görsellemeler, vb. resim olarak, ister elle ister yazılımlarda çizilmiş teknik resimler çizim olarak adlandırılmalıdır. Bunlar haricindeki diğer görseller de uygun bir adlandırma ile (örneğin; harita, şekil, grafik) değerlendirilmelidir. Resim, çizim, harita, şekil ve grafikler ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bunlara metin içinde (Res. 1), (Şek. 1), (Grafik 1) şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir görsel için uygun bir kısa tanım kullanılmalı ve tanım görselin altına numarasıyla birlikte yazılmalıdır; ayrıca görsel bir başka kaynaktan alındıysa kaynak bilgisine de yer verilmelidir. Görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır.

Tablolar:

Tablo başlıkları tablonun üstünde-ortada, diğer şekil, harita vb görsellerin başlıkları altında-ortada olmalıdır.

Tablolar da ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Tablolara metin içinde numaralarıyla (Tab. 1) şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir tablo için uygun bir başlık kullanılmalı ve bu başlık tablonun altına numarasıyla birlikte yazılmalıdır. Örnek: Tablo 1: Çanak çömleklerin

merkezlere göre dağılımı. Tablo başka bir kaynaktan alındıysa tablonun sol alt köşesinde belirtilmelidir. Örnek: Kaynak: 1983 tarihli ve 2863 sayılı Kanun Hükmü.

*** Bu biçimsel özelliklere göre düzenlenen makaleler sayfa sınırlaması olmamakla beraber 30 sayfayı aşmamasına özen gösterilmelidir.**

DİPNOT VE KAYNAK GÖSTERİMİ

Dipnotta Sayfa Altında Başka Eserlere Yapılan Atıflar (Times New Roman, 10 Punto)

- Yazar soyadı, yıl ve sayfa kullanılarak “Yazar 1999, 113” şeklinde yapılmalıdır.
- İki yazarlı eserlerde iki yazarın soyadı “Yazar-Yazar 2000, 120” şeklinde kullanılmalıdır.
- Daha çok yazarlı eserler, yalnızca ilk yazarın soyadı verilerek “Yazar vd.” şeklinde ve yine benzer biçimde yıl ve sayfa numarası yazılarak kullanılmalıdır.
- Atıfta bulunulan eserler Kaynakça bölümünde ilk yazarın soyadına göre alfabetik liste olarak sıralanmalıdır.
- İlk yazarı aynı olan eserlerde sıralamayı belirlemek için sırasıyla ikinci ve daha sonra gelen yazarların soyadları kullanılmalıdır.
- Tüm yazarları aynı olan eserler yılına göre eskiden yeniye doğru sıralanmalıdır.
- Tüm yazarları ve yılları aynı olan eserler ise yılın sonuna eklenen küçük harfler kullanılarak “1999a” ve “1999b” şeklinde birbirlerinden ayrılmalıdır.
- İlk yazarı ve yılı aynı olan üç ve daha fazla yazarlı eserler de aynı şekilde ayrılmalıdır.
- Metnin tümü, ara başlıklar dâhil, son notlar (endnote) hariç, aralıksız olarak yazılır.
- Metinde dipnotlar, ilgili olduğu sayfada numaralandırılarak verilir; metin sonuna konulmaz.

Kaynakça (Times New Roman, 12 punto):

- Kaynakçada tüm yazarların soyadları ve diğer adlarının ilk harfleri yer almalıdır. Kaynaklar aşağıdaki örneklere uygun olarak yazılmalıdır.
 - Kaynakçada aynı yazarın çok sayıda kaynağı varsa, kaynaklar eskiden yeni tarihe doğru sıralanarak yazılır. Aynı tarihli kaynaklarda harf ile sıralama yapılır. Örneğin: 2000a, 2000b.
- Dinçol, A.–Dinçol B. 1992, “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal–H. Ertem–A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, 109-117.
- Karaosmanoğlu, M. 2010, “Yeni Bulgular Işığında Altıntepe Urartu Tapınağı”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara, 209-220.
- Öniz, H. 2008, *Arkeolojik Suallı Araştırmacılığın Giriş İçin Eğitim Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Yakar, J. 2003, “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer–H. Genz–E. Jean–K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition*

from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions, Proceeding of the International Workshop Istanbul, Nowember 8-9, 2002, İstanbul, 11-19.

Yiğitpaşa, D. 2016, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Ankara.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

MAKALELERİN GÖNDERİLMESİ

Yukarıdaki ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, MAKALE GÖNDER SİSTEMİ üzerinden gönderilmelidir. E-mail yoluyla gönderilen makaleler dikkate alınmamaktadır. "MAKALE GÖNDER SİSTEMİ"nden makale göndermek için:

* ULAKBİM/DergiPark'a üye olduktan sonra, kullanıcı adı (sisteme kaydedilen e-mail adresi) ve şifre ile sayfaya girilmelidir.

* Açılan sayfada "makale gönder" bölümü açılarak ilgili boşluklar doldurulmalıdır.

* Makale word dosyası halinde, yazar bilgileri olmadan sisteme yüklenmelidir. Kör hakemlik sürecinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için yazarlarımızın bilgilerini paylaşmamalarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Aynı bir word dosyasında yazar bilgileri eklenebilir.

Yazar bağımsız hakem değerlendirmesinin sağlanması

Başvuruların yazar bağımsız değerlendirilmesi, yazar ve hakem kimliklerinin birbirlerine bildirilmemesi için gayret gösterilmektedir. Bu amaçla sisteme dosya gönderen yazar, editör, hakem gibi kişilerin metin ve dosyalar ile ilgili aşağıdaki noktalara dikkat etmeleri gerekir.

Yazarlar metinde adları ve kurumları geçen yerleri silmelidirler. Sayfa altı notları vb yan metinler dahil olmak üzere Mikrosoft belgeleri saklanır iken dosya bilgileri içine kişisel bilgiler de yazılır. Bu nedenle ya bu kişisel bilgiler belge özelliklerinden bulunup silinmeli, ya da aşağıdaki sıra ile belge kişisel bilgi içermeyecek biçimde yeniden kaydedilmelidir. (File > Save As > Tools (or Options with a Mac) > Security > Remove personal information from file properties on save > Save) (Dosya > Farklı Kaydet > Araçlar > Güvenlik > Kişisel bilgileri silerek kaydet > Kaydet)

PDF dosyalarda da Adoba Acrobat ana menüsünden belge özellikleri seçilerek, yazar adı silinmelidir.

PUBLICATION INSTRUCTIONS

Amisos Journal is an international peer-reviewed journal that is published twice a year (June-December) and includes the texts of the papers presented at all conferences, scientific innovations, original and qualified articles, excavation reports, book introduction and criticism and news.

Articles sent to the journal are sent to 2 referees (blind refereeing), if deemed appropriate, after pre-control. If necessary, it can be sent to the 3rd referee. Incoming articles should not be expected to be published in the first issue after the first submission date of the article, depending on the field density.

Manuscripts submitted to the journal must not have been published before or submitted to another journal for publication.

The similarity report of the articles to be sent to the journal should be obtained by the author and sent with the article. The similarity rate for the publication of the study should not be more than 20%.

Manuscripts submitted for publication must be prepared in accordance with the academic writing rules and in one of Turkish, German, English or Russian languages.

The copyright of any published work belongs to the journal. The copyright form should be filled in and sent with the article.

The relevant editor can make the spelling corrections he deems necessary. The summary in a foreign language can be corrected if deemed necessary by the foreign language editor.

The opinions expressed in the articles published in the journal bind its authors. All legal responsibility of the articles belongs to their authors. Authors must consider the reports of the editorial board and referees.

No royalty fee is paid for published articles. Amisos does not charge any fee from the authors for the article evaluation and publication process.

In scientific studies to be sent to the journal, maximum attention should be paid to compliance with research and publication ethics.

Article Submission Rules

Articles sent to Amisos Magazine, Times New Roman, single line spacing, 12 pt; footnotes should be given at the bottom of the page in 10 font size. However, as a requirement of some fields, if a special font is used during writing, these fonts should be sent with the article. The submitted article should not have been published before and should not be submitted to any journal for evaluation.

Ethics Committee Approval

According to the decisions taken by the relevant boards of TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN, among the authors of the articles that are indexed in TR DİZİN for 2020 and to be submitted for publication in all journals that are in the evaluation phase;

Research requiring the permission of the Ethics Committee

- All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, interview techniques.
- Use of humans and animals (including material / data) for experimental or other scientific purposes,
- Clinical trials on humans,
- Research on animals,

Retrospective studies in accordance with the law on protection of personal data,

Also;

- Stating that "informed consent form" was obtained in case presentations,
- Obtaining and indicating permission from the owners for the use of scales, surveys and photographs belonging to others,
- Stating that copyright regulations are complied with for the intellectual and artistic works used.

Click on the links for detailed information.

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/ekbn_2020.pdf

https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/yasal_ozel_izin_belgesi_bilgi_notu.pdf

Page structure:

Text size: 12 points

Footnote size 10 points

Paragraph spacing: 6 pt

Paragraph indent: 1.25 cm

Top margin: 2.5 cm

Bottom margin: 2.5 cm

Right margin: 2.5 cm

Left margin: 2.5 cm

Line spacing: Single

Title:

The title should describe the article, reflect the basic concepts, discussions, and main argument of the article and, if possible, should not exceed 12 words. It should be in Times New Roman font with 12 pt, capital letters and centered, on the manuscripts and abstracts, there should only be the title of the article and not the name of the author. In papers that were delivered but not published at a meeting, the name, date and place of the meeting should be specified.

Authors should provide their information not in the manuscript but in the journal system, their names, full and open institution addresses, telephone and fax numbers, e-mail addresses and ORCID IDs. This information will not be sent to the referees.

Abstract:

The abstract should be prepared in Times New Roman font with 10 font size, not less than 150 words and not more than 250 words.

Keywords: Word 1, Word 2, Word 3, Word 4, Word 5 (There should be at least 5 concepts.)

Abstract:

The rules given above must also be followed for the English abstract, which is mandatory for every article to be published in our journal.

Keywords: Word 1, Word 2, Word 3, Word 4, Word 5. (There must be at least 5 concepts.)

Main text

It should be written in Times New Roman font with 12 pt and single line spacing, and the paragraph indent should be 1.25 cm and first 0 pt, then 6 nk paragraph spacing. The parts that need to be emphasized in the text should be written in italics.

Subtitle

The article should use Times New Roman font and 12 pt. However, as a requirement of some fields, if a special font is used at the time of writing, these fonts should be uploaded to the system with the article.

The abbreviations to be used in the articles should be based on the TDK Spelling Guide.

Pictures, Drawings, Graphics:

Photographs, computer software visualizations, etc. As drawing, technical drawings drawn either by hand or in software should be named as drawing. Other visuals should be evaluated with an appropriate naming (eg map, figure, graphic). Pictures, drawings, maps, figures and graphics should be numbered consecutively. These should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 1), (Graph 1). An appropriate short description should be used for each visual and the description should be written under the image with its number; In addition, if the visual is taken from another source, the source information should also be included. The resolution of the visual material should be at least 300 pixels / inch, the long edge should be at least 15 cm, and in the case of a full-page photo or drawing, it should be at least 22 cm.

Tables:

Table titles should be above-in the middle of the table, under the headings of other figures, maps, etc. in the middle.

Tables should also be numbered consecutively. Tables should be referred to in the text as numbers (Tab. 1). An appropriate title should be used for each table and this title should be

written under the table with its number. Example: Table 1: Distribution of pottery by center. If the table is taken from another source, it should be specified in the lower left corner of the table. Example: Source: Act No 2863 of 1983.

* Articles arranged according to these formal features do not have a page limitation, but should not exceed 30 pages.

FOOTNOTE AND REFERENCES

Citations to Other Works Below the Page in Footnote (Times New Roman, 10 font size)

- It should be made in the form of "Author 1999, 113" using the surname of the author, year and page.
- For works with two authors, the surnames of the two authors should be used as "Author-Author 2000, 120".
- Works with more authors should be named "Author et al." By giving only the first author's surname. and again similarly by writing the year and page number.
- The cited works should be listed alphabetically in the Bibliography section, according to the surname of the first author.
- For works whose first author is the same, the surnames of the second and subsequent authors should be used respectively to determine the order.
- Articles with the same authors should be listed according to their year from old to new.
- The works with the same authors and years should be distinguished from each other as "1999a" and "1999b" using the lower case letters added to the end of the year.
- Works with three or more authors with the same first author and year should be separated in the same way.
- The entire text, including subheadings, excluding the endnote, is written continuously.
- Footnotes in the text are given by numbering on the relevant page; it is not put at the end of the text.

Bibliography (Times New Roman, 12 pt.):

- The bibliography should include the surnames of all authors and the first letters of their other names. References should be written according to the examples below.
- If there are many references of the same author in the bibliography, the references are written in order from the old to the new date. The sources with the same date are listed by letter. For example: 2000a, 2000b.

Dinçol, A.–Dinçol B. 1992, “Die Urartäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal–H. Ertem–A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, 109-117.

Eker, F., “Antikçağın Süsü: Kahramanmaraş Müzesi’ndeki Kaburgalı ve Burma Cam Bilezikler”, *TÜBA-AR*, 25, 163-171.

Karaosmanoğlu, M. 2010, “Yeni Bulgular Işığında Altıntepe Urartu Tapınağı”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara, 209-220.

- Öniz, H. 2008, *Arkeolojik Sualtı Araştırmacılığına Giriş İçin Eğitim Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Yakar, J. 2003 "Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia", B. Fischer–H. Genz–E. Jean–K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions, Proceeding of the International Workshop Istanbul*, November 8-9, 2002, İstanbul, 11-19.
- Yiğitpaşa, D. 2016, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Ankara.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

SUBMITTED ARTICLES

Articles prepared in accordance with the above principles should be sent via the SUBMISSION SENDING SYSTEM. Articles submitted via e-mail are not considered. To submit an article from the " SUBMISSION SENDING SYSTEM":

* After subscribing to ULAKBİM/DergiPark, you should enter the page with username (e-mail address saved in system) and password.

* In the opening page, the "send article" section should be opened and the related spaces should be filled in.

* The article should be loaded into the system as a word file. In order for the blind arbitration process to be carried out better, the authors should be careful not to share their knowledge. Author information can be added in a separate word file.

Author independent peer review

Independent evaluation of the applications of the author, authors and referees are not being reported to each other. For this purpose, people who send files to the system, such as authors, editors, referees should pay attention to the following points about text and files.

Authors should delete names and institutions in the text. The page information is also written into personal information while the page is stored in the Microsoft documents including sub-texts etc. Side texts. Therefore, either these personal information must be found and deleted from the document properties, or the document in the following order should be re-recorded so that it does not contain any personal information. (File> Save As> Tools> Security> Delete Personal Information> Save)

In PDF files, the author name should be deleted by selecting document properties from the Acrobat main menu.

